

NİZAMİ GƏNCƏVİ
VƏ
“KƏLİLƏ VƏ DİMNƏ”
MOTİVLƏRİ

Kitab AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının 19
sentyabr 2019-cu il tarixli iclasının qərarı
ilə (Protokol № 07) nəşr olunur.

Elmi məsləhətçi: akademik **Teymur KƏRİMLİ**

Elmi redaktor: *AMEA-nın müxbir üzvü* **Nüşabə ARASLI**

Tərtib edən, nəşrə hazırlayan

və ön sözün müəllifi:

Təhminə BƏDƏLOVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçilər:

Zəhra ALLAHVERDİYEVA

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məsiğa MƏHƏMMƏDİ

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri. Tərtib edən, nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Təhminə Bədəlova. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019. 200 səh.

Kitabda XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında xatırlanan “Kəlilə və Dimnə” hekayələri məsnəvidəki beytlərə uyğun ardıcılıqla toplanmış, onlardan hasil olan nəticələr incələnmişdir. Gənclər və yuxarı sinif şagirdlərinin həm Nizami Gəncəvi yaradıcılığı, həm də qədim hind abidəsi “Kəlilə və Dimnə”dəki hekayələr ilə tanışlığı baxımından əhəmiyyətli olan kitab gənc nəslin yetişməsinə, vətənə, cəmiyyətə, müstəqil dövlətimizə layiqli şəkildə formalaşmasına göstərə biləcəyi müsbət təsiri cəhətdən də faydalıdır.

ISBN 978-9952-8305-2-1

©Təhminə Bədəlova, 2019

MÜNDƏRİCAT

Nizami Gəncəvi poeziyasının hind qaynağı (<i>Nüşabə ARASLI</i>)	4
Azərbaycan nizamişünaslığının yeni töhfəsi - “Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri” kitabı (<i>Zəhra ALLAHVERDİYEVƏ</i>)	18
Nizamişünaslığı zənginləşdirən kitab (<i>Məsiğa MƏHƏMMƏDİ</i>)	22
Ön söz (<i>Təhminə BƏDƏLOVA</i>)	24
QIRX HEKAYƏ	47

NİZAMİ GƏNCƏVİ

POEZİYASININ HİND QAYNAĞI

Sərq bədii fikir tarixində yeni orijinal mərhələ təşkil edən Nizami yaradıcılığı özünəqədərki mədəni-mənəvi nailiyyətlər ilə yaxından bağlı olub klassik irsin ən gözəl ənənələri üzərində ucalmışdır. Doğma ədəbiyyatın qədim şifahi nümunələri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, Y.X.Hacibin “Qutadqu bilik”i, Mahmud Qaşqarının “Divanu-Lugatit Türk” əsəri və başqa əski abidələrə dərinədən bələd olan şairin qaynaqlandığı mənəvi sərvətlər içərisində “Avesta”, “Min bir gecə”, “Tutinamə”, “Sindbadnamə” və başqa ədəbi nümunələrlə yanaşı, məşhur hind abidəsi “Kəlilə və Dimnə” də əhəmiyyətli yer tutur.

Tədqiqatçıların yekdil qənaətinə görə, “Kəlilə və Dimnə” əsəri əvvəlcə şifahi şəkildə yaranaraq hind xalqı içərisində yayılmış, sonralar brəhmənlər tərəfindən sanskrit dilində yazıya alınmışdır. Əsər özünün mənalı mündəricəsi və bədii məziyyətləri ilə din xadimləri, kahin və müdrik filosofların daima diqqət mərkəzində olmuş, zaman keçdikcə əlavə süjetlərlə həcmcə zənginləşərək təkmilləşmişdir. Sonralar isə yazıya alınaraq möhtəşəm ədəbi abidə kimi dünya miqyasında şöhrət qazanmışdır.

Məlum olduğu kimi, Sasanilər hakimiyyəti dövründə Ənuşirəvan şahın diqqətini cəlb edən bu əsər şahın göstərişi ilə həkim Bərzuyə vasitəsilə gizli yollarla İrana gətirilərək pəhləvi,

sonralar isə Suriya dilinə tərcümə edilmişdir. Abbasilər xilafəti zamanında istedadlı münşi kimi şöhrət tapmış Abdullah ibn Əl Müqəffa (720-759) tərəfindən abidənin ərəb tərcüməsi meydana gəlmişdir.

Bu da məlumdur ki, “Kəlilə və Dimnə”ni fars poeziyasının ilk tanınmış nümayəndələrindən olan Rudəki şahın tapşırığı ilə fars dilində qələmə almışdır. Həmin tərcümə əldə olmasa da, Firdovsinin “Şahnamə”sində şairin qeydlərindən xalq içərisində geniş şöhrət qazanmış “Kəlilə və Dimnə” mövzularının ərəbcə tərcüməsi əsasında fars dilinə çevrilib Rudəkiyə çatdırılaraq (daha doğrusu, nəql olunaraq) nəzmə çəkildiyini öyrənirik (Bax: “Kəlilə və Dimnə”. Farscadan tərcümə edəni, şərh və izahların müəllifi professor Rəhim Sulatnov. 4-cü nəşr. Bakı, 1989. Səh.321-322).

Abidə sonrakı yüzilliklərdə yunan, yəhudi və daha sonra latın dillərinə tərcümə olunaraq Avropada da yayılmağa başlamış, “Kəlilə və Dimnə”nin türk, özbək, tatar, monqol tərcümələri yaranmışdır. Şərq ictimai-bədii fikir tarixində özünün çoxcəhətli təsiri ilə seçilən bu əsər müxtəlif dillərə tərcümə olunmaqla yanaşı, dünya xalqları ədəbiyyatlarına da nüfuz edərək mənzum hekayə, təmsil, alleqorik səciyyəli hekayə-məsəl (süjetli məsəl) və başqa bu kimi ədəbi növlərin yaranması üçün də əsas təşkil etmişdir.

“Kəlilə və Dimnə” mövzuları Azərbaycan klassik ədəbiyyatında fəlsəfi, tarixi səciyyəli əsərlərdə özünü qabarıq göstərərək XI-XII əsrlər qəsidə ədəbiyyatından tutmuş epik şeirimizin əksər nümunələrində aydın əksini tapmışdır.

Azərbaycan xalqının dahi şairi Nizami Gəncəvi “Kəlilə və Dimnə” ilə yaxından tanış olmuş, “Xəmsə”sinə daxil poemalarında qədim abidənin ibrətəməz məzmunu və özünəməxsus poetik cizgilərinə xüsusi diqqət yetirərək ondan yaradıcılıqla faydalanmışdır.

“Kəlilə və Dimnə” əsərinin Nizami sənətinə təsirindən söhbət açılarkən ilk növbədə şairin “Xosrov və Şirin”

poemasında dövrün görkəmli filosofu olan Bozorg Ümmidin Şirinin xahişi ilə “Kəlilə və Dimnə”dən 40 təmsil söyləməsi yada düşür. Abidənin qədimliyini, onun əxlaqi-tərbiyəvi səciyyəli mövzu və motivlərinin məşhurluğunu göstərən bu fəsildə heyvanlar aləmindən götürülmüş, canlıların dili ilə bir çox real məsələlər əksini tapır: ustad bilici həyatı, vacib problemlərə, o sıradan ədalət, dövlətin idarəsi, şah və onun vəzifəsi, şahlığı şərtləndirən başlıca amillər, insan və cəmiyyət, başçı və xalq münasibətlərinə toxunur, ağıl, zəka və biliyin zəruriliyindən danışır. Nizami Bozorg Ümmidin abidə ilə bağlı düşüncələrində insan təbiətinin incəliklərindən də bəhs edərək bilicinin dili ilə oxucuya üz tutur, müasirlərini ehtiyatlı olmağa, boş xəyallar ardınca qaçmamağa, hiylə və riyadan çəkinməyə çağırır, diliuzunluq etməməyi, yersiz qürurdan, lovgalıqdan, tamahkarlıqdan, fitnəkarlıqdan əl götürməyi, dünyaya, var-dövlətə uymamağı, qəflətdən qurtarmağı, yaxşılıq etməyi öyrədir.

Nizami “Kəlilə və Dimnə”dən gətirdiyi nümunələrin məzmununu nəql eləmir. Ustad sənətkar bir beytdə hekayənin məzmununu və ideyasını açan işarələrlə abidə haqqında əsər qəhrəmanlarında olduğu kimi, oxucularda da aydın təsəvvür yarada bilir. Şairin belə lakonik beytləri o dövr ziyalılarının “Kəlilə və Dimnə”yə yaxından bələd olduqlarını bir daha təsdiq edir. Təsadüfi deyildir ki, “Kəlilə və Dimnə” əsəri ilə bağlı deyilmiş bu beytlər abidəyə uyğun sıralanmışdır və bir qayda olaraq, beytin ilk misrası nağılın əsas qayəsini, 2-ci misrası isə məzmununu yada salır.

چو گاو شتریه زان شیر جماش

نخستین گفت کز خود برحزر باش

(Əvvəl dedi: özündən həzər et, necə ki şiltaq şirdən öküz Şətrəbə (qorundu))

کزان طبل دریده خورد روباه

به تلبیس آن توانی خورد ازین راه

(Hiylə ilə bu yoldan onu yeyə bilərsən ki, tülkü o yırtıq təbildən yedi)

“Kəlilə və Dimnə”nin əsas məzmununu brəhmənin hind padşahının istəyilə ona təklif olunan həyatı əhəmiyyətli məzmununda hikmətamiz rəvayət və əhvalat danışması təşkil edir. Hər əhvalatla bağlı alınan qənaətlər atalar sözü və aforizm kimi xalq içərisində yayılaraq çox zaman şifahi ədəbiyyat və klassik nümunələrdə də bədii əksini tapır. Abidənin Şərq xalqları ədəbiyyatlarında tez-tez özünü bürüzə verən mövzu və motivləri Azərbaycan ədəbi fikrində də öz təsirini göstərmiş, xalq yaradıcılığı və yazılı nümunələrdə də aydın duyulmuşdur.

Nizami Şərqdə geniş yayılmış məşhur hind abidəsinə tez-tez müraciət etmiş, hələ “Xəmsə”nin ilk poeması “Sirlər xəzinəsi”ndən tutmuş poemalarının hamısında yer alan fikrinəzəri görüşləri və bunların təsdiqinə xidmət edən təmsil səciyyəli hekayələri ilə də “Kəlilə və Dimnə”yə yaxınlaşmışdır. “Ovçu, it və tülkü hekayəsi”, “Harunərrəşid və dəllək”, “Baqqal və tülkü”, “Bülbül və qızılquş” hekayələri “Kəlilə və Dimnə” abidəsinə xatırladır (Bax: R.Azadə. “Nizami Gəncəvi. Həyatı və sənəti”. Bakı, 1979. Səh.164).

“Kəlilə və Dimnə” təsiri Nizami əsərlərində şairin tez-tez qarşılaşdığımız kiçik həcmli daxili hekayə, miniatür süjet və epik səciyyəli hekayə-məsəllərə müraciətində də aydın duyulur. “Sirlər xəzinəsi”ndə “Ördək və şahin” haqqında bəhs edən miniatür süjet “Kəlilə və Dimnə” abidəsinə yada salır:

باز به بط گفت که صحرا خوش است
گفت شبت خوش که مرا جا خوش است

(Şahin ördəyə dedi ki, səhra gözəldir. (Ördək) dedi ki, gecən xeyrə qalsın ki, mənim yerim gözəldir)

Əsərlərindəki yüksək bədii idealların daha aydın anlaşılmasına xidmət edən əsas məzmunundan kənar hekayə və fəlsəfi-əxlaqı məzmunlu təmsillərin gözəl nümunələrini yaradan dahi şair didaktiki-tərbiyəvi görüşləri ilə yanaşı, ictimai-fəlsəfi düşüncələrini də canlılar aləmindən aldığı əhvalat və heyvanların dili ilə oxuculara çatdırır. Nümunə üçün şairin özünə müraciətlə söylədiyi fəlsəfi-didaktiki səciyyəli kiçik bir hekayəyə baxaq:

خود آرای باشد به رنگ عروس	شنیدم که روباه رنگین بروس
برون ناورد موی خویش از نورد	چو باران بود روز با دو گرد
نلیسد مگر دست یا پای خویش	به کنجی کند بی علف جای خویش
همه کسی تن او پوست را پرورد	پی پوستین خون خود را خورد
وبال تن او شود موی او	سرانجام کاید اجل سوی او
به رسوایی از سر برونش کنند...	بدان مویه قصد خونش کنند

(Eşitdim ki, rəngli rus tülküsi, özünü bəzəyən bir gəlin kimi, əgər gündüzlər yağış, külək, burulğan olsa, tükünü yuvasından bayıra çıxarmazdı. Bir küncə çəkilib yeməksiz qalıb ancaq əlini, ya ayağını yalayardı. Dərisini qorumaq üçün öz qanını içərdi. Hamı öz bədənini, o isə dərisini qoruyardı. Axırda ki, acəl onun tərəfinə gəldiyi zaman dərisi bədəninin bəlası olar. O dəri ilə onun özünə qəsd edərlər, rüsvayçılıqla (dərisini) onun başından çıxarırlar. Yeri bəzəmək nəyə lazımdır ki, ondan qalxməğin qaçılmazdır)

“Leyli və Məcnun” əsərində də qəhrəmanın dili ilə yersiz gülüşün zərər gətirməsindən danışırkən Nizami bunu aşağıdakı təmsil ilə oxuculara çatdırır.

میکرد بدان ضعیف زوری	کبکی بدهن گرفت موری
کای کبک تو این چنین چه دانی	زد قهقهه مور بی کرانی
کاین پیشه من نه پیشه توست	شد کبک دری ز قهقهه سست
منقار ز مور کرد خالی	چون قهقهه کرد کبک حالی
شک نی که شکوه از او شود فرد	هر قهقهه کاین چنین زند مرد
در خورد هزار گریه بیش است	خنده که نه در مقام خویش است

(Bir kəklik bir qarışqanı ağzına alıb o yazığa əziyyət verirdi. Qarışqa qəhqəhə çəkərək (dedi), ey kəklik, sən belə gülə bilərsənmi? Kəklik gülməkdən süst olaraq (dedi) bu mənim peşəmdir, sənin yox. Elə ki, kəklik qəhqəhə çəkdi dimdiyindən qarışqa düşdü. Adamın çəkdiyi belə qəhqəhə şübhəsiz ki, onun şöhrətini azaldır. Yerində olmayan gülüş min ağlamağa dəyər)

“Xosrov və Şirin” əsərində düşməndən onun öz əli ilə xilas olmağın mümkünlüyünü bildirən şair fikrini aşağıdakı təmsil ilə oxucunun diqqətinə çatdırır:

بیانگ سگان رست روباه پیر
پی روبه پیر برداشتند
همه تشنه خون روبه و گرگ
که بند از دهان سگان کرد باز
که روباهرا گرگ پنداشتند
رسیدند گرگان و روباه رست
ز دشمن بدشمن شود رستگار

شنیدم که از گرگ روباه گیر
دو گرگ جوان تخم کین کاشتند
دهی بود در وی سگان برزگ
یکی بانگ زد روبه چاره ساز
سگان ده آواز بر داشتند
ز بانگ سگان کامد از دوردست
سکالیدن کاردان وقت کار

(Eşitdim ki, tülkü tutan qurddan qoca tülkü itlərin səsi ilə qurtardı. İki cavan qurd ədavət toxumu əkib qoca tülkünün izinə düşdülər. Bir kənd vardı ki, orada böyük itlər hamısı tülkü və qurd qanına susamışdı. Çarə axtaran tülkü bir qışqırıq qopardı ki, itlərin ağızlarındakı bəndi açdı. Kəndin itləri səsləndilər. (Onlar) tülkünü qurd zənn elədilər. İtlərin uzaqdan gələn səsinə qurdlar gəldi və tülkü xilas oldu. İş bilən (kəs) iş vaxtı fikirləşməklə düşməndən düşmən əli ilə qurtarar)

Qeyd olunduğu kimi, “Kəlilə və Dimnə” motivləri Nizami əsərlərinə daha çox xalq yaradıcılığı vasitəsilə nüfuz etmişdir. Abidənin xalq təfəkkürünə keçmiş və xalq içərisində geniş yayılmış mövzu və motivləri öz yaradıcılıq qidasını şifahi xalq ədəbiyyatı və folklordan alan şairin əsərlərində də parlaq əksini tapmışdır.

Nizami xalq zəkasına tez-tez müraciəti, el hikməti və xalq fəlsəfəsindən bəhrələnməsi, özünün humanist düşüncələri və əxlaqi-tərbiyəvi görüşlərini mənalı atalar sözləri və aforizmlərlə təsdiq etməklə də hind abidəsinə yaxınlaşır. Dərin fəlsəfi səciyyəli, lakonik və poetik tutumlu aforizmlərə müraciət Nizami sənətini Hind abidəsi ilə birləşdirən xarakterik yaradıcılıq xüsusiyyəti kimi diqqəti cəlb edir.

Nizaminin “Kəlilə və Dimnə”yə müraciəti, əlbəttə, dediklərimizlə məhdudlaşmır. Şair özünün yüksək bəşəri idealları və humanist görüşlərinin ifadəsində olduğu kimi, həyat, insan, kainat haqqındakı ictimai-fəlsəfi mülahizələrində də “Kəlilə və Dimnə” abidəsi ilə uyar mövqedən çıxış etmişdir. Nizami əsərlərində, ideya-fikir baxımdan olduğu kimi, bəzi xarakterik bədii cizgilərin, poetik ifadə və vasitələrin də hind abidəsi ilə yaxınlığını izləmək mümkündür.

Professor Rəhim Sultanovun tərcüməsi ilə nəşr olunmuş “Kəlilə və Dimnə” kitabının başlanğıcında verilən İbn-əl Şah əl Farişi adı ilə şöhrət tapmış İbn Səhbanın müqəddiməsində abidənin müəllifi sayılan Beydəbanın Dəbşəlim şahla görüşərkən ona söylədiyi nəsihətamiz sözlərlə yanaşı, onun şahı çəkinmədən tənqid etməsini götürək. “Sən miras olaraq dövlət və ordu alıbsan, lakin öhdənə düşən vəzifəni yerinə yetirmirsən, hakimiyət başına keçmiş şahlardan tələb olunan qayda-qanuna riayət etmirsən. Yox, sən həddini aşıbsan, zülmələr edibsən, təkəbbür və qürur sənin gözünü tutub, rəiyyəyə həqarətlə baxırsan, yaramazlıq edirsən, törətdiyin cinayətlərin isə sayı-hesabı yoxdur” (Bax: “Kəlilə və Dimnə”. Farscadan tərcümə edəni, şərh və izahların müəllifi professor Rəhim Sulatnov. 4-cü nəşr. Bakı, 1989. Səh.26).

Beydəba ilə şahın uzun-uzadı söhbətindən gətirdiyimiz bu kiçik nümunədə aydın gördüyümüz cəsarət, kəskin tənqid bizə Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” əsərində kəfən geyib şahın hüzuruna gələn və şahın nöqsanlarını qorxmadan onun üzünə deyən, doğru danışan qoca zahidi, eləcə də Sultan Səncərin ətəyindən tutub onun ədalətsizliyinə qəti etirazını bildirən qarını xatırladır.

Həmin müqəddimədə rastlaşdığımız “Atalar deyiblər ki, “Dilini saxlasan, başın salamat olar”, “Yersiz danışmağın nəticəsi peşmançılıqdır” sözləri də Nizaminin:

چه زیبا گفته است آن مرد هشیار
که گر سر بایدت سر را نگه دار

(O sayıq qoca necə gözəl demişdir ki, “Başını salamat istəyirsənsə, sirrini (demə) saxla”)

- beyti ilə mənaca yaxından səsləşir.

Nizaminin “İqbalnamə” əsərində zəmanə şahının mədhində dediyi aşağıdakı misralara diqqət yetirək:

شکارش نباشد مگر ماه و مهر
کند دزدی سیرت و سان او
که خود را رسن سازد از ماهتاب

عقابش چو پر برزند برسپهر
که باشد کی تا به دوران او
سرور وی آن دزد گردد خراب

(Onun qartalı asimanda qanad çalanda Ay və Günəş onun ovu olar. Onun zəmanəsində kim onun təbiətini və sanını oğurlaya bilər? Onun şadlığını o Ayın işığından ip düzəldən oğru korlaya bilər)

Nizaminin bu beytlərində bir xalq nağılına işarə edilir (Bax: H.Araslı. “Nizami və xalq ədəbiyyatı”. // Nizami Gəncəvi (Məqalələr məcmuəsi). Bakı, Az SSR EA nəşriyyatı, 1947. Səh.26).

Nağılda deyilir ki, “Gecə vaxtı evə oğru gəldiyini hiss edən Molla, oğru eşitsin deyə zövcəsinə deyir ki, sən bilirsənmi mən

dünən evə necə gəldim? Zövcəsi deyir: “Yox!” Molla sözüne davam edərək söyləyir: “Mən “ismi-əcəm” (və bir-iki ərəb sözü deyir) oxuyub ayın işığından yapışıb bacadan içəri girdim”. Bunu eşidən oğru ev sahiblərini yatmış biləndən sonra Mollanın sözlərini təkrar edib özünü bacadan içəri atır və bərk əzilir...

Maraqlıdır ki, eyni nağıl bəzi əhəmiyyətsiz dəyişikliklərlə “Kəlilə və Dimnə”də əksini tapmışdır. Əsərin tərcüməsinin nəşrində “Oğru əhvalatı” başlığı ilə verilən bir hekayədə ev yiyəsi Molladan fərqli olaraq zövcəsinə gənclikdə böyük oğru olduğunu söyləyir. Aylı gecələrdə dövlətli adamların evlərinin divarlarının dibinə gəlib yeddi dəfə “Şolem! Şolem!” deyib Ayın işığından tutub, bir anda damın üstünə qalxıb oradan içəri daxil olduğunu bildirir...

Oğrular bu əhvalatı eşidəndən sonra oğrubaşı ev sahiblərinin yatdığını görüb yeddi dəfə “Şolem, Şolem” – deyib bacadan evə düşmək istərkən damdan yıxılaraq ev yiyəsi tərəfindən çomaqla döyülür...

Başqa bir misal...

Abidədə Kəlilə və Dimnənin söhbəti zamanı Dimnənin şaha yaxınlaşmaqla bağlı mülahizələrini dinləyən Kəlilənin dediyi “...Şahlarla dostluq etmək çox təhlükəlidir. Atalar deyiblər ki, üç işə girişməyə yalnız nadan adam cəsarət edər: Şahlarla dostluq etməyə, dadına baxmaq xatirinə zəhər içməyə, sirri arvada verməyə. Ağillı adamlar şahı elə bir sıldırım dağa bənzətmişlər ki, onun üzərində çoxlu meyvələr, müxtəlif xəzinələr vardır, lakin bununla birlikdə ora pələnglər, şirlər, canavarlar və başqa yırtıcı heyvanlar yuvasıdır. Ora qalxmaq qorxulu, orada qalmaq isə daha qorxuludur” (“Kəlilə və Dimnə”, Bakı, 1989. Səh.64).

Eyni qənaətlə Nizami əsərində də qarşılaşmaq mümkündür.

ایمن آن شد که بیند از دورش
در برابر گل است و در بر خار

پادشاه آتش است کز نورش
و آتشی آن گلی است گوهر باد

(Padşah elə bir oddur ki, onun işığından (ancaq) onu uzaqdan görənlər əmin ola bilər. Və o atası gövhər saçan bir güldür, qarşıda gül, qucaqda isə tikandır)

Abidədə şahlarla yaxınlıq etmək barədə düşüncələrin özünəməxsus poetik vasitələrlə təqdiminə də Nizami həssaslıqla yanaşmış, xalq yaradıcılığının özünəməxsus sadə, düşündürücü bədii vasitələrindən də öz əsərlərində yaradıcılıqla faydalanmışdır. Kəlilənin Dimnə ilə söhbətində belə bir bənzətmə ilə qarşılaşırıq. “Şahlar öz mərhəmətini fəzilət sahiblərinə deyil, bəlkə özünə yaxın, nəsilbənəsil ona xidmət edib müxtəlif yollarla hörmət qazanmış adamlara göstərirlər. Şahlar bu cəhətdən üzüm tənəklərinə oxşayırlar, özlərinə daha yaxın olan ağaclara sarınırlar” (“Kəlilə və Dimnə”, səh.63).

Eyni bənzətmə (təşbih) Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərində də işlənir:

نیچید در آن کز او دور است بیخ و بارش کند بصد خواری	پادشاه همچو تاک انگور است و آن که پیچید در او سازداری
---	--

(Padşah üzüm tənəyi kimidir, özündən uzaq olana sarınmaz. Nəyə sarınarsa, onun kökünü, meyvəsini yüz xarlıqla qoparar)

Nizaminin “İskəndərmə” poemasından gətirdiyimiz

بود تخمی افکنده در آب شود	نصیحتگری با خداوند زور
---------------------------	------------------------

(Gücünə məğrur olan padşaha nəsihət etmək, Toxumu şor suya atmağa bənzəyir)

Nizaminin əkinçi əməyi ilə bağlı işlətdiyi bu mürəkkəb bənzətmə (təşbih) “Kəlilə və Dimnə”də Şətrəbənin Dimnəyə dediyi “Qədir-qiyət bilməyənlər xidmət edib nəsihət vermək şoranlıqda toxum əkmək kimidir” bənzətməsini yada salır.

Yaxud abidədə Kəlilənin Dimnə ilə söhbətində həyati məsələlərlə bağlı rəy mübahisələrində dediyi: “Ağıllı adamlar

qüdrətli, güclü, məğlubedilməz olduqları zaman belə, vuruşdan imtina etmiş, fitnələri yatırmağı, hücumları dayandıрмаğı, müharibə təhlükələrini aradan qaldırmağı lazım bilmişlər...” kimi sözlərlə savaşı əleyhinə çıxması Nizami əsərlərində şairin müharibəyə etirazını bildirən beytlərlə yaxından səsleşir:

جهانش که صاح و جنگ آزمود ز جنگش زیان دید و از صلح شود
(Sülh və müharibə ilə sınanmış dünya müharibədən
ziyan, sülhdən xeyir görmüşdür)

*Döyüşdən yaxşıdır barışıq, şəfqət,
Biri dərd gətirər, biri səadət.*

“Kəlilə və Dimnə” əsərinin “Bayquş və qarğa” fəslində oxuyuruq: “Düşməni səbr və hiylə ilə daha tez darmadağın etmək olar, nəinki vuruş və müharibə ilə. Ona görə deyiblər ki, “ağıl gücdən üstündür”. Məsələn, bir adam nə qədər qüvvətli və güclü olursa olsun, vuruşda on və ya ən çoxu iyirmi adamdan artıq öldürə bilməz. Halbuki ağıllı bir adam tədbir tökməklə bir ölkəni xaraba edib qüvvətli bir ordunu məğlubıyyətə uğrada bilər...”

Maraqlıdır ki, eyni qənaətə Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərində də rast gəlirik. Xosrovun Bəhrəm Çubindən qorxub Azərbaycana qaçması fəslə Nizaminin aşağıdakı beytləri ilə başlayır.

کلید فتح را دندان پدید است که رای آهین زرین کلید است
ز صد شمشیر زن رای قوی به ز صد قالب کلاه خسروی به
به رای لشکری را بشکنی پشت به شمشیری یکی تا ده توان کشت
(Zəfərin açarının dişləri görünür. Dəmir kimi (möhkəm)
fikir zəfərin qızıl açarıdır. Yüz qılınca vurandan qüvvətli fikir
yaxşıdır. Yüz qələbdən bir şahlıq papağı yaxşıdır. Bir fikirlə
(rəylə) qoşunun belini qırarsan. Qılıncla bir, ya ona qədər adam
öldürə bilərsən)

“Kəlilə və Dimnə”də “Şir və öküz” fəslində Şətrəbəyə toxunmamasının səbəbini şir yoğun ağacları kökündən qoparıb, möhkəm binaları, uca qalaları və qalın barıları dağıdan qüvvətli fırtınaların balaca və zərif otlara zərər yetirməməsi ilə izah edir. “Xosrov və Şirin” əsərində oğlu Şiruyə tərəfindən atəşgaha salınan Xosrova Şirinin təsəlli verərkən işlətdiyi –

ز بادی کاو کلاه از سر کند دور گیاه آسوده باشد سرو رنجور
(Başdan papaq götürən (güclü) fırtına zamanı ot asudə qalar, sərvin inciyər)

- beyti məzmunca “Kəlilə və Dimnə”dən yuxarıda gətirdiyimiz fikirlə üst-üstə düşür.

Nizami sənətini “Kəlilə və Dimnə”yə yaxınlaşdıran məzmun və məna incəlikləri çoxdur. Biz bu yazımızda onun bir qismindən söhbət açmağa bildik. Dediklərimizə bir-iki nümunə də artıraraq fikrimizi yekunlaşdırmaq istəyirik.

Nizami poemalarında oxucunun tez-tez qarşılaşdığı rəvayətli ifadə, xalq ədəbiyyatı nümunələrinə işarə kimi anlaşılan xatırlama beytlər də şairin qaynaqlandığı hind abidəsini yada salır.

مثل زد گرگ چون روبه دغا بود طلب من کردم و روزی تورا بود
(Qurd misal çəkdi ki, tülkü hiyləgər olduğundan mən istədim, (amma) sənə qismət oldu).

از آن برگرگ روبه یافت شاهی که روبه دام ببندد گرگ ماهی
(Tülkü ona görə qurda şahlıq edir ki, tülkü tələni görür, qurd balığı)

کلیچه گمان کردن از قرص ماه فکنده است بسیار کسرا به چاه
(Ayı külçə zənn etmək çoxlarını quyuya salmışdır)

Beləliklə, Şərq ədəbi-bədii fikrinin inkişafında mühüm yer tutan “Kəlilə və Dimnə” Nizami yaradıcılığında da dərin izlər buraxaraq dahi şairin ölməz əsərlərinin əsas qaynaqlarından birinə çevrilmişdir. Qədim hind abidəsinin Nizami əsərlərinin ideya-məzmununda aydın duyulan təsiri onun “Xəmsə”yə daxil poemalarının demək olar ki, hamısında üslub və poetik baxımdan da özünü qabarıq göstərərək şairin poeziyasında əxlaqi-didaktik səciyyə, simvolik-rəmzi ifadələrin və mənalı alleqoriyanın daha da qüvvətlənməsində mühüm əhəmiyyət daşımışdır. “Kəlilə və Dimnə”yə müraciət Nizami şeirinin cəlb-edicici ruhunu yüksəldərək məzmunun daha anlaşılıqlı, məntiqli və oxunaqlı olmasına, şairin ictimai-bədii mülahizələrinin daha inandırıcı alınmasına kömək etmişdir.

Bununla belə, onu da deməliyə ki, Nizami “Kəlilə və Dimnə” abidəsinə təşkil edən fəlsəfi-didaktiki hekayələrin məzmun və ideyasını, sadəcə, təkrar etməmiş, ustad sənətkar qədim hind yadigarlarından böyük məharətlə, zəmanəsinin mənəvi-estetik tələblərinə və əsərin məzmunu və bədii məqsədə müvafiq tərzdə bəhrələnmişdir. Xalq yaradıcılığı, xalq təfəkkürü ilə yaxından bağlı olan böyük şair əsərlərində el rəvayətləri, lətifə, təmsil və başqa xalq ədəbiyyatı nümunələrinə də tez-tez müraciət etməklə yanaşı, bunları təkrarsız yaradıcılıq təbiəti və nadir poetik dühasının məhsulu olan əlavələrilə zənginləşdirmiş, hikmətli xalq məsəlləri, atalar sözləri və aforizmləri işlənmə məqamı və müəllif amalına uyğun, orijinal tərzdə mənalandırmaqla seçmişdir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlovanın oxuculara təqdim olunan bu kitabında Azərbaycanın mü-təfəkkir şairi Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında “Kəlilə və Dimnə”dən hər biri bir beytlə xatırlanan 40 hekayə toplanılaraq abidədə əksini tapan ardıcılıqla prof. R.Sultanovun tərcüməsində tam şəkildə oxuculara təqdim olunur. Tərtibçi

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” məsnəvisində əksini tapan xatırlama beytlərin prof. H.Məmmədzadə və türk ədəbiyyatşünası S.Sevsevilin tərəfindən Azərbaycan və Türk dillərinə edilmiş filoloj (sətri) tərcümələrini də əlavə etməklə abidədən gətirilən hər hekayənin məzmun və ideyası ilə oxucunu tanış edir. T.Bədəlova hər hekayədən çıxarılan nəticəni də ayrıca göstərmiş və bununla da kitabın gənc nəslin yetişməsinə, vətənə, cəmiyyətə, müstəqil dövlətimizə layiqli şəkildə formalaşmasına göstərə biləcəyi əhəmiyyətli təsiri nəzərə çatdırmışdır.

İnanırıq ki, nizamişünaslığa yeni bir hədiyyə olan bu kitab nizamisevərlər tərəfindən maraqla qarşılanacaq və klassik poeziyamızın dahi ustadı Nizami Gəncəvinin qədim hind mədəniyyətinə yaxından bələd olması, Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi fikrinin əski əlaqələrinin üzə çıxarılması, ümumiyyətlə, Nizami irsinin fikri-estetik qaynaqlarının öyrənilməsi baxımından faydalı olacaq.

Nüşabə ARASLI
AMEA-nın müxbir üzvü

AZƏRBAYCAN NİZAMİŞÜNASLIĞININ YENİ TÖHFƏSİ - “NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ “KƏLİLƏ VƏ DİMNƏ” MOTİVLƏRİ” KİTABI

ilologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlovanın tərtib edərək geniş və mükəmməl bir müqəddimə ilə nəşrə hazırladığı “Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri” [Elmi məsləhətçi: akademik Teymur Kərimli; elmi redaktor: AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslı] kitabı Azərbaycan nizamişünaslığında əhəmiyyətli hadisələrdən biridir.

Məlumdur ki, dünya nizamişünaslığının aparıcı problemlərindən biri də mənbəşünaslıq məsələsidir və dahi şairin bəhrələndiyi əsas məxəzlər, o cümlədən Şərqi qədim əfsanə və rəvayətlərinin, eləcə də yazıya alınmış qədim kitabələrin nəşri və müqayisəli öyrənilməsi işi bu gün də diqqət mərkəzindədir.

Doğrudur, Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsində mənbəşünaslığın sabiq ənənəsi vardır: belə ki, Y.Y.Kraçkovski, Y.E.Bertels, H.Araslı, Y.Z.Şirvani, M.Əlizadə, Q.Əliyev, Q.Beqdeli, Q.Kəndli, Ə.Abbasov, M.Mahmudov, R.Əliyev, R.Azadə, X.Yusifli, N.Araslı, İ.Həmidov, T.Kərimli kimi şərqşünas - alimlər öz araşdırmalarında şairin bəhrələndiyi mənbələrin öyrənilməsinə geniş yer ayırmışlar. Bununla belə, problemin bir sıra fəlsəfi-kulturoloji aspektlərinin öyrənilməsinə ciddi ehtiyac vardır.

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərinin yazılmasının 840 ilinin tamam olmasına çox az vaxt qalmışdır, bununla belə, bu əsərin məxəzlərlə müqayisəli öyrənilməsi işində hələ də boşluqlar vardır. Bu baxımdan, təqdim olunan “Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri” kitabı bu sahədə görülmüş uğurlu işlərdəndir.

“Kəlilə və Dimnə” Şərqi ədəbiyyatında əxlaqi-didaktik hekayə janrının qədim nümunələrindən biri hesab olunur və Şərqi ədəbiyyatına təsir dairəsi geniş və çoxşaxəlidir. Alimlər 1500 illik yaşı olan “Kəlilə və Dimnə” kitabəsinin əvvəl qədim Suriya dilində mövcud olduğunu və sonradan ərəb dilinə tərcümə edildiyini və bu kitabənin əsasında Hindistanda da “Pança-tantra” adı ilə məşhur hekayələr versiyasının yayıldığını qeyd etmişlər. Həmçinin məlumdur ki, bu əsərdə yer alan hekayələrin versiyaları türk xalq yaradıcılığına da mühüm təsir göstərmişdir və XIV əsrdən başlayaraq “Humayunnamə” (Padşah kitabı) adı altında türk versiyaları da ortaya çıxmışdır. Beləliklə, “Kəlilə və Dimnə” Şərqi xalqlarının müştərək mədəni-ədəbi abidəsi olaraq bu gün də öz tarixi-kulturoloji əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

“Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri” kitabı bütövlükdə Şərqi cəmiyyəti və mədəniyyətinin əsas xüsusiyyətlərini – həyat fəlsəfəsini, müdrik düşüncə tərzini, əxlaqi-etik görüşlərini əks etdirir. Burada həm Nizami Gəncəvinin müvafiq beytləri vasitəsi ilə şairin əxlaqi-fəlsəfi görüşlərinin estetik təqdimatı ifadə olunur, həmçinin “Kəlilə və Dimnə”dən işarə olunan hekayə və süjet tam təfərrüatı ilə nəql olunur. Cəmiyyətdə baş verən hadisələrin, insanın hiss və duyğularının təbiətə, heyvanlar aləminə tətbiqi vasitəsilə qədim dövr Şərqi mühitinin fəlsəfi-əxlaqi görüşləri sadə və həm də çox müdrik bir üsulla təbliğ olunur. Bu, həmçinin alleqorik janrın klassik ədəbiyyatın qədim və əsas janrlarından olduğunu bir daha nəzərə çatdırır. Bəzən incə yumorla, bəzən kəskin sarkazmla cəmiyyətin faciəsinə gətirib çıxaran bəlalər, nəfsin insanları zəlalətə salması, ağılın və saflığın üstünlüyü, ümumilikdə, əxlaqın yüksək normaları Nizami Gəncəvi yaradıcılığı və “Kəlilə və Dimnə” paralellərində aydın şəkildə ifadə olunur.

Kitabda Nizami Gəncəvi beytlərində təqdir və işarə olunan hekayələrin məzmununda yer alan yüksək bəşəri ideyalar diqqəti

cəlb edir. Xarakter, personaj və süjet zənginliyi çevrəsində nəfsin fəsadları tənqid olunur, insanı sivilizasiyaya aparan yollar göstərilir. “Şətrəbə öküz və şir”, “Meymunun dülgərliyi”, “Tülkü və təbil”, “Qarğa və ilan”, “Balıqudan və xərçəng”, “Dovşan və aslan”, “Çaqqal, qurd və qarğanın dəvəni öldürmək üçün birləşmələri”, “Teytəva ilə dəniz dalğası”, “Ördək və tısbağa”, “Quş, meymun və işıldaböcək”, “Bilikli tacir və nadan tacir”, “Qurbağa, ilan və gəlincik”, “Dəmir yeyən siçan və uşaq aparan qırğı”, “Qadın və çadır (əba – T.B.) yandıran nəqqaş”, “Dərman ilə zəhəri qarışdıran nadan həkim”, “Təmiz qadın ilə nankor nöker”, “Boynu halqalı göyərçin və göyərçinlərin tordan qurtulması”, “Siçan ilə zahid və qızılın tapılması”, “Dovşanın filləri çeşmə başından qovması”, “Oruc tutan pişik ilə turaç və dovşan”, “Oğrunun, zahidin qoyununu it adı ilə oğurlaması” və sair hekayələr əslində insan cəmiyyətinin problemlərinə, çətinliklərin və bəlalərin hikmət və fəlsəfə vasitəsilə çözülməsinə həsr olunmuşdur.

Yüksək bəşər və kamil insan ideali bu hekayələrin əsas ideya xəttini təşkil edir. Şərq koloriti bu hekayələrin əsas canıdır. Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” əsərində “Kəlilə və Dimnə”dən qırx hədisə işarə etməklə, mürəkkəb dünyanın çətin-çətin problemlərinin sadə anlamda izahını, Şərq müdrikliyini, Şərq hikmətlərinin insan təfəkkürünü işıqlandıran böyük ibrət güzgüsü olduğunu bir daha nəzərə çatdırmışdır.

“Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri” kitabını tərtib edərək nəşrə hazırlayan dosent Təhminə Bədəlova Nizami Gəncəvidən gətirilən beytlərin müqabilində verdiyi hekayələrin təhkiyəsinə xüsusi diqqət vermiş, Nizaminin əsas fikirləri ilə üst-üstə düşən məqamları daha çox nəzərə çatdırmışdır. Bu təhkiyələr dahi söz ustadı Nizami Gəncəvinin fəlsəfi fikirlərini tamamlayır. Təhkiyə olunan hekayələrin məzmun və süjetləri vasitəsi ilə müəllif Nizami Gəncəvi beytlərinin estetik interpretasiyasını vermiş olur.

Təqdim olunan “Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” motivləri” kitabı “Nizami və Şərq ədəbiyyatı” probleminin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu kitabı müasir hermenevtika elmi, mətnlər üzərində müqayisəli iş aparılması sahəsində Azərbaycan nizamışünaslığının uğurlu töhfəsi hesab edirəm.

Zəhra ALLAHVERDİYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

NİZAMİŞÜNASLIĞI ZƏNGİNLƏŞDİRƏN KİTAB

 Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı təkcə Azərbaycan və ümumən müsəlman Şərqi ədəbiyyatında yeni mərhələnin başlanğıcı deyildi, həm də böyük bir regionda çoxəsrlik mədəni inkişafın yekunu idi. Dahi sənətkar “şeyrin Nizami ilə qurtardığını” bəyan edərkən, görünür, həm də buna işarə etmişdir. Bu baxımdan Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərin mənbələrinin tədqiqi daim aktual olan bir mövzudur. Həmin istiqamətdə nizamişünaslığın əldə etdiyi şəksiz nailiyyətləri danmadan, öyrənilməli, araşdırılmalı, aydınlaşdırılmalı olan problemlərin, boşluqların da mövcudluğunu vurğulamaq lazımdır.

Nizaminin öz ölməz əsərlərini yaradarkən faydalandığı çeşidli, müxtəlif dövrlərə və mədəniyyətlərə aid qaynaqların tədqiqi təkcə onun bədii irsinin adekvat dərki baxımından deyil, həm də şairin yaradıcılıq metodunu anlamaq, eləcə də komparativistik araşdırmalar nöqtəyi-nəzərindən elmi-nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Bu mənada son illər nizamişünaslığa dair maraqlı işləri ilə diqqəti çəkən filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Təhminə Bədəlovanın oxuculara təqdim olunan kitabı təqdirə layiqdir.

Nizaminin “Xəmsə”ni yazarkən istifadə etdiyi mənbələri şərti olaraq, göstərilən və göstərilməyən mənbələrə bölmək olar. Belə ki, bir çox əsərlərində şair faydalandığı qaynaqlara açıq və aydın işarələr etmiş, hətta onların məkanından da söz açmışdır (“Bərdədə var idi bir əlyazması...”). “Kəlilə və Dimnə” də Nizaminin “Xosrov və Şirin” mənzum romanında açıq istifadə etdiyi ədəbi abidələrdən biridir. Lakin Təhminə xanımın tədqiqatı yalnız bu faktla məhdudlaşmayıb Nizaminin digər əsərlərində (“Sirlər xəzinəsi”, “Leyli və Məcnun”) də “Kəlilə və Dimnə” ilə bilavasitə səsləşmələrin olduğunu üzə çıxarır. Və məlum olur ki, Nizami “Xəmsə”sinin “Kəlilə və Dimnə” ilə ideya əlaqəsi təsəvvür olunduğundan daha genişdir. Bu da, əlbəttə, təsadüfi sayılmamalıdır.

Nizaminin yazıb-yaratdığı dövrdə “Kəlilə və Dimnə” bütün Yaxın və Orta Şərqi regionunda geniş populyarlıq qazanmışdı. Abidənin kitabda istifadə olunan fars dilinə nəsrə tərcüməsi də “Xosrov və Şirin”in yazılmasından bir neçə onillik əvvəl (1144-cü ildə) meydana çıxmışdı. Bundan öncə farsdilli poeziyanın atası sayılan Rudəki (860-941) abidənin poetik versiyasını yaratmışdı. Nizaminin daimi yaradıcı dialoqda olduğu Firdovsi (940-1020) də ondan bəhs etmişdi. Odur ki, Nizaminin əbədi hikmət qaynağı sayılan “Kəlilə və Dimnə”yə birbaşa müraciəti təbiidir. O da təbiidir ki, şair istifadə etdiyi süjetlərin yalnız nəticəsini, ideyasını müdrik Büzürgümidin dilindən səsləndirmişdir. Lakin həmin süjetlərə bələd olmadan bu və ya digər hikməti tam mənası ilə anlamaq çətindir. Ona görə də kitabın müəllifi Nizaminin bəhs etdiyi nağılları mətləbə birbaşa dəxli olmayan əlavələrdən təmizləyərək bir yerə toplamış və özünün dediyi kimi, oxucunun işini asanlaşdırmışdır. Bu da kitabın praktik dəyərini şərtləndirmişdir. Bütövlükdə kitab Nizami irsinin çağdaş tələblərə uyğun şəkildə təqdimatı baxımından əhəmiyyətlidir.

Kitabda önəmli saydığımız digər bir məqam Nizami şeirlərinin filoloji tərcüməsindəki qüsurlara diqqət çəkilməsidir. Ötən əsrin 80-ci illərində meydana çıxan Azərbaycan və rus dillərinə filoloji tərcümələr nizamişünaslığın mühüm uğurlarından biri sayılmalıdır. Lakin bir sıra çıxışlarımızda vurğuladığımız kimi, həmin tərcümələrdə yanlışlıqlar da vardır. Odur ki, onların zəruri redaktə ilə yenidən latın qrafikasında nəşri aktual məsələ kimi qarşıda durur. Təhminə xanımın konkret olaraq “Xosrov və Şirin”in filoloji tərcüməsinə burada etdiyi çox dəqiq düzəlişlər həmin işin həyata keçirilməsinin vacibliyini bir daha nümayiş etdirir.

Ümid edirik ki, Təhminə xanım bu istiqamətdə araşdırmalarını davam etdirəcək, Azərbaycan nizamişünaslığını daha da zənginləşdirəcəkdir. Bizə isə bu işdə ona uğurlar arzulamaq qalır.

Məsiəğa MƏHƏMMƏDİ
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ÖN SÖZ

ərin fəlsəfi səciyyəli, hikmətamiz və tərbiyəvi əhəmiyyətli əhvalatlar və mənalı təmsillər Şərqi ədəbiyyatının ən qədim örnəklərindən başlayaraq şifahi xalq yaradıcılığı və klassik ədəbiyyatın əksər nümunələrində həmişə geniş yer almışdır. Müxtəlif dillərə tərcümə edilərək ayrı-ayrı ölkə və məmləkətlərə yayılıb dünya xalqlarının mədəniyyətinə təsir göstərərək lokal ədəbi-bədii ənənələrlə qaynayıb-qarışmış bu bədii söz nümunələri zaman-zaman nəsillərin və yayıldığı ölkələrin mədəni dəyərlərini də əxz edərək yeni süjet və obrazlarla zənginləşmiş, bəşəriyyətin ümumi sərəvətinə çevrilmişdir. Təqribən III-IV əsrlərdə Hindistanda yaranmış və bu gün bütün dünyada məşhur olan “Kəlilə və Dimnə” də Şərqi dünyanın fikir və söz xəzinəsinə bəxş etdiyi dəyərli bədii örnəklərdən biridir. Alimlərin qənaətinə görə, “Kəlilə və Dimnə” əvvəlcə xalq arasında yaranıb söz sənətinin şifahi nümunəsi kimi geniş yayılmış, sonradan hind brəhmənləri tərəfindən yazıya köçürülüb Şərqi əski yazılı abidəsi kimi məşhurlaşmışdır. Zamanla bu hikmətamiz rəvayətlər fars, ərəb, yunan və latın dillərinə tərcümə edilərək Şərqi sərhədlərini aşmış, Avropada da yayılmağa başlamış, yeni mənalı süjetlərlə zənginləşdirilərək

həcmcə də genişlənmiş, kitabın Azərbaycan dilinə tərcüməçisi professor Rəhim Sultanovun yazdığı kimi, "5 fəsildən 17-18 fəslə çatmışdır".¹

"Kəlilə və Dimnə"nin dünya ədəbiyyatına təsirini təsəvvür etmək üçün abidənin professor Rəhim Sultanovun rus alimi R.O.Şorun "Kəlilə və Dimnə"nin 1930-cu il Moskva nəşrinə (rus dilində) yazdığı ön sözə istinadən gəldiyi nəticəni xatırlamaq kifayətdir: "Məşhur rus təmsilçisi Krilov, fransız Lafonten, İntibah dövrü italyan təmsilçiləri, orta əsrlərdə müxtəlif dillərdə yazılmış didaktik-əxlaqi əsərlər, qədim Rusiyada yaradılmış hikmətamiz hekayələr, XVIII əsrdə nəşr edilmiş lətifələr və s. hamısı bu və ya başqa dərəcədə öz mənşələri etibarilə "Pañçatantra" ("Kəlilə və Dimnə") ilə əlaqədardır. R.O.Şorun fikrinə görə, yalnız yazılı ədəbiyyat deyil, şifahi xalq ədəbiyyatı, ağızdan-ağıza gəzən təmsil və lətifələr də bu yol ilə əmələ gəlmişdir".² Müəllif sözünə davam edərək yenə də R.O.Şora istinadən bildirir: "Pañçatantra" ("Kəlilə və Dimnə") yazılı tərcümə yolundan başqa şifahi şəkildə, əvvəlcə şimal və şərqə doğru yayılaraq Türkünstan, Tibet, Çin, Yaponiya, Seylon (Şri Lanka) və Hind-Çinə, digər tərəfdən bəzən köçəri tayfalar, bəzən isə tacir, səyyah, zəvvar və missionerlər vasitəsilə qərb istiqamətində - İran, Ərəbistan, Kiçik Asiya... buradan Aralıq dənizi sahilləri, Rusiya və Afrikaya, oradan qul zəncilər vasitəsilə Amerikaya aparılır".³

Qədim hind abidəsinin bəşər mədəniyyətinə, bədii-fəlsəfi və didaktik fikrinə təsirini elə təkcə "öz nəhəngliyi, bədii dəyəri, dünya ədəbiyyatındakı inkaredilməz mövqeyi nöqtəyindən nəzərdən "Kəlilə və Dimnə"dən heç də aşağı olmayan "Min

¹ Sultanov Rəhim. Məsilsiz hind əfsanəsi. // Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edən Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. Səh.6.

² Yenə orada. Səh.9.

³ Yenə orada.

bir gecə” kimi əsərlərin belə “Kəlilə və Dimnə”⁴ mövzularından kənarda qalmaması faktı da bir daha təsdiq edir. Daha sonrakı dövrlərdə isə, demək olar ki, bütün dünya xalqlarının ədəbiyyatlarında eyni və oxşar mövzulu hekayə, təmsil və nağılların yaranması artıq ənənəyə çevrilir.

XII əsr dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi özündən əvvəl yaranmış maddi-mədəniyyət nümunələrini, şifahi və yazılı ədəbi örnəkləri dərinlən öyrənmiş, mənimsəmiş və hər bir süjet xəttinə, hər bir obraza incəliklə yanaşmış, tamamilə orijinal, yaradıcı yanaşma sərgiləyərək əsararəngiz şedevrlər yaratmışdır. Professor Xəlil Yusiflinin də qeyd etdiyi kimi, “Nizami Gəncəvi özünəqədərki elm, mədəniyyət sahəsindəki uğurları yeni insani dəyərlər əsasında əlçatmaz bir yüksəkliyə qaldırmışdır”.⁵

Şübhəsiz ki, şairin yaradıcılığına təsir göstərən mənbələrdən biri də “Kəlilə və Dimnə”dir. Qədim abidədəki hekayələrdən çıxarılan nəticələrə tezis kimi nəzər salsaq, eyni həyatı, fəlsəfi-etik görüşlərin Nizami Gəncəvinin yaradıcılığından da qırmızı xətlə keçdiyini görürük:

“İnsanların ən ağıllısı odur ki, müharibənin qarşısını ala bilsin.

...Ağıllı adam həmişə sənət və hünər əldə edib yaxşı ad qoymağa çalışır.

Xoşbəxtlik zəhmət və iradənin, əmək və səyin nəticəsində əldə edilir.

Bütün bələlərin mənbəyi tamahkarlıq, bütün cəfaların səbəbi hərislikdir.

Padşahlar üçün kin saxlamaq və yalan danışmaqdan böyük eyib ola bilməz”⁶ və sairə.

⁴ Sultanov Rəhim. Misilsiz hind əfsanəsi. // Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edən Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. Səh.10.

⁵ Yusifli Xəlil. Nizami Gəncəvi və onun “Yeddi gözəl” poeması. //Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Tərcümə edən Xəlil Yusifli. Bakı, Nurlan, 2014, 408 səh.

⁶ İbrahimov Mirzə. Böyük ədəbi abidə. // Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edən Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. Səh.4.

Şərq ədəbiyyatında “Kəlilə və Dimnə”yə əsasən didaktik görüşlərin ifadəsi, öyüd-nəsihət məqsədilə müraciət olunmuşdur. Maraqlıdır ki, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında şairin qədim hind abidəsinə bələdliyi ayrı-ayrı məqamlarda özünü büruzə versə də, “Xosrov və Şirin” məsnəvisində şairin “Kəlilə və Dimnə”yə birbaşa müraciətlərinə də təsadüf edirik. Lakin digər poemalarında da “Kəlilə və Dimnə” ilə səsleşən müdrik kəlam və fikirlərə, müstəqil hekayə və süjetlərə də rast gəlmək mümkündür. “Kəlilə və Dimnə” ilə tanış olub Nizamini oxuyan (və ya əksinə) diqqətli oxucuda bu məqamlar istər-istəməz assosiasiya yaradır. Məsələn, Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasında “Öz oğluna nəsihət haqqında buyurur” fəslindəki beytlərin, demək olar ki, hər biri bu gün də ibrətamiz kəlam kimi işlənməkdədir. Adı çəkilən bölmədə görkəmli şair Səməd Vurğunun tərcüməsində aforizmə çevrilmiş “Bir inci saflığı varsa da suda, / Artıq içiləndə dərd verir su da”⁷ beytini götürək. Parçanın orijinal variantı belədir:

آب ار چه همه زلال خیزد
از خوردن پر ملال خیزد⁸

*Sudan bütün zülali (maddələri) əmələ gəlsə də,
(Onu) çox içməkdən məlal (zərər) törəyir.⁹*

Məlumdur ki, “Kəlilə və Dimnə” nəslrlə yazılsa da, əsərdə, yeri gəldikcə, mənzum parçalar da verilmişdir. Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasından gətirdiyimiz yuxarıdakı beyt “Kəlilə və Dimnə”dəki “Şah, şahzadə və

⁷ Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Tərcümə edən Səməd Vurğun. Bakı, “Lider Nəşriyyat”, 2004. Səh.52.

⁸ کلیات نظامی گنجوی. مطابق نسخه تصحیح شده وحید دستگردی. تهران، 1372. ص.363.

⁹ Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Filoloji tərcümə Mübariz Əlizadənin. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1981. Səh.52.

torəğay quşu” hekayəsində işlənən aşağıdakı misralarla yaxından səsləşir.

حیات را چه گوارنده تر ز آب ولیک
کسی که بیشترش خورد بکشد استسقاش¹⁰

*Sudan da dünyada saf, təmiz nə var?!
Lakin çox içilsə, insanı boğar.*¹¹

“Kəlilə və Dimnə”dəki “Siçanlar və zahid” hekayəsində yuvasında gizlədilmiş qızillərin üstə çıxanda cürətlənən və zahidin ərzağına qənim kəsilən siçanın əhvalatından danışılır. Hekayədə siçanın öz dilindən deyilir: “Mənim yuvamda min dinar pul var idi. Bilmirdim onu kim ora qoymuşdu. Lakin həmişə mən onun üstündə o tərəf-bu tərəfə dığırlandırdım, dığırlandıqca da kefim kökəlir, ürəyim dincəlir, halım yaxşılaşır, fərəhim artırdı. O yadıma düşdükdə özümdə bir şadlıq, ruh yüksəkliyi və cəsarət hiss edirdim”¹². Bir gün əhvalatı eşidən qonaq siçanın bu cürətinin səbəbini çözməyə çalışır. “Qonaq yeri qazmağa başladı. Qızıla çatdıqda ev yiyəsinə dedi:

- Siçanı cürətləndirən bu imiş: dövlət aqlın rəvnəqi, qüvvətin mənbəyidir. Görərsən, bundan sonra o siçan artıq hücum edə bilməyəcəkdir”¹³. Bu sözləri eşidəndə siçan bədənində bir zəiflik, ruhunda bir süstlük hiss edir.

Zənnimizcə, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” poeməsindəki “Harun ər-Rəşid və dəlləyin hekayəti”nin motivlərinin məhz “Kəlilə və Dimnə”dəki bu rəvayətdən qaynaqlandığını söyləsək, səhv etmərik. “Sirlər xəzinəsi”ndəki hekayədə xəlifənin qızını

¹⁰ کلیلە ودمنه، 1383، انشای ابوالمعالی نصرالله منشی. تصحیح و توضیح مجتبی مینوی طهرانی. تاپ: لیلا اکبری. ص.171.

(www.spadanosoftware.com)

¹¹ Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edən Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. Səh.211.

¹² Yenə orda. Səh.140.

¹³ Yenə orda. Səh.141.

istəyən dəlləyin cəsərətindən xəbər tutan vəzir onun bu hərəkətini “yəqin onun ayağı xəzinə üstündədir” - deyə izah edir. Nizaminin bu əhvalatdan çıxartdığı qənaət həm də bu idi ki, bəzən var-dövlət insanı ədəbsizliyə sürükləyə bilər. Akademik Həmid Araslı “Harun ər-Rəşid və dəlləyin hekayəti” ilə Nizaminin cəmiyyətə çatdırmaq istədiyi mesajları dəqiq və konkret ifadə etmişdir: “Bu hekayədə şair ayağı xəzinə üstündə olan insanların mənəvi cəhətdən nə qədər pozulduqlarını, həddini tanımaq istəmədiklərini və özləri də hiss etmədən layiq olmadıqları məqamı arzuladıqlarını rəmzi şəkildə vermişdir”¹⁴.

چون قدم از منزل اول برید
گونه حجام دگر گونه دید
کم سخنی دید دهن دوخته
چشم و زبانی ادب آموخته¹⁵

*Dəllək qədəmini əvvəlki yerindən götürən kimi
(Xəlifə) onun sifətini (tamamilə) başqa cür gördü.
O, ağzı tikilmiş, azdanışan bir adam gördü,
Onun gözlərindən və dilindən ədəb yağırdı.*¹⁶

Nizamişünas alim R.Azadə yazır ki, “Sirlər xəzinəsi”ndəki bir çox hekayətlər (“Ovçu, it və tülkü dastanı”, “Meyvə satanla tülkünün nağılı”, “Bülbül və qızılgülün dastanı” və s.) nəzərimizcə, məhz “Kəlilə və Dimnə”yə daxil olan bəzi parçalarla səsləşir”¹⁷. Lakin alim göstərilən hekayələrin məhz hansı nağıllarla səsləşdiyini qeyd etmir.

¹⁴ Araslı Həmid. Sirlər xəzinəsi. // Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998. Səh.197.

¹⁵ نظامی گنجوی. مخزن الاسرار. متن علمی و انتقادی بسعی و اهتمام عبدالکریم علی ص.236. اوغلی علی زاده. باکو. 1960.

¹⁶ Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Filoloji tərcümə Rüstəm Əliyevindir. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2014. Səh.226.

¹⁷ Azadə R. Nizami Gəncəvi: həyatı və sənəti. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1979. Səh.164.

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək ki, “Sirlər xəzinəsi” açıq ensiklopediya-vikipediya belə bir fikrə rast gəldik: “Nizaminin səbirliliyi haqqında *“Ovçu, it və tülkü”* haqqındakı dastanı yenə *“Kəlilə və Dimnə”*də olan *“Zahidin yağ-bal bardağını sındırması”* hekayəsi ilə səsləşir”.¹⁸ Məqsədimizdən uzaq olduğu üçün cümlədəki üslubi səliqəsizliyin üzərindən keçərək qeyd etmək ki, bu fikrin mənbəsi olaraq “Е.Э.Бертельс – «Сокровищница тайн» (передисловие). // Низами Гянджеви. Сокровищница тайн. Москва, 1959. səh. 10-13.” göstərilə də, həmin “ön söz”də sitat gətirilən cümləyə təsadüf etmədik. Həm Nizaminin əsərindəki, həm də hind abidəsindəki adları çəkilən hekayələrin mövzu-ideya uyğunluğuna dair fikirlər fil.ü.f.d. Xəlil Hüseynovun “Nizaminin *“Sirlər xəzinəsi”*”¹⁹ monoqrafiyasında da yer almışdır.²⁰ Lakin, hər iki hekayə səbirliliyin faydasından bəhs etsə də, biz onlar arasında birbaşa əlaqə görmədik.

Təbii ki, “Xəmsə”yə daxil olan poemaların hər birindən belə misallar gətirmək olar. “Xosrov və Şirin”də isə müəllif bütöv bir fəslə *“Kəlilə və Dimnə”* hekayələrinin bir növ “qısa nəqlinə” (daha dəqiqi isə məzmunca xatırlanmasına) həsr etmiş, onlardan çıxan nəticələri oxucuya çatdırmışdır. Akademik Teymur Kərimli *“Sirlər xəzinəsi”* kimi fəlsəfi-didaktik poemadan sonra məhəbbət dastanı yazmaq sifarişi alan və bu işin öhdəsindən məharətlə gələn şairin istedadına yüksək qiymət verərək yazır: “...Nizaminin dahiliyi ondadır ki, qələmi janrın formal tələbləri ardınca sürünmür, əksinə, janrı qələmin tələblərinə tabe etdirməyi bacarır. Nizaminin *“Xosrov və Şirin”*i həvəsnamə çərçivələrini vurub dağıdaraq ülvə, yaradıcı, dəyişdirici məhəbbət haqqında mənzum bədii traktat,

¹⁸ Sirlər xəzinəsi. https://az.wikipedia.org/wiki/Sirlər_xəzinəsi

¹⁹ Hüseynov X. Nizaminin *“Sirlər xəzinəsi”*. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1983. Səh.69.

²⁰ Xəlil Hüseynov adıçəkilən monoqrafiyada Nizaminin *“Sirlər xəzinəsi”* məsnəvisi ilə *“Kəlilə və Dimnə”* mövzularının səsləşməsindən qısa və ümumi şəkildə bəhs etmişdir.

bəlkə esse səviyyəsinə qədər yüksələ bilməmişdir. Şübhəsiz ki, yüksək bədiiliyin altından qalın bir cizgi çəkmək şərtilə²¹.

Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin” poemasında “Kəlilə və Dimnə” hekayələrinə müraciət etməklə bilik və məlumat dairəsinin əhatəsi haqqında təsəvvür yaratmaqla yanaşı, əsərin məzmununa da xüsusi bir rəng qatmışdır. Akademik Həmid Araslının da qeyd etdiyi kimi, “bu fakt Nizaminin qədim hind mədəniyyətinin görkəmli yadigarları ilə yaxından tanış olduğunu göstərir”.²²

Ədəbiyyatşünas-alim M.Ələkbərov da 1947-ci ildə yazdığı “Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı”²³ adlı namizədlik dissertasiyasında şairin “Xosrov və Şirin” əsərində “Kəlilə və Dimnə” hekayələrinə müraciəti məsələsinə toxunmuşdur: “Nizami əsərlərinin tədqiqi göstərir ki, o təkcə Azərbaycan nağıllarını deyil, həm də bütün Şərq və yunan ədəbiyyatını və xüsusən folklorunu çox yaxşı bilirmiş. Onun bütün əsərlərində bu təsiri görmək olur. “Xosrov və Şirin”də Şirinə nəsihət verirkən Bozorge-Ümidin dili ilə “Kəlilə Dimnə”dən gətirilən qırx hekayə və bu hekayələrdən çıxarılan təlimi nəticələr, Qibtə Mariyanın nağılı (“İqbalnamə”də, ayrı-ayrı dastanların başlanğıcında Şərq və yunan klassiklərinə və folkloruna edilən ricət) böyük şairin özündən qabaqkı mədəni irsi nə qədər dərinədən mənimsəmiş olduğunu açıq göstərir”²⁴.

²¹ Kərimli Teymur. Məhəbbət və insanlıq dastanı. // Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Tərcümə edən Rəsul Rza. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2018. Səh.7.

²² Araslı Həmid. Azərbaycan və Hindistan xalqları arasında mədəni əlaqələrin tarixindən. // Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998. Səh.654.

²³ M.Ələkbərov və onun adçıəkilən tədqiqat işi haqqında fil.ü.f.d., dos. Əzizəğa Nəcəfzadə “Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti Azərbaycan nizamışünaslığında” (Bakı: Elm və təhsil, 2019, 224 səh.) monoqrafiyasında ilk dəfə olaraq ətraflı məlumat vermiş və əsəri təhlil etmişdir. Bax: Göstərilən əsər, səh.92-104.

²⁴ M.Ələkbərovun "Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı" mövzusunda dissertasiya işi hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda fil.ü.f.d., dos. Əzizəğa Nəcəfzadə tərəfindən (Ə.Nəcəfzadənin geniş ön sözü ilə) monoqrafiya halında çapa hazırlanır.

Poemada Şirin Xosrova nəsihət edərək onu ədalətə, ölkənin, xalqın qeydinə qalan bir hökmdar olmağa çağırır. Sevgilisinin niyyətini anlayan Xosrov Büzürgümidə yanına çağıraraq həyat, kainat, insan ömrü və s. barədə bilik almaq istəyir. Çünki Şirin haqq-ədalət, ağıl-hikmət yoluna çağırışını qəbul edən Xosrov öz daxilini dəyişmək, kamilləşmək və belə demək mümkünsə, sevgilisinin arzuladığı, onu görmək istədiyi səviyyəyə çatmaq üçün Büzürgümidin məsləhətlərini dinləməyə ehtiyac hiss edir.

چو خسرو دید کان یارگرامی
ز دانش خواهد اورانیک نامی
بزرگ امید را نزدیک خود خواند
بامید بزرگش پیش بنشانند²⁵

*Xosrov görəndə ki, o əziz sevgilisi
Onun üçün bilikdən yaxşı ad arzulayır.
Büzürgümidə öz yanına çağırırdı,
Böyük ümidlərlə onu qarşısında oturtdu...²⁶*

Xosrov bilici alimdən onu düşündürən həyatı, elmi, dini-fəlsəfi mətləblərə dair suallara cavab alandan sonra Büzürgümidə təşəkkür edən Şirin ondan “Kəlilə və Dimnə”dən də danışmağı xahiş edir:

چو شیرین دیدکان دیرینه استاد
در گنج سخن بر شاه یگشاد
شنا گفتش که ای پیر یگانه
ندیده چون توئی چشم زمانه

Qeyd edək ki, əsərdən gətirilən sitat da bizzə Ə.Nəcəfzadə tərəfindən təqdim edilmişdir (sitatın orijinaldakı səh. nömrəsi – 79).

²⁵ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و ،ص.689

الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو، 1960

²⁶ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.308.

چو بر خسرو گشادی گنج کانی
نصیبی ده مرا نیز ار توانی
کلیدی کن نه زنجیری در این بند
فرو خوان از کليلة نکتہای چند²⁷

*Şirin o qoca ustadın söz xəzinəsinin
Qapısını şaha açdığını görcək,
Afərin söyləyib dedi: "Ey yeganə qoca,
Sənin tayını zamanənin gözü görməyibdir.
Xosrovun üzünə mədən xəzinəsi açdığın kimi,
Bacarsan, mənə də elə bir qismət ver.
Bu bəndə zəncir vurma, bir açar sal,
"Kəlilə"dən mənə bir neçə gözəl nağıl söylə."*²⁸

Şirinin dilindən deyilən bu sözlərdən Nizamının "Kəlilə və Dimnə"nin tərbiyəvi təsir gücünə böyük əhəmiyyət verdiyi anlaşılır. Növbəti hissə isə "Büzürgümidin "Kəlilə"dən qırx incə mətləb söyləməsi" adlanır və maraqlıdır ki, əbidədəki hekayətlər əsərdə orijinaldakı ardıcılıqla xatırlanır. Yəni, hekayələrin bilavasitə məzmunu danışılır, onlardan hasil olan ibrətamiz qənaətlərə işarələr edilir.

Burada şair klassik Şərq poetikasının təlmih bədii fiqurundan istifadə etmişdir. AMEA-nın müxbir üzvü Nüsabə Araslı yazır ki, "Nizami poetikasının şairin elmi-fəlsəfi görüşləri, Şərq xalqlarının mifoloji baxışları, müxtəlif rəvayət, dini-tarixi əhvalat, əfsanə və tarixi hadisələrlə bağlılığı kimi mühüm cizgisi onun işlətdiyi təlmihlərdə özünü daha parlaq göstərməkdədir"²⁹. Qeyd edək ki, təlmih poetik fiquru bədii əsərlərin obraz zənginliyinin xüsusi önəm kəsb etdiyi orta əsrlərdə klassik sənətkarların ən çox diqqət

²⁷ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و 700.ص. 1960
الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو،

²⁸ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, "Elm nəşriyyatı", 1981. Səh.312.

²⁹ Araslı Nüşabə. Nizamının poetikası. Bakı, "Elm", 2004. Səh. 376.

yetirdiyi və bəhrələndiyi ifadə vasitələrindən biri idi. Çünki bu poetik fiqur, məlum olduğu kimi, müəllifin həm məlumat, elm və bilik dairəsinin, həm öyrənib mənimsədiklərindən istifadə bacarığının, daha əvvəl yaranmış ədəbi-bədii örnəklərə yaradıcı yanaşma istedadının və sair xüsusiyyətlərinin göstəricisi idi. Burada, eyni zamanda, işarə edilən tarixi-əfsanəvi, ədəbi olaya müəllif münasibəti də özünü göstərirdi. Azərbaycan poeziya məktəbinin görkəmli davamçısı və ən mütərəqqi prinsiplərinin yaradıcısı olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığında da, az öncə deyildiyi kimi, elmin müxtəlif sahələrinə, nücum və tibbi biliklərə, coğrafi-geoloji kəşflərə, xalq əfsanə və rəvayətlərinə, daha əvvəl yaranmış yazılı bədii qaynaqlara işarələr edilmişdir. Yazıçının istifadə etdiyi təlimlərin bir mühüm əhəmiyyəti də oxucunun bilik dairəsini genişləndirməyə xidmət etməsi idi. Nüşabə Araslıının qeyd etdiyi kimi, təlim həm də “məlum olanı təkrar etməmək üçün poetik bir çıxış yolu”³⁰ idi. Bundan başqa, şair oxucusuna çatdırmaq istədiyi ideyanı illüstrativ şəkildə göstərməklə tərbiyəvi-didaktik təsir gücünü daha da artırır, onu düşünməyə, nəticə çıxarmağa sövq edirdi.

“Nizami Gəncəvi də “Xosrov və Şirin” məsnəvisində Büzürgümidin dili ilə qədim Şərq abidəsi “Kəlilə və Dimnə”dən əhvalatlar danışarkən bu abidənin məşhur hekayələrinə diqqəti məhz təlim yolu ilə cəlb edir. Belə təlimlər əgər bir tərəfdən, Nizami əsərlərinin məzmununu zənginləşdirirsə, digər tərəfdən, şairi uzun-uzadı təsvirlərdən çəkindirir”³¹.

بزرگ امید چون گلبرگ بشکفت
چهل قصه بچل نکته فرو گفت³²

Büzürgümid gül yarpağı kimi güldü,

³⁰ Yenə orada. Səh. 380.

³¹ Yenə orada. Səh. 381.

³² نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تافوروف. باکو، 1960، ص. 701.

Qırx hekayəni qırx incə mətləb³³ (nüktə - T.B.) ilə söylədi.³⁴

Bundan sonra bəhsin axırına kimi hər bir beytdə bir hekayənin məzmun və mahiyyətinə işarə edilir və nəticə göstərilir. Lakin bir incə məqamı da qeyd edək ki, şairin çatdırmaq istədiyi fikri anlamaq üçün məhz “Kəlilə və Dimnə”dəki müvafiq hekayətin məzmununu bilmək şərtidir. Yəni Nizaminin oxucusu kifayət qədər mütaliəli və hazırlıqlı olmalıdır. Əslində şairin təfsilata ehtiyac duymamasının səbəblərindən biri də bu idi ki, hələ o dövrdə “Kəlilə və Dimnə” mövzuları çox geniş yayılmışdı və məlumatlı, mütaliəli oxucu üçün adi bir işarə ilə onu xatırlamaq və anlamaq çətin deyildi. Deyilənlər barədə aydın təsəvvür yaratmaq üçün bunlardan birinə - “Balıqdan quş və xərçəng” (مرغ ماهی خوار و خرچنگ) hekayəsinin xatırlandığı beytə diqqət edək:

همان پاداش بینی وقت نیرنگ
که ماهی خوار دید از چنگ خرچنگ³⁵

*Hoqqabazlıq etsən, haman cəzanı görərsən ki, (onu)
Balıqdan xərçəngin çəngindən gördü.³⁶*

Gördüyümüz kimi, şair hekayənin məzmununu nəql etmir, amma ideyasından istifadə edərək fikrini orijinal şəkildə çatdırma bilir: bir çox adamlar öz hiylə və kələkləri üzündən həlak olurlar. Məlumdur ki, “Balıqdan və xərçəng” hekayəsində balıqları xilas etmək adı ilə onları bir-bir aparıb yaxınlıqdakı

³³ Əslində orijinalda şair “نکتہ” sözünü işlətməmişdir ki, “nüktə” – mənə, incə məzmun, məqam mənalarında işlənir.

³⁴ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh. 313.

³⁵ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو، 1960، ص. 702.

³⁶ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh. 313.

təpənin arxasında yeyən balıqdanın hiyləsinin üstü açılır və o, nəhayətdə kələkbazlığının qurbanı olur. Şair bir beyt daxilində həm bu məlum hekayəni oxucunun zəhnində canlandırır, həm də ona öyüd verir ki, hoqqabazlıq etsən, səni də bu balıqdanın aqibəti gözləyir.

Beləcə şair qırx beyt daxilində “Kəlilə və Dimnə”yə səyahət edir, orijinaldakı ardıcılığı əsasən gözləməklə hekayədən hekayəyə keçir. Fəsil çox ibrətəməz sonluqla bitir. Bu hekayələri dinləyən Xosrov o zamanadək etdiyi zülmərdən peşman olur, ölkəni ədalətlə idarə etməyə başlayır. Deməli, ibrətəməz söz öz işini görmüş, hökmdarın düşüncə və fəaliyyətinə təsir edə bilmişdir.

چو بر گفت این سخن پیر سخن سنج
دل خسرو حصارى شد بر این گنج
پشیمان شد ز بدعتهاى بیداد
سرای عدل را نو کرد بنیاد³⁷

*Söz tanıyan qoca bu sözü deyəndən sonra,
O xəzinədən Xosrovun ürəyinə bir hasar çəkildi.
Etdiyi zülmərdən peşiman oldu,
Ədalət binasının bünövrəsini təzələdi.³⁸*

Bir neçə kəlmə ilə də “Xosrov və Şirin” əsərinin sözügedən fəslinin filoloji tərcüməsindəki bəzi mübahisəli məqamlara diqqəti yönəltmək istərdik. Məlumdur ki, poemanın filoloji tərcüməsi professor Həmid Məmmədşadəyə məxsusdur. Gərgin əməyin nəticəsi olan və 1981-ci ildə nəşr olunan filoloji tərcümə, şübhəsiz ki, “Xosrov və Şirin”inin Azərbaycan dilinə sonrakı bədii tərcümələri və elmi araşdırmalar üçün əsas mənbə

³⁷ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو، 1960، ص.708.

³⁸ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədşadənindir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.315.

olmuşdur və bu gün də öz qiymətini saxlamaqdadır. Lakin qeyd edək ki, haqqında bəhs etdiyimiz hissədə bəzi cüzi qeyri-dəqiqliklər də vardır ki, bunları göstərmək lazımdır. Məsələn, “Qarğa və bayquş” (زاغ و بوم) hekayəsindən bəhs edən beytə diqqət edək:

رها کن حرص کاین حمال محروم
نسازد با خرد چون زاغ با بوم³⁹

Beytin filoloji tərcüməsi aşağıdakı kimidir:

*Tamahdan əl çək, bu məhrum hambal (yəni dünya),
Qarğa ilə bayquş kimi ağılla uyuşmaz.*⁴⁰

Məlumdur ki, adı çəkilən hekayətdə qarğalarla bayquşların düşmənçiliyinin tarixçəsindən – quşların bayquşu özlərinə şah seçmək niyyətlərindən və qarğanın buna mane olmasından bəhs olunur. Bizcə, beytdəki “hambal” sözünün “dünya” kimi mənalandırılması doğru deyildir. Burada müəllif “bu məhrum hambal” deyərkən tamahı nəzərdə tutmuşdur. Yəni qarğa ilə bayquş bir-birilərilə uyuşmadığı kimi, hərislik və tamah da ağılla uyuşmaz.

Və yaxud “Zahidin sədaqətli rasunu⁴¹ öldürməsi” (کشتن زاهد) (راسوی امین را) hekayəsində də eyni vəziyyətlə rastlaşırıq:

به ار با عذر آن زاهد کنی پشت
که راسوی امین را بیگنه کشت⁴²

³⁹ نظامی گنجوی. حسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه 705. تاقوروف. باکو، 1960، ص.705.

⁴⁰ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.314.

⁴¹ Rasu – dələ cinsindən olan heyvandır, bəzən “gəlinçik” də adlandırılır.

⁴² نظامی گنجوی. حسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه 706. تاقوروف. باکو، 1960، ص.706.

*Zahidin o hiyləsinə arxa çevirmək lazımdır ki, o,
Doğru danışan rasunu günahsız öldürdü.⁴³*

Əslində burada rasunun doğru danışmasından söhbət getmir. Evə qayıdan zahid qana bulaşmış gəlinciyi gördükdə elə bilir ki, heyvancıq oğlunu qətlə yetirmişdir. Ağlı başından çıxan zahid heç bir sorğu-sual etmədən çomağı qaparaq gəlinciyin (rasunun) başını əzir. Sonra isə uşağın salamat, ilanının parça-parça doğrandığını görüb məsələni anlayır. Saçını yolub sinəsini didir, lakin sonrakı peşmançılıq fayda vermir. Orijalda da “راسوی امین” ifadəsi işlədilmişdir ki, “امین” – sözünün hərfi mənası inanılmış, etibarlı, sədaqətli, vəfalı deməkdir. Hekayənin məzmununa da məhz bu məna uyğun gəlir. Odur ki, beytin ikinci misrasının tərcüməsi belə olmalıdır: Sədaqətli rasunu günahsız öldürdü.

“Şirin ova getməsi və balalarının ovlanması” (رفتن شیر به شکار و شکار شدن بچه های او) hekayəsindən bəhs edən beytin tərcüməsində də eyni hal ilə qarşılaşırıq:

*به خونخواری مکن چنگال را تیز
کز این بی بچه گشت آن شیر خونریز⁴⁴*

*Caynağını qan axıtmaqla itiləmə (necə ki)
O qanıçən şir belə etməklə caynaqsız qaldı.⁴⁵*

Nizami Gəncəvinin işarə etdiyi bu hekayədə iki balası ilə yaşayan şirin əhvalından bəhs olunur. Bir gün şir ovdan qayıdarkən balalarının ovçu tərəfindən öldürülüb dərilərinin soyulduğunu görür. Ah-fəğan edən şirə çaqqal belə cavab verir:

⁴³ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.314.

⁴⁴ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو، 1960، ص.708.

⁴⁵ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.315.

“Özünü öldürüb ah-fəğan qoparma, sakit ol və öz elədiklərini gözlərinin qabağına gətir... Sən başqalarına daha ağır zülmələr edibsən. ...Əgər işin aqibətini fikirləşib qan tökməkdən əl çəksə idin, belə bir müsibət sənə üz verməzdi”⁴⁶. Gördüyümüz kimi, hekayədə şirin “caynaqsız” deyil, övladsız (بی‌بچه) qalmasından söhbət gedir. Yuxarıda “Xosrov və Şirin”in orijinalından gətirdiyimiz nümunədə də (بی‌بچه) – “övladsız” yazılmışdır. Ona görə də beytin daha dəqiq tərcüməsi belə olmalıdır:

*Caynağını qan tökmək üçün itiləmə ki,
O qaniçən şir belə etməklə övladsız qaldı.*

Aşağıdakı beytin də tərcüməsində, fikrimizcə, bir qədər qeyri-dəqiqlik vardır.

مکن شوخی وفاداری در آموز
ز موش دام در زاغ دهن دوز⁴⁷

Beytin filoloji tərcüməsi belədir:

*Zarafat eləmə, toru cıran siçan və
ağzını bağlayan qarğadan vəfalı olmağı öyrən.*⁴⁸

Böyük, problemlə fərq olmasa da, düşünürük ki, beytin daha dəqiq tərcüməsi aşağıdakı kimidir:

*Zarafat eləmə, vəfalı olmağı öyrən
Toru cıran siçandan və ağzını bağlayan qarğadan.*

⁴⁶Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edən Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. Səh.229.

⁴⁷ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو، 1960، ص.708.

⁴⁸ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninindir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.314.

Daha öncə də qeyd etdiyimiz kimi, poemada Büzürgümid “Kəlilə və Dimnə”dən qırx hekayə nəql edir. Lakin bir maraqlı məqam da var ki, “Xosrov və Şirin”in elmi-tənqidi mətnlərində (L.Xetaqurov, V.Dəstgirdi, B.Zəncani) və Azərbaycan dilinə filoloji və poetik (H.Məmmədzadə, R.Rza), türk dilinə nəsrə (S.Sevsevil) tərcümələrində də hekayələrin (həm də beytlərin) sayı eyni qalsa da, seçimdə (beytlərin isə məzmununda) fərq vardır. Bəzən isə beytlərin yeri dəyişdiyindən hekayələrin ardıcılığında da fərqlər yaranmışdır. Belə ki, L.Xetaqurov, B.Zəncaninin müəllifləri olduqları elmi-tənqidi mətnlərdə, Azərbaycan dilinə filoloji tərcümədəki aşağıdakı beyt V.Dəstgirdi variantında və S.Sevsevlin tərcüməsində yoxdur.

ز بیماری بدانانی رهد تن
چو زان مرد پلید آن پارسا زن⁴⁹

*Xəstəlikdən bədən biliklə qurtarar,
O murdar kişidən o təmiz qadın canını qurtardıği kimi.⁵⁰*

Bu beytdə “Kəlilə və Dimnə”dəki Mərzban adlı bir kişinin Bahariyə adlı gözəl və kamallı, ismətli arvadının nökrin şərindən necə qurtulmasından bəhs edən hekayəyə işarə edilir.

“Erkək göyərçinin dişi göyərçini öldürməsi” (کشتن کبوتر نر) (کبوتر ماده را) haqqındakı hekayə isə L.Xetaqurov, B.Zəncaninin elmi-tənqidi mətnlərində və əsərin Azərbaycan dilinə edilmiş filoloji tərcüməsində yoxdur, V.Dəstgirdinin nəşrində və S.Sevsevlin tərcüməsində isə var.

مزن بی پیش بینی بر کس انگشت
چنان کان نر کبوتر ماده را کشت⁵¹

⁴⁹ نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تافوروف. باکو، 1960، ص.704.

⁵⁰ Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninindir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. Səh.315.

“Bir şeyi anlamadan kimseyə fəna zənda bulunma; erkeq güvercinin dişi güvercini öldürməsi gibi...”⁵²

Qeyd edək ki, adı çəkilən təmsilə “Kəlilə və Dimnə”nin Azərbaycan (Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edəni Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. 328 səh.) və fars کليله و ديمنه. 1383). انشلى ابوالمعالي نصرالله (www.منشى.تصحيح و توضيح مجتبى مينوى طهرانى. تايپ: ليلا اكبرى. .spadanosoft.com) dillərinə edilmiş tərcümələrində də rast gəlmədik.

Beləliklə, fikirlərimizi ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, XII əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi Qədim Şərq ədəbiyyatının bütün dünyada şöhrətlənmiş incisi olan “Kəlilə və Dimnə”dəki hekayələri öz əsərlərində geniş təfsilatı ilə təsvir etməsə də, onların ideyasından məharətlə bəhrələnmiş, bununla da cəmiyyətdəki mövqeyindən asılı olmayaraq hər bir insanda mənəvi-əxlaqi dəyərlərin tərbiyə edilməsində bədii sözün gücündən istifadənin gözəl əyani nümunələrini yaratmışdır.

Təqdim olunan nəşrdə “Xosrov və Şirin”də işarə olunan “Kəlilə və Dimnə” hekayələri məsnəvidəki beytlərlə birlikdə verilmişdir. Dediymiz kimi, Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin”də qədim hind abidəsindəki hekayələrin hər birini bircə beytlə təqdim edir, onların məzmunu oxucu üçün naməlum qalır. Məqsədimiz oxucuların, xüsusilə də gənc mütaliəçilərin “işini asanlaşdırmaq”, hansı beytdə məhz hansı hekayəyə işarə edildiyini göstərmək və eyni zamanda da dahi şairin Şərq abidəsindən faydalanmaq özünəməxsusluğu haqqında təsəvvür yaratmaqdır. Zənnimizcə, belə olan halda Nizami Gəncəvinin çatdırmaq istədiyi yüksək bədii ideyalar, gələcək nəsllə, bizlərə

⁵¹ کلیات نظامی گنجوی. مطابق نسخه تصحيح شده وحيد دستگردی. تهران، 1372. ص. 339.

⁵² Nizâmi. Hüsrev ile Şirin. Çevirmen: Sabri Sevsevil. İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2012. Səh.369.

göndərdiyi mesajlar daha da aydınlaşar. Bundan başqa, məlumdur ki, “Kəlilə və Dimnə”də bir hekayənin içində bəzən bir neçə süjet verilir, yəni hekayə hekayəyə qarışır. Hətta bəzən uzun süjetli hekayələrin daxilinə çox sayda digər hekayələr əlavə edildiyindən əsas mətnlə əlaqə zəifləyir. Bildiyimiz ki, Mövlana Ruminin məşhur “Məsnəvi”si də eyni quruluşdadır. “Məsnəvi”nin tərcüməçilərindən biri Rəfiq Can bu barədə yazır: “...bu çevirilərdən rahatlıqla yararlanmaq imkan dışındadır, çünki buradakı hekayətlər ya bir neçə səhifədə bitir, ya da hekayətlər üçün başqa hekayətlər girdiyindən əsas hekayət uzanır. ...Amma zəncirvari biçimdə uzanıb gedən bu hekayətlər arasında oxucu əsas hekayəni və sonucda çatdırılacaq məğzin ipinin ucunu itirməkdədir”.⁵³ Odur ki, Rəfiq Can öz tərcüməsində rəvayətləri bir-birindən ayrı şəkildə vermişdir. Biz də oxucuları dolaşılıqlığa salmamaq və ölməz Nizaminin beytlərinin məzmununu daha aydın şəkildə çatdırmağa bilmək üçün “Kəlilə və Dimnə”dəki həmin hekayələri bir-birindən ayıraraq müstəqil şəkildə verməyi məqsəduyğun bildik. Hər hekayənin sonuna “Xosrov və Şirin”in Sabri Sevsevilin türk dilinə nəslə etdiyi tərcüməsindəki müvafiq beyti də əlavə etmişik. Qeyd etməliyik ki, “Xosrov və Şirin”in fars dilində verilmiş orijinalı L.Xetaqurovun hazırladığı elmi-tənqidi məntədən (*نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه* .1960. (تاقوروف. باکو), sətri tərcümə Həmid Məmmədzadə tərəfindən Azərbaycan dilinə edilmiş filoloji tərcümədən (Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninindir. Bakı, “Elm nəşriyyatı”, 1981. 376 səh.)

⁵³ Şəfiq Can. Çevirmən Şəfiq Canın kitabına ön sözü. // Mövlana Cəlaləddin Rumi. “Məsnəvi”dən seçmələr. Tərcümə edən Şəfiq Can. Bakı, Nurlar, 2010. Səh.14-17.

(bəzən tərcüməsini dəqiq hesab etmədiyimiz beytlərdə təshihlər edərək öz tərcüməmizi vermiş və mötərizədə qeyd etmişik), “Kəlilə və Dimnə”dən gətirilən rəvayət-hekayələr professor Rəhim Sultanovun tərcüməsindən (Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edən Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. 328 səh.) götürülmüşdür.

Sonda bir məqamı da yada salaq ki, professor Xəlil Hüseynov hələ 1981-ci ildə “Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” monoqrafiyasında adıçəkilən məsnəviyə xalq yaradıcılığı və qədim Şərq folklorunun motivləri əsasında yaranmış abidələrin təsirinin öyrənilməsindən bəhs edərəkən akademiklər Y.Bertels və H.Araslının bu sahədəki xidmətlərini qeyd etdikdən sonra problemin öyrənilməsindəki boşluğu xüsusi vurğulayır: “...sovet tədqiqatçılarının əsərlərində “Sirlər xəzinəsi”nin xalq yaradıcılığı, Yaxın Şərq xalqlarının şifahi folkloru və folklorun təsiri ilə yaradılmış “Kəlilə və Dimnə” “Qabusnamə”, “Bəxtiyarnamə”, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi əsərlərlə nə dərəcədə əlaqədar olması məsələsi geniş şəkildə öz əksini tapmamışdır”.⁵⁴ Doğrudur, bu fikirlərin yazıldığı tarixdən keçən müddət ərzində Nizami Gəncəvi yaradıcılığına xalq ədəbiyyatının, Azərbaycan folklorunun və xüsusən də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının təsiri məsələlərinə aid xeyli tədqiqat əsərləri, sanballı monoqrafiyalar yazılmış, sırf bu mövzuda konfranslar, seminarlar keçirilmiş, kitablar tərtib edilmişdir.⁵⁵

⁵⁴ Hüseynov Xəlil. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1983. Səh.24.

⁵⁵ Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 296 s.; Gözəlova E. Nizaminin “Yeddi gözəl” poeması və folklor süjetləri. // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. IX kitab. Bakı, Səda, 2000. s.147-153; Paşayev S. Nizami və xalq əfsanələri. Bakı, Gənclik, 1983, 128 s.; “Nizami Gəncəvi və folklor” (Məqalələr məcmuəsi). (Tərtib ed.: S.Rzasoy). Bakı, Nurlan, 2003. 214 səh.; Araslı N. Nizaminin “Xosrov və Şirin”i və türk folkloru. (rus dilində) // Nizami Gəncəvi almanaxı. Bakı, “Elm”, 1991. Səh.163-170; Araslı N.

Amma bununla belə, Nizami Gəncəvi və “Kəlilə və Dimnə” mövzuları problemi hələ də geniş və əhatəli elmi tədqiqatdan kənar qalmışdır. Bu baxımdan, güman edirik ki, təqdim etdiyimiz kitab, haqqında bəhs etdiyimiz məsələlərin araşdırılması baxımından da əhəmiyyətli olacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Araslı Həmid. Sirlər xəzinəsi. // Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998. Səh.193-202.

2. Araslı Həmid. Azərbaycan və Hindistan xalqları arasında mədəni əlaqələrin tarixindən. // Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998. Səh.654-660.

3. Araslı Nüşabə. Nizaminin poetikası. Bakı, “Elm”, 2004. 454 səh.

4. Azadə R. Nizami Gəncəvi: həyatı və sənəti. Bakı, “Elm”, 1979. 211 səh.

5. Hüseyinov Xəlil. Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1983. 132 səh.

Nizaminin türk poetik qaynaqları. // AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi araşdırmaları (elmi-nəzəri məqalələr məcmuəsi), Bakı, “Nurlan”, 2000. №3-4. Səh.56-63; Araslı N. Nizami və türk xalq ədəbiyyatı. // AMEA Şərqsünəşliq İnstitutunun Elmi araşdırmaları. Bakı, “Elm”, 2002; Araslı N. Nizaminin poetikası. (I Fəsil: Nizami irsinin poetik qaynaqları). Bakı, “Elm”, 2004. 454 səh. və s.

6. İbrahimov Mirzə. Böyük ədəbi abidə. // Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edəni Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. səh. 3-5.

7. Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edəni Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. 328 səh.

8. Kərimli Teymur. Məhəbbət və insanlıq dastanı. // Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Tərcümə edəni Rəsul Rza. Bakı, "Şərq-Qərb", 2018. Səh. 7-12.

9. Nəcəfzadə Əzizəğa. Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. Bakı, "Elm və təhsil", 2019. 224 səh.

10. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Filoloji tərcümə Rüstəm Əliyevindir. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2014. 328 səh.

11. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Tərcümə edən Rəsul Rza. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004. 392 səh.

12. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninindir. Bakı, "Elm nəşriyyatı", 1981. 376 səh.

13. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Tərcümə edəni Səməd Vurğun. Bakı, "Lider Nəşriyyat", 2004. 288 səh.

14. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Filoloji tərcümə Mübariz Əlizadəninindir. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1981. 300 səh.

15. Nizami. Hüsrev ilə Şirin. Çevirmen: Sabri Sevsevil. İstanbul, Kabcı Yayıncılık, 2012. 418 səh.

16. Sultanov Rəhim. Misilsiz hind əfsanəsi. // Kəlilə və Dimnə. Tərcümə edəni Rəhim Sultanov. Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1989. səh. 6-15.

17. Şəfiq Can. Çevirmən Şəfiq Canın kitaba ön sözü. // Mövlanə Cəlaləddin Rumi. "Məsnəvi"dən seçmələr. Tərcümə edəni Şəfiq Can. Bakı, Nurlar, 2010. Səh. 14-17.

18. Yusifli Xəlil. Nizami Gəncəvi və onun "Yeddi gözəl" poeması. // Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Tərcümə edəni Xəlil Yusifli. Bakı, Nurlan, 2014. 408 səh.

- نظامی گنجوی. "خمسه". خسرو و شیرین. 19.
<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh109>
20. کلیات نظامی گنجوی. مطابق نسخه تصحیح شده وحید دستگردی. تهران، 1372.
21. نظامی گنجوی. مخزن الاسرار. متن علمی و انتقادی بسعی و اهتمام عبدالکریم علی اوغلی علی زاده. باکو. 1960.
22. نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. ترتیب دهنده متن علمی و انتقادی له و الکساندروویچ خه تاقوروف. باکو، 1960.
23. کلیله و دمنه، 1383. انشای ابوالمعالی نصرالله منشی. تصحیح و توضیح مجتبی مینوی طهرانی. تایپ: لیلا اکبری. www.spadanosoftware.com
24. نظامی گنجوی. خسرو و شیرین. تصحیح و تعلیقات از: دکتر پرات زنجانی. تهران، 1390.

Təhminə BƏDƏLOVA
Fiologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

QIRX HEKAYƏ

گاو شتر به و شیر
نخستین گفت کز خود بر حذر باش
چو گاو شتر به زان شیر جماش

Şətrəbə öküz və şir

Birinci dedi: "Öz nəfəsindən özünü gözlə,⁵⁶

Necə ki, o şiltaq şirdən Şətrəbə öküz (qorundu)

Belə rəvayət edirlər ki, dövlətli bir tacir var imiş, onun övladları böyüyüb həddi-buluğa çatdıqda heç bir sənətlə məşğul olmaq istəmədilər, atalarının malını yeyib, dağıtmağa başladılar.

Atası onları danlayıb dedi: - Ey mənim övladlarım! İnsan bu dünyada üç şey üçün çalışır ki, bu üç şey də başqa dörd şeyin nəticəsində əldə edilə bilər. Üç şey: yaxşı güzəran, insanlar arasında yüksək mövqə tutmaq, axirət əldə etmək üçün savab işlər görməkdir. Bu üç şeyi əldə etmək üçün istifadə edilən dörd vasitə aşağıdakılardır: namusulu əməklə dövlət toplamaq, əldə edilmiş dövləti saxlaya bilmək, sonra israfə yol vermədən onu özünə, qohum qardaşlara, dost-aşnalara xərcləmək... Nəhayət, mümkün qədər nəfsini ziyanverici işlərdən çəkəndirmək. Bu dörd şərtədən bircəsini yerinə yetirməyən adam arzusuna çata bilməz. Çünki insanın

⁵⁶ Əslində misranın daha dəqiq tərcüməsi belədir: "Birinci dedi: özündən həzər et". Filoloji tərcümədə beytin sətri tərcüməsi deyil, mənası verilmişdir. S.Sevsevil isə "nəfsindən kendini koru..." kimi tərcümə etmişdir.

dövləti olmasa, o özü yeyib, başqasını da yedirə bilməz; əgər dövləti olsa, lakin bu var-dövlət haqqında qayğı göstərməsə, onu qənaətlə xərcləməsə, çox keçmədən bu var-dövlət qurtarar və ona heç nə qalmaz. Odur ki, deyiblər, xərcləmək qazanmaqdan çətindir.

Mal ələ gətirmək asandır, ancaq
Çətindir o malı əldə saxlamaq.

Əgər insan qazanc gətirmədən pulu xərcləməyə başlasa, nə qədər az xərcləsə də, yenə tez-gec pul qurtarar. Sürməni az-az işlətməyə baxmayaraq o da qurtarır.

Dağdan hey götürüb, desən ki, çoxdur,
Bir də görərsən ki, dağ özü yoxdur.

Odur ki, deyiblər: “Dama-dama göl olar, dada-dada heç”. İnsan dövlət yığıb saxlasa, onu xeyirli və faydalı işlərə xərcləməsə, dövlətli deyil, yoxsul hesab edilməlidir. Belə adamın dövləti müxtəlif yollarla lazım olmayan yerlərə xərclənib gedər. Bu, su gələn yolu olub, çıxan yeri olmayan bir hovuzla bənzər: suyun artığı faydalı yerlərə sərf edilmədiyi üçün daşın ətrafı basar, hədəyə gedər.

Nəhayət, atanın nəsihəti oğlanlarına təsir etdi, hərəsi bir sənətlə məşğul olmağa başladı. Böyük qardaş tacirlik məqsədilə uzaq bir ölkəyə səfərə çıxdı, yolda böyük bir bataqlığa rast gəldi. Onun yük daşıyan iki öküzü var idi, birinin adı Şətrəba, o birinin adı isə Bəndəba idi. Şətrəba burada palçığa batdı. Tacir və onun köməkçiləri çox çətinliklə Şətrəbanı bataqlıqdan çıxardılar, lakin onda getməyə artıq

taqət qalmamışdı. Tacir öz köməkçilərindən birini Şətrəbanın yanında qoydu və tapşırırdı ki, bir neçə gün ona qulluq etsin, yaxşılaşdıqda dalınca gətirsin.

Bir-iki gün keçdikdən sonra öküzün yanında qalan adam darıxmağa başladı, öküzü orada qoyaraq tacirin dalınca getdi və ona dedi ki, Şətrəba öldü. Öküz isə oradan çıxaraq çox gəzdi, çox dolandı, nəhayət, suyu çox, ələfi bol olan gözəl bir çəmənliyə çatdı və orada qaldı.

Gülab tək ətirli suları vardı,
Sularda sonalar məclis qurardı...

Bir az keçmədi ki, öküz piylənib kökəlməyə, fıxırır b böyürməyə və bütün ətrafa səs salmağa başladı.

Yaxında isə meşənin padşahı şir və onunla birlikdə canavarlar, ayılar, çaqqallar və başqa heyvanlar yaşayırdı. Şir xudpəsənd və özündən razı bir padşah idi. O, heç vaxt öküz görməmiş və onun böyürtüsünü eşitməmişdi. Ona görə öküz böyürtüsü eşitdikdə bərk qorxdu, lakin heyvanlar və quşlar onun qorxduğunu bilməsin deyə, yerindən tərpənməyib ova çıxmağı tərək etdi.

Şirin yanında olan heyvanlar içərisində iki çaqqal var idi; bunlardan birinin adı Kəlilə, o birisinin adı Dimnə idi. Onların hər ikisi ayıq və gözüaçıqdılar. Lakin Dimnə daha çox həris, daha çox özündən dəm vuran idi.

...Şirin etimadını və rəğbətini qazanan Dimnə bir gün fürsətdən istifadə edərək, şahla tək qalmalarını xahiş etdi. Elə ki, ara xəlvət oldu, Dimnə dedi:

- Çoxdandır ki, şah bir yerdə oturaraq ova çıxır, bunun səbəbi nədir?

Şir istədi ki, özünün qorxduğunu Dimnədən gizlətsin, lakin bu zaman Şətrəbə bərkdən böyürdü və onun bağırtısı şiri elə sarsıtdı ki, o, artıq özünü saxlaya bilməyib sirrini Dimnəyə açdı. Dedi: - Səbəbi o eşitdiyən səsdır, bilmirəm kimdir. Lakin güman edirəm ki, onun gücü və cüssəsi də səsinə müvafiq olar. Əgər belə isə, o zaman mənəm burada qalmağım doğru deyildir.

Dimnə dedi: - Bu səsdən savayı şahı narahat edən başqa şey yoxdur ki?

Şir dedi: - Yox.

Dimnə dedi: - Şah yalnız bu səbəbə görə doğma yurdunu tərək edib cəlayi-vətən olmamalıdır. Atalar demişlər ki, çox danışmaq ağıln azlığına, yalan danışmaq iradənin süstlüyünə, səsin yoğunluğu isə gücün zəifliyinə dəlalət edər. Məsəl var, deyərlər ki, hər səsi yoğun, hər bədəni böyük pəhləvan olmaz... Əgər şah mənə icazə versə, gedib onun kim olduğunu öyrənər və gəlib həqiqəti şahə bildirərəm.

Bu söz şirin xoşuna gəldi. Dimnə yerindən sıçrayıb şahın əmri ilə yola düzəldi. Dimnə gedəndən sonra şir fikirlər içərisində həyəcan keçirir, gah durur, gah oturur, gah var-gəl edir və gözünü Dimnə tərəfdən çəkmirdi. Birdən Dimnənin gəldiyini uzaqdan gördü, ürəyi bir az sakitləşdi və qayıdıb öz yerində oturdu, Dimnə gəlib çatdıqda şir soruşdu:

- Nə etdin?

Dimnə dedi:

- Bir öküz gördüm ki, böyürür, şahı narahat edən də həmin səsdır.

Şir soruşdu: - O, çox güclüdürmü?

Dimnə dedi: - Mən onda elə bir təkəbbür və qürur görmədim ki, onun güclü olmasına dəlalət etsin. Elə ki, ona

yaxınlaşdım, bir dost və tay-tuş kimi onunla danışmağa başladım. O, mənə heç bir şey etmədi, mənə elə gəldi ki, onun təbiətində əzəmət və təvazökarlıqdan daha çox tamahkarlıq vardır. Ürəyimdə qorxu hiss etmədiyimdən ona daha hörmət etməyi də lazım bilmədim.

Şir dedi: - Bu, hələ onun gücsüzlüyünü göstərmir və ona görə də özünü aldatmaq olmaz, çünki qüvvətli fırtınalar yoğun ağacları kökündən qopardıqları, möhkəm binaları, uca qalaları və qalın barıları dağıtdıqları halda, balaca və nazik otlara toxunmazlar. Böyük adamların, vəzifə sahiblərinin özünə tabe olanları və aşağı vəzifəliləri cəzalandırmağa vicdanı da yol vermir. Düşmən alicənab və kəramət sahibi olmazsa, heç kəs onun güclü və şan-şövkətli olduğunu qəbul etməz. Hər kəslə öz gücünə və öz mövqeyinə görə rəftar etmək lazımdır. Mürüvvət sahibləri bilirlər ki:

Çəyirtkəyə hücum eyləməz qartal.
Şirin də şikarı deyildir çaqqal.

Dimnə dedi: - Şah bu işə o qədər də əhəmiyyət verməməlidir. Əgər buyursanız, mən gedib onu gətirərəm və o, şahın qulluğunda müti bir qul olar.

Şir bu sözü eşitcək sevindi və onu gətirməyi Dimnəyə əmr etdi. Dimnə Şətrəbanın yanına gedib onunla ürəklə, qorxu və tərəddüd hiss etmədən, amiranə bir tərzdə danışmağa başladı və dedi: - Məni şir göndərüb ki, səni onun yanına aparam və söz verib ki, onun yanına tez getsən, indiyə qədər etdiyin bütün günahları bağışlayacaqdır. Özün bil, əmrə tabe olmayıb burada qalsan, o saat qayıdıb əhvalatı şirə nəql edəcəyəm.

Şətrəba dedi: - Axı, bu şir kimdir?

Dimnə dedi: - Yırtıcı və vəhşi heyvanların padşahıdır.

Elə ki, Şətrəba şir və yırtıcı sözlərini eşitdi, qorxudan canına titrətmə düşdü. Dimnəyə dedi: - Əgər mənə ürək verib səlamət qalmağıma əmin etsən, səninlə gedərəm. Dimnə ona ürək verib əmin-amanlıqda olacağına möhkəm and içdi. Hər ikisi şirin yanına yollandılar. Ora çatdıqda şir öküzü mehribanlıqla qarşıladı və onun bu yerlərə nə vaxt, nə üçün gəldiyini soruşdu. Öküz başına gələn əhvalatı danışdı. Şir əmr etdi ki, Şətrəba orada qalıb, şirin mərhəmət və kəraməti sayəsində naz və nemət içində yaşasın. Öküz öz razılıq və təşəkkürünü bildirdikdən sonra şirin xidmətində qaldı.

Şir Şətrəbanı əzizləyib haqqında həddindən artıq lütf və mərhəmət göstərdi, özünə yaxın olanlar sırasına çəkdi, şəxsən onun vəziyyəti ilə maraqlandı. Onu sınaqdan keçirib ağıl və kamalını, iş və təcrübəsini bəyəndi, uzun götür-qoydan, məsləhət və məşvərətdən sonra ona etibarlı bir vəzifə tapşırıb özünə sirdaş etdi. Şir Şətrəbanın əxlaq və adətləri ilə daha yaxından tanış olduqca ona olan inamı artır, onun bilik, dərrakə və qanacağıının daha artıq olduğuna inanır və gündü-gündən vəzifəsini yüksəldərək hörmət və nüfuzunu, bəxşiş və ənamını artırır. İş gəlib o dərəcəyə çatdı ki, öküzün hörməti bütün qoşun nəfərlərindən və şaha yaxın olan bütün sərkərdələrdən çox oldu.

Dimnə şirin öküzə etdiyi bu böyük hörmət və kəraməti gördükdə, onun şirə bu qədər yaxın olduğunu, hər dəqiqə başqalarından seçilərək mənəb və dərəcəsinin artdığını müşahidə etdikdə, paxıllıq əli onun gözünə intiqam sürməsi çəkdi, qəzəb qılıncı onun qəlbində qisas atəşi alovlandırdı. Dimnənin gecəsi gündüz oldu, yuxusu göyə çəkildi. O, bir yerdə rahat ola bilmirdi. Kəlilənin yanına şikayətə gedərək

dedi: - Qardaşım, mənim acizliyimə və xamlığıma bax ki, şirin işini düzəldib öz işimi korladım. Bu öküz şirin yanına gətirildikdən sonra hörmət və mənsəb sahibi oldu. Mən isə öz mövqə və vəzifəmdən bir az da aşağı düşdüm.

...Dimnə bir neçə gün şahın görüşünə getmədi. Bir gün şirin yanında heç kəsin olmadığını görüb ona yaxınlaşdı.

Şir dedi: - Xeyir ola, neçə gündür görünürsən?

Dimnə ayağa duraraq dedi: - Xeyirdir.

Şir soruşdu: - Bir hadisəmi baş vermişdir?

Dimnə dedi: - Bəli.

Şir dedi: - De görüm nə olub?

Dimnə dedi: - Başın ayıq və heç kəs olmayan vaxt desəm yaxşıdır.

Şir dedi: - İndi əsl vaxtdır, nə qədər tez desən, o qədər məsləhətdir. Çünki vacib məsələləri təxirə salmaq olmaz, xoşbəxt ağillılar bu günün işini sabaha qoymazlar.

Dimnə dedi: - Hökmdarın xoşuna gəlməyən sözlər deməyə və nəsihət etməyə hər adam cəsarət etməz. Lakin hökmdarın ağılı kamildirsə, xüsusilə, əgər deyilən sözlər yalnız hökmdarın xeyrinədirsə və söyləyənin burada yalnız öz borcunu yerinə yetirib yaxşılıq etməkdən başqa heç bir məqsədi yoxsa, o, bu sözü deməli və hökmdar da ona qulaq asmağı bacarmalıdır. Əgər söz deyilib qurtardıqdan sonra söz söyləyən səlamət qalarsa, bu, onun üçün ən böyük mükafat və ya ən şöhrətli qələbə olar. Bir də bu sözləri ona görə demək olar ki, padşah ağıl və kamalda başqalarından çox-çox üstündür. Ona görə də o, deyiləcək sözlərə şahlara məxsus bir təmkinlə qulaq asa bilər. Bir də aydın məsələdir ki, mənim deyəcəyim sözlər yalnız məhəbbət və sədaqət xatirinə deyilir, orada yalan və riyakarlıq ola bilməz. Atalar deyiblər ki,

bələdçi öz ağalarına yalan deməz. Məlumdur ki, bütün vəhşi heyvanların yaşaması sizin həyatınızdan asılıdır. Ağıllı və nəcib adamlar öz borclarını yerinə yetirib bildiklərini şaha deməsələr, xəstəliklərini həkimdən gizlətsələr, təhlükə və bədbəxtliyin yaxınlaşdığını dostlara xəbər verməsələr, özünə xəyanət etmiş olarlar.

Şir dedi: - Sənin səmimi və sədaqətli olduğun məlumdur. Sənin etdiyən iş də buna sübutdur. Təzə nə bilibsənsə de ki, sənin səmimiyyət və sədaqətin bir daha özünü göstərsin və onu şübhə altına almağa imkan qalmasın.

Dimnə dedi:

- Şətrəba ordu başçılarını yığıb onlarla gizləndə söhbət etmiş və hərəsinə bir növ vədə verərək demişdir: “Mən şiri imtahan edib sınaqdan çıxarmışam, onun güc və qüvvətinin dərəcəsinə, ağıl və kamalının səviyyəsini öyrənmişəm, onların hər birində böyük bir nöqsan və zəiflik görmüşəm”.

Şahım, siz isə o nankor və vicdansız haqqında həddindən artıq mərhəmət göstərmiş, hörmət və nüfuzda onu özünüzə bərabər, şahlara layiq səviyyəyə qaldırmışsınız. Ciddi məsələləri həll etmək, əmr verib qadağan etməkdə, çətin düşünləri açıb hökm verməkdə ona o qədər böyük imkan yaratdınız ki, fitnə divi onun qəlbinə toxum saldı. Şahlıq eşqi onun başında üsyan arzusu əmələ gətirdi. Ağıllı adamlar deyiblər, elə ki, padşah xidmətçilərindən birini şan və şövkətdə, mal, dövlət və nüfuzda özünə bərabər gördü, gərək o saat onu aradan qaldırsın. Yoxsa özü məhv olar. Nə kimi tədbir görmək lazım olduğunu şah özü hamıdan yaxşı bilir. Lakin mənə elə gəlir ki, öküzün məsələsini təxirə salmaq və fürsəti əldən vermək olmaz. Çünki iş elə yerə çata bilər ki, tədbir görmək fayda verməz. Atalar deyiblər ki, insanlar iki

növdür: ayıq və xam. Ayıq adamlar da iki növdür: onlardan biri təhlükə baş verməmişdən əvvəl onun nəticəsini bilər, başqalarının sonra başa düşə biləcəklərini o işin başlanğıcında düzgün təyin edər və axırda lazım olacaq tədbiri əvvəlcədən görər.

Hadisə baş verdikdən sonra huşyar adamla avam adamın vəziyyəti bir olar...

Düşmənin hər gizli fikrini görər
Oğrun bir baxışla ağlının gözü.
Bircə an düşünsən, zehnin kəşf edər
Sirlər pərdəsilə bürünmüş sözü.

Ağıllı adamlar öz işlərinə belə yanaşdıqda həmişə ayıq olar, hadisələrin cilovunu öz əlində saxlar, təhlükəli girdaba düşməzdən əvvəl özünü sahilə çatdırar...

Düşmənin var isə yuxlama bir an,
Oğruya çıraqdır yatsa pasiban.

İkinci, ayıq adam ona deyərlər ki, fəlakət baş verdikdə özünü itirməsin, dəhşət və qorxuya düşməyib, vəziyyətdən qurtarmaq üçün yol tapa bilsin. Xam və aciz adama gəldikdə isə o, mütərəddid, cəsarətsiz, tez-tez fikrini dəyişən olar; bir hadisə baş verdikdə özünü itirib əl-ayağa düşər. Xoşbəxtlik, səadət əldə etmək bacarığından məhrum olduğundan ah və nalə edə-edə özünü ora-bura vurur. ...Xoşbəxt şah ona deyiblər ki, əldə fürsət var ikən, qüdrət sarsılmamışkən düşmən haqda ölçü götürsün, iti qılıncı onun kökünü kəssin.

Şahın dünyanı işıqlandıran kamalının alovları düşmən evinin tüstüsünü göylərə qaldırsın.

Şir dedi: - Məsələ aydındır, lakin güman etmirəm ki, Şətrəba ona edilmiş bu qədər yaxşılıqdan sonra xəyanət fikrinə düşə və xeyirxahlığa qarşı pisliyi rəva görə, çünki Şətrəba barəsində indiyə qədər yaxşılıqdan başqa heç bir şey edilməmişdir.

Dimnə dedi: - Doğru buyurursunuz, elə padşahın göstərdiyi böyük mərhəmət onu gətirib bu fikrə çıxartmışdır... Xain və bədcins adamlar arzu etdikləri vəzifəni alana qədər səmimi və sədaqətli olurlar, elə ki, bu vəzifəni aldılar, layiq olmadıqları daha yüksək vəzifələr xəyalına düşər və bunun üçün hiylə və xəyanətə əl atarlar. Nadinc və rəzil adamların xidmət və məsləhətləri ümid və qorxuya görə olur. Elə ki, arxayınlaşdı və məqsədinə çatdı, su bulandıрмаğa, şər atəşini alovlandırmağa başlar. Deyiblər ki, padşah öz xidmətçilərini mərhəmət və kərəmətdən o qədər məhrum etməməlidir ki, birdəfəlik ümidini kəsib düşmən tərəfinə keçsin və o qədər də çox nemət və dövlət verməməlidir ki, varlanıb pis-pis fikirlərə düşüb allahlıq iddiası etsinlər. Elə etmək lazımdır ki, onlar xof ilə rica, qorxu ilə ümid arasında yaşasınlar: nə ümitsizlik onlara üstün gəlsin, nə qudurğanlıq həvəsinə düşsünlər... Padşah bilməlidir ki, əyri adamdan düzgünlük ummaq olmaz. Yolunu azmış adamı cəza və mükafatla doğru yola qaytarmaq hər dəfə mümkün olan şey deyil... Əqrəbin və itin quyruğunu nə qədər çox bağlı saxlayıb düzəltməyə çalışsalar da, açan kimi o saat əvvəlki vəziyyətə qayıdar və heç bir vəchlə onu öz təbiətindən döndərmək mümkün olmaz. Hər kəs dostlarının verdiyi nəsihətə qulaq asmasa (bu nəsihətlər acı və ağır olsa da), onun işinin sonu peşmançılıq olar. Necə

ki, həkimin verdiyi dərmanlara əhəmiyyət verməyib arzu etdiyi xərəklərdən yeyən və içkilərdən içən xəstələrin səhhəti hər dəqiqə ağırlaşar, mərəzləri gec sağalar... Şahın xidmətçiləri onlara göstərilən nemət və mərhəmət qarşısında bildiklərini şahlara deməyə məcburdurlar. Şahların da bunu tələb etməyə haqları vardır. Xidmətçilərin ən sadıqı odur ki, xeyirli xəbərləri şaha çatdırmaqda xüsusi səy göstərə və heç bir şeyi gizlətməyə. İşlərin ən yaxşısı odur ki, başlanğıcı xoş, sonu xeyirli olsun və hamı tərəfindən təriflənsin. Təriflərin ən çox ürəyə yatanı odur ki, böyük və adlı-sanlı adamlar tərəfindən edilsin. Dostların ən xoşa gələnini odur ki, höcət olmaya və hər işdə yaxından kömək edə. Xasiyyətin ən bəyənilmişini odur ki, həlim və təmiz ola. İnsanların ən dövlətli odur ki, acgöz və həris olmaya. Adamların ən kamili odur ki, dövlətdən qürrələnib, yoxsulluqdan ruh düşkünlüyünə qapılmaya...

Yatağı oddan, balıncı ilandan olan adamın yuxusu şirin ola bilməz. İnsan idrakının kamilliyi və aqlının toxluq əlaməti odur ki, dostlardan biri düşmənçilik etdikdə və ya xidmətçilərdən biri qudurğanlıq etmək fikrinə düşdükdə dərhal tədbir görə, fürsət tapıb ziyan yetirməmiş onları aradan qaldıra. Çünki düşməne möhlət verdikcə qüvvətlənər, vaxt verdikcə güclənər...

Düşmənlərin qarışqaydı, indi dönmüş ilana,
İlan olmuş qarışqaya aman vermə bir daha.
Əldən versən, bu fürsəti, zaman keçər, vaxt ötər,
Onda ilan dönüb olar dəhşətli bir əjdaha.

Padşahların ən acizi odur ki, işin əvvəlini, axırını düşünməyə, ölkənin vəziyyətini bərhad hala sala, böyük hadisələr baş verdikdə, çətinliklər qarşıya çıxdıqda vaxtında ağıllı tədbir görməyə. Fərsəti əldən verdikdən və düşmən qalib gəldikdən sonra öz yaxın adamlarını təqsirləndirib hərəsinə bir cəza verə...

Ölkə dolandıрмаğın şərtlərindən biri odur ki, düşmən baş qaldırıb qələbə çalmamış onun qarşısı alınsın və işə əngəl törədən maneələr aradan qaldırılsın. Fəlakət baş verməmişdən əvvəl tədbir görülsün, düşmən xəyanət edib nifaq salmağa imkan tapmasın; qərarlar qocaların məsləhəti və cavanların razılığı ilə qəbul edilsin... Çünki sərvət – ticarətsiz, elm – mübahisəsiz, hakimiyyət – siyasətsiz ola bilməz.

Dövlətin bünövrəsi qılınca möhkəm olmaz,
Kim ki, dövlət istəyir, atmalı qılınca əl.
Xalqının başı üstən asılmasa bir qılınca,
O şahın tacı tək daim gəzər əlbəhlə.

Torpağı qanla yoğrulmamış saraylar davamlı ola bilməz.

Zəmanə şahlığı verməz o əhlə,
O əhlə qılınca vurub etməsə həmlə.

Şir dedi: - Sən çox dəhşətli və sərt sözlər danışdın. Lakin xeyirxah adamın sözlərinin sərtliyini bəhanə edib, ona qulaq asmamaq doğru deyildir. Şətrəba düşmənçilik fikrinə düşsə, onun nələr edə biləcəyi, nə fəsadlar törədə biləcəyi mənə qorxuda bilməz. Çünki o mənim təamımdır. Onun yemi otdur, mənim xörəyim ət. Bir də ki, mən ona aman vermişəm.

Şirə bata bilərmimi, qorxusundan bir maral?
Kəklilik dözə bilərmimi hücumla keçsə qartal?

Bundan əlavə, onunla mənim aramda haqq-salam, hörmət və inam vardır. Deyiblər ki, ağıllı adamlar inama xəyanət etməzlər. İndi mən nəyə əsasən Şətrəbaya qarşı xəyanət edə bilərəm. Halbuki mən məclislərdə dəfələrlə onu tərifləyib ondan razı olduğumu, onun ağıl və kamalından məmnun qaldığımı, ona aman verib, əbədi olaraq bu vədə sadıq qalacağımı demişəm. İndi bu dediklərimin əksini etsəm, mən sözümün üstündə durmayan və tez-tez fikrini dəyişən bir adam kimi tanınaram. Bundan sonra heç kim mənim verdiyim vədlərə ürəkdən inanmaz.

Dimnə dedi: - “Şətrəba mənim təamımdır” – deyər şah aldanmamalıdır. Şətrəba özü bir şey edə bilməsə də, ətrafına dost-aşna toplayıb, hiylə və riyakarlıqla məqsədinə çata bilər. Mən qorxuram ki, bütün yırtıcı heyvanlar onun tərəfinə keçsinlər. Çünki Şətrəba onların qəlbində sənə ədavət, özünə rəğbət hissi oyatmışdır. Bunlardan əlavə, əgər Şətrəba başqalarını təhrək etməyib, tək başına bu fikrə düşsə belə, yenə onun hicranı vəsalından yaxşıdır.

Dimnə o qədər belə şeylərdən danışdı ki, axırda şiri yoldan çıxardı.

Şir Dimnədən soruşdu: - Yaxşı, indi bu barədə fikrin nədir?

Dimnə dedi: - Çürük diş çıxarılmayınca ağrısı dayanmaz... Xörək həzm edilməyib ürəyi bulandırsa, qusub geri qaytarılmayınca sancısı kəsilməz. Müdara, lütf və mərhəmətlə ələ gəlməyən, get-gedə dostluq əvəzinə daha çox düşmənçilik

fikrinə düşən rəqib məhv edilməyincə, onun şərrindən qurtarmaq olmaz.

Şir dedi: - Şətrəbanın qonşuluğu artıq məni əsəbləşdirir və mən onu görmək belə istəmirəm. Bir nəfər göndərəcəyəm, ona desin ki, hara istəyir, rədd olub getsin və bir daha gözümə görünməsin.

Dimnə bilirdi ki, bu söz Şətrəbanın qulağına çatsa, o dərhal özünə bəraət qazandırmaq üçün sübutlar gətirəcək, Dimnənin yalan danışdığı, hiylə işlətdiyinin üstünü açacaqdır. Ona görə tez şirə cavab verib dedi: - Ehtiyat igidin yaraşığıdır. Belə etmək məsləhət deyil. Çünki söz nə qədər ki, deyilməyib, onu həmişə demək olar, lakin deyilmiş sözü geri qaytarmaq mümkün deyildir.

Deyilməmiş sözləri deyə bilərsən hər an,
Lakin deyilmiş sözü qaytara bilməz insan.

Ağız həbsxanasından çıxan sözü gizlətmək, kamanın yayından xilas olmuş oxu qaytarmaq olmaz. Bir də ki, susmağın zəhm və əzəməti şahlar üçün nəfis bir bəzək, qiymətli bir libasdır. Atalar deyiblər ki, sirri öz ürəyinə də demə...

Bu sirri qəlbində elə gizlə ki,
Qəlb özü axtarsa, tapa bilməsin.

Bundan əlavə, Şətrəba bu xəbəri eşidib, özünün ifşa edildiyini bildikdə həddini aşmağa bilər. Ordunu səfərbərliyə alar və ya hazır halda müharibəyə gələ bilər.

Ağıl və təcrübə sahibləri açıq günah üstündə gizlin cəza verməyi və əksinə, gizlin günah üstə açıq cəza verməyi məsləhət görməzlər.

Şir dedi: - Heç bir sübut olmadan, yalnız ehtimala əsasən yaxın adamları uzaqlaşdırmaq, onları məhv etmək üçün səy göstərmək, öz-özünə əzab vermək və öz kökünə balta vurmaq kimi bir şeydir. Padşahlar bütün işlərdə, xüsusilə mükafat və cəza verərkən çox ölçüb-biçməlidirlər.

Dimnə dedi: - Şahın buyurduğu doğrudur. Lakin bu qəddar hiyləgər gələnə qədər fürsəti əldən verməyib hazır və amadə olmaq lazımdır. Şətrəbaya diqqətlə baxılsa, onun xəbis fikirdə olduğunu murdar üzündən də müşahidə etmək olar. Çünki dost ilə düşmən arasında olan fərq, özünü baxışda, davranışda büruzə verir. Bunu ayıq və huşyar adamlardan gizlətmək o qədər də asan olmaz...

Olar sirri gözlərindən aşkar,
O gözlərdə düşmənçilik odu var.

O, xəyanətkarlıq fikrinə düşdükdə zahiri əlamətləri belə olur: kefi pozulur, gözə təşvişli və narahat görünür, sağa-sola baxır, qabağa-dala buynuz vurur, elə bil, müharibə edib müqavimət göstərir.

Şir dedi: - Bu başqa məsələ. Əgər doğrudan da mən bu əlamətlərdən birini onda görsəm, o zaman bütün şübhələrim zail olar.

Dimnə şirin bu sözlərini eşitdikdə kələyinin baş tutduğunu anladı və öküzü də yoldan çıxarmaq üçün onun yanına getmək qərarına gəldi. Lakin şirdə şübhə oyatmasın deyər, əvvəlcə ondan icazə almağı lazım bildi və şirə dedi:

- İcazə versəniz, Şətrəbanın yanına gedər, onun nə fikirdə olduğunu öyrənib sizə xəbər verərəm.

Şir icazə verdi.

Dimnə başını aşağı salaraq, qəmli halda Şətrəbanın yanına gəldi. Şətrəba onu mehribanlıqla qarşılayaraq dedi:

- Bir neçə gündür ki, səni görmürəm, kefin necədir?

Dimnə dedi: - Bir adamın ki, ixtiyarı öz əlində deyil, başqalarının əmrinin əsiri ola, həmişə qorxu və iztirab içində yaşaya, bir dəqiqə də olsun rahat nəfəs alıb ürək sözünü deyə bilməyə, onun kefi necə ola bilər?

Şətrəba dedi: - Nə olub ki?

Dimnə dedi: - Nə olacaq, heç nə! İnsanın alınına nə yazılıbsa, o da olacaq... Heç taleyindən qaçıb qurtaran adam görübsənmi? Görübsənmi ki, insan böyük mənsəbə çata, bu dünyanın şərbətini içə, lakin məst olmaya? Qadınlar məclisində kef çəkə, lakin birinə bənd olmaya? Alçaq adamlara işi düşə, xar və zəlil olmaya? Fitnəkar adamlarla otura-dura, peşmançılıq çəkməyə? Padşahlarla dostluq edə, canını səlamət qurtara?

Şətrəba dedi: - Sənin sözlərindən elə görünür ki, şirdən şübhələnib narahat olubsan.

Dimnə dedi: - Doğrudur, lakin öz haqqımda yox. Səninlə dost olduğumu, aramızda olan qədim dostluq əlaqələrini, şirin məni ilk dəfə sənin yanına göndərərkən bağladığımız əhd-peymanı, mənim ona necə sadıq qaldığımı özün gözəl bilirən. Ona görə mən baş verə biləcək yaxşı, pis, xeyirli və zərərli hadisələri səndən gizlədə bilmərəm.

Şətrəba dedi: - Söylə görüm nə var, ey əhdinə vəfadar olan mənim əziz dostum!

Dimnə dedi: - Etibarlı bir adamdan eşitmişəm, deyirdi: "Şir ağzından qaçırdıbdır ki, Şətrəba çox kökəlibdir, görəndə adamın ağzının suyu axır. Onun burada qalmasının da mənası yoxdur. Əl-ayağa dolaşmaqdan başqa bir işə yaramır. İstəyirəm, onun ətindən vəhşi heyvanlara bir qonaqlıq verəm". Şirin qanıçən və dediyini eləyən olduğunu bildim, bunu eşitcək tez sənin yanına gəldim ki, xəbər verəm və qardaşlıq borcumu yerinə yetirəm. Bununla da dostluq, vicdan, şərəfət, mürüvvət və əhd-peyman şərtlərinə əməl etmiş olam.

Əhdinə gər vəfa eyləsə insan,
Hər şeydən yüksəkdir, öyləsə insan.

İndi bircə yol qalıb ki, tez tədbir görüb, hiylə işlədib canını ölümdən xilas edəsən.

Şətrəba Dimnənin dediklərinə qulaq asdı, şirin verdiyi vədləri və içdiyi andları xatırladı, sonra onun sözünün üstündə duran adam olduğunu gözünün qabağına gətirərək dedi: - Şirin mənə qəzəblənməsinə əsas yoxdur, çünki indiyə qədər məndən heç bir xəyanət baş verməmişdir. Lakin ola bilər ki, mənim haqqımda yalan sözlər danışib onu yoldan çıxarsınlar, şirin belə adamların böhtan və iftiralərinə inanıb mənə acığı tutsun. Şirin xidmətində xain adamlar çoxdur və onların xəyanətkarlıqda xüsusi məharətləri vardır. Şir xəyanətlərinin şahidi olmuşdur. Ona görə də, başqaları barədə nə deyirlərsə inanır. Hər halda, fitnəkar adamların böhtanları yaxşı adamlar haqqında şübhə yaradır və belə yalanlara inananlar axırda peşman olurlar.

Əgər şirə mənim haqqımda qərəzli bir şey deyiblər və o buna inanıbsa, demək, o, başqa xəyanətlərin şahidi olduğu üçün buna inanmışdır və mənim ittiham edilməyimin səbəbi başqalarının xəyanətidir. Yox, belə bir şey yoxdursa və şir səbəbsiz olaraq mənə nifrət edirsə, bu, çox qəribə və təəccüblüdür. Əgər qəzəb və narazılığın səbəbi varsa, üzr istəmək və səhvi düzəltmək yolu ilə onu rəf etmək olar. Lakin böhtan və fitnəkarlıqla düzəlmiş işlər baş tutanda onu aradan qaldırmaq, həqiqəti meydana çıxarmaq çox çətin olur. Çünki yalan və iftiranın həddi-hüdudu olmaz, o, get-gedə artar, azalmaz.

Mən ha fikirləşirəm, şirlə mənim aramda narazılıq yarada biləcək heç bir şey yadıma sala bilmirəm. Doğrudur, gecə və gündüz bir yerdə olan, bir-birinin xeyrində-şərində, şad və qəmli günlərində iştirak edən iki dost nə qədər ehtiyatlı, ayıq və huşyar və təmkinli olsalar, yenə də onlardan birinin səhv buraxması mümkündür. Çünki səhvsiz insan ola bilməz. Qəsdən əhdi pozmaq istəmədikdə xırda və iri xətalara göz yummaq olar. Böyük adamların alicənablıq və səxavətlərinin gözəllik dərəcəsi əfv edib bağışladıkları kiçik adamların günahlarının və xəyanətlərinin çirkinliyi ilə müəyyən edilir. Əgər mənim qüsurum varsa, bu da o ola bilər ki, mən hərdənbir, xeyirxahlıq naminə, bəzən onun fikirlərinə müxalif çıxmışam. Bəlkə o, bunları kobudluq və hörmətsizlik hesab edib? Lakin mənim verdiyim məsləhətlərdən heç eləsi olmayıb ki, ondan xeyir və mənfəət gəlməsin. Bununla belə, mən bu sözləri heç vaxt adam yanında deməmişəm və deyərkən elə etmişəm ki, onun qəlbinə toxunmasın, böyüklüyünə sədəmə dəyməsin. Hər nə söyləmişəmsə, nökrin öz ağasına söylədiyi bir tərzdə söyləmişəm. Adamın

ağına batmır ki, məsləhət – xəyanət, xidmət - ədavət doğursun.

Dərmanlar xəstəni salırsa dərdə,
Bu xəstə yataqdan durarmı bir də?

Hər kəs məşvərət zamanı məsləhətçinin, müalicə vaxtı təbibin, şər'i məsələlərdə müftinin sözüne baxmasa, düzgün rəyin faydasından, müalicənin xeyrindən, ibadətin savabından məhrum olar. Əgər bu deyilənlərin heç biri deyilsə, onda görünür ki, şiri bu fikrə salan səltənət düşkünlüyü və şahlıq sərməstliyidir. Şahların sərməstlik əlamətlərindən biri budur ki, xainlər onların gözüne sadıq adamlar simasında, sadıq adamlar isə xainlər qiyafəsində görünərlər. Elə buna görədir ki, alimlər deyiblər: "Dəryanın dibində nəhənglə oynamaq, quyruğu basılmış ilanın dodağını sorma qorxuludur, lakin şahlarla yaxınlıq etmək ondan da qorxuludur..." Bəlkə mənə də olan istedad onun qəzəbinə səbəb olmuşdur. Çünki yaxşı atı gücünə və qaçışına görə cilovlayıb minərlər. Bar verən ağacın budağını meyvəsinə görə sındırırlar; tavus isə gözəlliyinə görə həmişə quyruğu yuluq, qanadı qırıq olur.

Biliyim başımın bəlası oldu,
Tavusun quyruğu, qanadı kimi.
Ceyranı məhv etdi göbəkdeki müşk,
Natiqlik kəsdirdi mənim dilimi...

Hünər sahibləri həmişə istedadı olmayan paxıl adamlar tərəfindən məhv edilər, alçaq və rəzil adamların nifrət və qəzəbinə düşər olurlar. İstedadsız, paxıl, alçaq və rəzil

adamlar istedadlı və alicənab adamlardan çox olduqlarına görə həmişə qalib gələrlər. Xəsis səxavətini gördükdə, cahil alimlə bir məclisə düşdükdə, axmaq ağıllı ilə söhbət etdikdə ürəkləri sıxılıb qanları qaralar. İstedadsız adamlar hünər sahiblərini pisləməkdə o qədər ifrata vararlar ki, onların hətta oturuş və duruşlarını belə, günah paltarına geyindirər, ona xəyanət və cinayət bəzəyi vururlar. Beləliklə, səadət və xoşbəxtlik hesab edilən hünər və istedadı ədavət və bədbəxtliyə çevirərlər...

Söyləyirlər hər yerdə mənim çoxdur günahım,
Vallah hünərdən başqa mənim yoxdur günahım.

O bədxah bu fikrə düşübsə və fələk də bu işdə ona yar olacaqsa, onun qarşısını almaq qızmış şiri zəncirləmək, gürzə ilan tutmaq, uzaqgörən ağıllı adamları aldadıb xam salmaq, axmaq və sadələvh adamları ayıq, igid və cəsur adamları qorxaq, qorxaq və ağciyər adamları cəsur, dövlətli adamları yoxsul və yoxsulları dövlətli etməkdən daha çətindir.

Dimnə dedi: - Şirin bu qərarının səbəbi sənin saydıqların, guya düşmənlərin təhrik etməsi, şahlıq sərsəmliyi və sairə deyildir. Sadəcə olaraq, o güclü, müstəbid, qəddar, hiyləgər və xaindir. Belə adamlarla dostluğun əvvəli həyat kimi şirin, sonu ölüm kimi acı olur.

Şətrəbə dedi: - Doğrudur, mənim də ürəyimə damıb ki, əcəl çəkib məni buraya gətirmişdir. Yoxsa mən hara, şirlə dostluq hara?! O, ət yeyir, mən ot. Mən onun xörəyiyəm, o mənim qənimim. Görünür, taleyim belə imiş... Məni girdaba salan hərislik, cah və cəlal, şan və şövkət ümidi olmuşdur. İndi isə ondan xilas olmaq mümkün deyildir. Bal arısı

neylüfər gülünün rəngini görüb iyini duycaq o saat onun üstünə qonub şirəsini sormağa, ətrindən zövq almağa başlar. Onun başı bu işə o qədər qarışar ki, vaxtında çıxıb getməyi belə unudar. Neylüfər yavaş-yavaş öz yarpaqlarını yumar və bal arısı onun içərisində qalıb məhv olar. Öz qismətilə razılaşmayıb, daha artıq şey tələb etmək fikrinə düşən adam, gözəl çəmənliklərdə rəngarəng çiçəklərin ətri və yaşıl yarpaqlı ağacların meyvələrinə qane olmayıb, filin qulağına girən və onun qulağının bir hərəkətilə məhv edilən milçəyə bənzər. Qədir-qiyət bilməyən adama xidmət edib nəsihət vermək şoranlıqda toxum əkmək, ölü ilə məşvərət etmək, anadalgəlmə karın qulağına hikmət dərsi oxumaq, axan suyun üzərinə sirr yazmaq, hamamda çəkilmiş şəkillərlə eşqbazlıq etmək kimi bir şeydir.

Dimnə dedi: - Bu sözlərdən əl çək, başının çarəsini qıl.

Şətrəba dedi: - Mən nə edə bilərəm? Mən onu bilirəm ki, şir mənim haqqımda yaxşılıqdan başqa şey düşünməz, lakin ona yaxın olan adamlar məni həlak etmək istəyirlər. Əgər belə isə, çarə qılmaq çətin olacaqdır. Çünki hiləgər və zalım adamlar əl-ələ verib birinin evini yıxmaq qərarına gəldikdə, həmişə öz qəsdlərinə nail olur və onu məhv edirlər.

Dimnə dedi: - Yaxşı, bəs indi sən nə fikirdəsən?

Şətrəba dedi: - Vuruşub müqavimət göstərməkdən başqa əlacım yoxdur. Əgər bir adam bütün ömrü boyu namaz qılıb, halal malından fəqir-füqərəyə paylasa, yenə də onun əldə etdiyi savab öz dövlətini, öz namusunu qorumaq üçün bir saatlıq mübarizə edən adamın əldə etdiyi savabdan çox ola bilməz. Çünki mübarizə edən adam vuruşda həlak olsa belə, yenə də şöhrət tapıb hörmət qazanar və belə ölüm şərəfli sayılır. Bıçaq sümüyə dayandıqda, can boğaza yığıldıqda mal

və can, din və məslək uğrunda aparılan mübarizənin savabının həddi-hüdudu olmaz...

Dimnə dedi: - Ağıllı adam mübarizə etməyə tələsməz, hazırlıq işi görmədən böyük və qorxulu işlərə başlamaz, düşmənə mümkün olduqca həlim rəftar edib, narazılığı sülh və dostluq yolu ilə həll etməyə çalışar. Hikmət sahibləri öz zəif düşmənlərinə xor baxmazlar, çünki düşmən zəif və gücsüz olduqda hiylə və fitnəkarlığa əl atıb qalib gələr. Halbuki, şirin qorxmaz, cəsur, güclü və qüdrətli olduğu hamıya məlumdur. ... Mən sənə məsləhət görürəm ki, heç vaxt düşməne xor baxmayasan və birinci olaraq müharibəyə başlamayasan. Çünki məğlub olsan, deyəcəklər, “öz-özünü məhv etdin”, qalib gəlsən deyəcəklər, “bəxti gətirdi”.

Şətrəba dedi: - Yaxşı mən birinci olaraq vuruşmağa başlamaram, lakin hər halda özümü müdafiə etmək lazım gələcəkdir.

Dimnə dedi: - Ona söz yox, mən sənə şirin hücum əlamətlərini də deyə bilərəm. Şirin şax durduğunu, tüklərini qabartdığını, quyruğunu yerə vurduğunu görsən, demək o, hücumu hazırlamışdır.

Şətrəba dedi: - Yaxşı, mən bu əlamətləri görsəm, bütün şübhələrim aradan qalxar və şirin mənə xəyanət etdiyinə inanaram.

Dimnə sevinərək çox razı halda Kəlilənin yanına gəldi. Kəlilə onu görcək soruşdu: - İşlərin necə gedir?

Dimnə dedi: - Kəfin istədiyi kimi, hər şey öz qaydasındadır...

Sonra hər ikisi şirin yanına getdilər. Bu zaman Şətrəba da gəlib ora çıxdı. Şir Şətrəbanı görcək şax durdu. Şətrəba şirin ona hücum edəcəyini anladı və öz-özünə dedi: - Şah

xidmətində olmaq, ilanla bir yerdə yatmaq və ya şirlə bir mağarada yaşamaq qədər qorxulu və təhlükəlidir. İlan yatmış, şir yuxuya dalmış olsa da, axırda biri başını qaldıracaq, digəri isə ağzını açacaqdır.

Şətrəba belə düşünərək özünü müdafiə edirmiş kimi sağa-sola buynuz vurmağa başladı. Şir onun müharibəyə hazırlaşdığını gördükdə hücumu keçdi. Şiddətli çarpışmalar oldu. Hər iki tərəfdən çoxlu qan axıdıldı. Kəlilə bunu gördükdə üzünü Dimnəyə çevirib dedi:

Min hiyləyə min bir kələk qatdın sən,
Asanlıqla öz arzuna çatdın sən.
Yağış yağsa, bu dünyada düz yüz il,
Yuya bilməz qaldırdığın tozu, bil.

Ey nadan, indi öz fitnəkarlığının rəzalətli nəticələrinə tamaşa et.

Dimnə dedi: - Rəzalətli nəticələr hansılardır?

Kəlilə dedi: - Şirin vicdan əzabı, əhdin pozulması, öküzün öldürülməsi və onun qanının hədə axıdılması, ordu arasına düşən çaxnaşma, qoşunun pərakəndəliyi, vuruşda sənin qorxaq və hiyləgər olmağının aşkara çıxması. Əgər nadan olmasaydın, sən bu cinayəti şirin əli ilə görüb işi bu dərəcəyə çatdırmazdın. İnsanların ən nadanı odur ki, ehtiyac olmadan öz dostunu müharibəyə göndərə. Ağillı adamlar qüdrətli, güclü, məğlubedilməz olduqları zaman belə vuruşdan imtina etmiş, fitnələri yatıрмаğı, hücumları dayandırmağı, müharibə təhlükələrini aradan qaldırmağı lazım bilmişlər. Sülh və danışıq yolu ilə həlledilə bilən məsələlərdə öz şahını müharibəyə sövq edən vəzir ən axmaq və ən ləyaqətsiz

vəzirdir. O, xəyanət edib işə zərər vurmaqdan başqa heç bir şeyə yaramaz. Çünki rütbə sahiblərinin ağılı qılıncından iti olmalıdır. Qılıncı alına biləcək şeyləri ağıl və tədbirlə əldə etmək mümkün olduğu halda, məsləhətlə görülə biləcək işləri ikiəgzızlı xəncərlə də yerinə yetirmək olmaz. Ürəyi bərk, beyni küt olan adamların səsi gur, mühakiməsi isə dayaz olduğu kimi, ağılı kəm olan adamların da hay-küyü çox, xeyri az olar.

Mən sənin xudpəsənd olduğunu, xülya qədər şirin, rəya qədər aldadıcı olan bu dünya malına həris və məftun olduğunu gözəl bilirdim. Lakin onları deməkdən çəkinirdim, fikirləşirdim, bəlkə özün başa düşüb qəflət yuxusundan ayılasan. Lakin bunun əvəzinə sən həddini aşdın. İndi sən bütün nöqsanlarını deməyin, nə qədər cahil və nadan olduğunu, nə qədər murdar işlər gördüyünü açıb göstərməyin vaxtı çatmışdır. Mənim sayacaqlarım dəryadan bir damla, dağdan bir zərrə götürmək dərəcəsinə olacaqdır. Deyiblər ki, sözü ilə işi düz gəlməyən vəzirdən padşah üçün daha təhlükəli bir şey ola bilməz... Sən dilin hünərindən üstündür. Şir sən dediklərinə inanıb yazıq öküzü məhv etdi. Deyiblər ki, nəzəriyyə təcrübəsiz, şəkil məzmunuz, dövlət ədalətsiz, dostluq sədaqətsiz, elm hikmətsiz, sədəqə niyyətsiz, həyat əmniyyətsiz fayda verə bilməz. Təbiəti etibarilə səxavətli və ədalətli olan padşahın vəziri mərdimazar olsa, rəiyyət yenə də padşahın səxavət və ədalətindən məhrum olar, mərhəmət qapıları onların üzünə bağlanar. Bu, içərisində nəhəng yaşayan saf və şirin su hovuzuna bənzər ki, təşnə olan heç bir üzücü ona əl uzadıb ayaq basmağa cəsarət etməz...

Su qarşısında özüm təşnə, fəqət orda nəhəng vardır.

Xidmətdə dayanan sadıq və işbilən adamların çoxluğu şahların zinətidir. Sən isə istəyirsən ki, səndən başqa şirin yanında heç kəs olmasın, onun ən yaxın və inanılmış adamı yalnız sən olasan. Lakin öz xeyrini başqalarının bədbəxtliyində axtarmaqdan, sadıq və səmimi dostlarını xain qələmə verib məhv etmək və bu yol ilə hörmət və mənəb sahibi olmaqdan daha axmaq və rəzil bir şey düşünmək mümkün deyildir. Riyakarlıqla ibadət edib savab qazanmaq, tündxasiyyətlilik və zorakılıqla qadınlarla dostluq etmək, zəhmət çəkmədən elmə yiyələnmək olmaz. Lakin bu söhbətlərin faydası yoxdur, çünki bilirəm, onlar sənə təsir etməyəcək. ...Heç vaxt sözə baxmırsan və xeyirxahların nəsihətinə qulaq asmırsan. Amma bir gün gələcək ki, sən bu hiyləgərlik və riyakarlıq üzündən bərk peşman olacaqsan. O vaxt üz-gözünü didib ağlamağın, başına döyüb sinəni cırmağın xeyri olmayacaqdır. Atalar deyiblər, sonrakı peşmançılıq fayda verməz. ...Ey Dimnə, sən ağılkəmlikdə, ürəyi xəbislikdə, həris və nadanlıqda o dərəcəyə çatıbsan ki, dil onu təsvir etməkdə aciz, ağıl onu təsəvvür etməkdə gücsüzdür. Sənin məkr və hiylənin dostu verdiyi fayda göz qabağındadır. Lakin elə güman etmə ki, bunun ziyanı sənə dəyməyəcəkdir. Sən gül kolu kimi ikiüzlüsən, gülünü dərmək istəyənlərin əli tikanından qana boyanır. Sənin vəfandan fayda yoxdur. Sən ilan kimi ikidillisən, lakin ilan səndən yaxşıdır. Çünki sənin hər iki dilindən zəhər yağır. Doğru deyiblər ki, arx və çay suyu dənizə tökülənə qədər şirin olar; ailə - mərdimazar adam işə qarışana qədər möhkəm olar; qardaşlıq və dostluq məhəbbəti – ikiüzlü, xain və alçaq adamlar araya girənə qədər baqi qalar. Mən həmişə səninlə yaxın olmaqdan qorxurdum. Alimlərin sözləri tez-tez yadıma

düşürdü. Onlar deyiblər ki, fəsqü-ficür törədənlər, rəzil və alçaq adamlar dost və qohum olsalar belə, yenə onlardan qaçmaq lazımdır. Rəzil və xain adamların dostluğu ilan tərbiyə etmək kimi bir şeydir. İlan sahibi nə qədər hörmət edib yaxşı qulluq etsə, fərqi yoxdur, yenə də xoş günlərin birində o, sahibinin işıqlı gününü qaranlıq gecəyə çevirər və öz vəfasızlığını büruzə verir. Zahirən bəzi xasiyyətlərinə görə pis görünsə də, yenə də ağıllı adamlarla dostluq etmək, onun ağıl və kamalından, bilik və təcrübəsindən istifadə etmək lazımdır. Xoşa gəlməyən nalayiq hərəkətlərindən isə qorunmaq olar. Lakin cahil və nadan adamlardan qaçmaq lazımdır. Çünki onlardan pisləkdən başqa heç bir şey gözləmək olmaz. Onlarla dostluq etməyin nəticəsi peşmançılıq və rüsvayçılıq gətirər. Sən o adamlardan sən ki, onların zəhərlədiyi havanın üfunətindən və təbiətlərinin fitnəkarlığından min fərsənglərlə* uzaqdan qaçmaq lazımdır. Səndən necə ümid və kəramət gözləmək olar ki, sənə hörmət və şöhrət qazandıran, səni hər yerdə əzizləyib yüksəklərə qaldıran, dövləti sayəsində göylərə meydan oxuduğun bir şahın başına bu oyunu açdın və verdiyi ənamlar qarşısında onu bu cür cəzalandırdın.

Şum üzündə qalmamış bir zərrə də şərmü həya,
Yoxdu qəlbində sənənin bir damla rəhmü vəfa.

...Şahın başına bu oyunu açan, gör başqalarının başına nələr gətirə bilər. Odur ki, bundan sonra heç kəs sənə inanıb etibar edə bilməz. Xeyirxahlıq meydanında at çapılarkən

* Bir fərsəng – təqribən 6-7 kilometrdir.

piyada qalan, vəfadan söhbət gedən məclislərdə şərməndə olub başını aşağı salan adamla dostluq etməkdən daha səmərəsiz heç bir şey olmaz. Anlamayana yaxşılıq eləməkdən, qulaq asmayana nəsihət söyləməkdən, ağzıboşa sirr verməkdən daha böyük səhv ola bilməz. Mənə gün kimi aydındır ki, sənin zülmət kimi qaranlıq işlərindən və dəhşətli xəyanətlərindən qaçmaq lazımdır. Çünki şər adamlarla dostluq etmək fəsad və düşmənçilik doğurar, xoşbəxtlik qapılarını adamın üzünə bağlı saxlar. Səhər nəsimi də dostluq kimidir. Güllük və çiçəkləkdən əsdikdə ətir gətirər, kəsafət və nəcasət olan yerdən üfunət. Bilirəm ki, deyilənlər sənə ağır gəlir, çünki doğru söz acı olar, nadan və qəddar adamların xoşuna gəlməz.

Kəlilənin sözü bura çatdıqda Şətrəbanın artıq işi bitmişdi. Şir öküzün qan içində çapalayıb öldüyünü gördükdə hirsli bir az soyudu, sonra fikrə dalıb öz-özünə dedi: - Yazıq Şətrəba, sən nə qədər ağıllı, kamallı, fərasətli və şücaətli idin. Mən bilmirəm, düzmü iş tutmuşam, ya xəta etmişəm. Sənin haqqında deyilənlər nədir? Sədaqət naminə söylənən doğru, yoxsa xəyanət, qəsdən uydurulmuş bir iftira? Hər halda, bu, mənim üçün bir müsibət oldu. İndi nə təəssüf etməyin bir faydası var, nə də peşmançılığın.

Dimnə şirin kədərləndiyini gördükdə onun peşman olduğunu dərhal anladı. Kəlilənin sözünü yarımçıq qoyaraq şirin yanına gəldi və dedi: - Səni düşündürən nədir? Bu gündən daha xoşbəxt, daha məsud ola bilərmisən? Şah qalib, şad və xuraman; düşmən məğlub, öz qanına qəltan. Şir dedi: - Şətrəbanın dostluğunu, səmimiliyini, elm və biliyini, cəsarət və şücaətini yadıma saldıqda ürəyim rıqqət hissi ilə dolur, qəlbimi ələm və kədər bürüyür. Həqiqətən də o mənim

ordumun qüdrətli arxası, qoşunlarımın vuran əli idi; o, rəqiblərimin gözüne batan bir xar, dostlarımın üzünə yaraşığı verən bir xal idi...

Dimnə dedi: - Bu nankor və qəddara ürəyiniz yanmasın. Əldə etdiyiniz zəfər və qələbədən sevinib şadlanmaq, onu sizə üz vermiş xoşbəxtlik hesab etmək lazımdır. Çünki tale və səadət yalnız bu yollarla insana nəsisib olur. Həyat üçün qorxulu olanları bağışlamaq ağıllı adamlara yaraşmaz. Padşahın düşmənləri üçün ən etibarlı zindan – qəbir, ən təsirli qamçı – qılıncdır. Tədbirli şahlar çox zaman dost olmadıqları adamları bacarıq və sədaqətlərinə görə öz yanına gətirib mənəsb sahibi edər və əksinə dost olduğu adamları bacarıqsızlıq və xəyanətlərinə görə öz yanından qovub cəzalandırır. Acı dərmanları faydasına görə atarlar. İş görmək, qılınc tutmaq üçün yarayan və əlin yaraşığı olan barmağı ilan çaldıqda bütün əlin səlamətliyi xatirinə kəsib atar, əldən ayrılmasına könüllü razı olurlar.

Bu sözləri eşitdikdən sonra şir bir az sakitləşdi. Lakin sonra öküzün işini yoxladılar. Dimnənin öküzə böhtan və iftira dediyi, rəzil və alçaq işlərlə məşğul olduğu aşkara çıxıb sübut edildikdə, şir öküzün intiqamını ondan aldı. Məsəl var, deyərlər ki, nə əkərsən, onu da biçərsən. Hiylə və xəyanət ağacının barı müsibət və fəlakət olar...

Xain adamın yalanı nəticəsində iki dostun ayrılması haqqında rəvayət bundan ibarətdir.

Nəticə: Əgər iki dost arasına bir xain girsə, onların arasına mütləq nifaq düşər və bir-birilərindən ayrılırlar, necə ki, şir və öküz bir-birindən ayrıldı...

“Nefsindən kendini korus, öküzün o hilekâr aslandan kendini koruduğu gibi...”

نجاری بوزینه
هوا بشکن کزو یاری نیاید
که از بوزینه نجاری نیاید

Meymunun dülgərliyi
Nəfsini öldür, ondan sənə yar olmaz,
Necə ki, meymun dülgərlik edə bilmədi.⁵⁷

...Belə nəql edirlər ki, bir meymun bir dülgərin at üstündə oturmuş kimi, böyük bir dirək üstə oturaraq, iki paz vasitəsi ilə onu yardığını gördü. Dülgər bir pazı çaldıqdan sonra ikincisini çıxarıb qabağa çalır və beləliklə, dirəyi yara-yara irəliləyirdi. Dülgər ehtiyac üzündən işini buraxıb bir anlığa getməli oldu. Bunu görən meymun ona dəxli olmayan işdən yapışaraq, dülgərin işini davam etdirməyə başladı. Arxasını dirəyin yarılmış hissəsinə tərəf çevirərək oturdu, yumurtası dirəyin arasında qalıb sıxıldı, meymun huşunu itirərək özündən getdi, dülgər qayıdıb gələnə qədər bu vəziyyətdə qaldı. Dülgər isə meymunu döyüb öldürdü. Odur ki, deyiblər: “Dülgərlik meymunun işi deyil”.

Nəticə: İnsan gərək ona aid olmayan işlərlə məşğul olmasın.

“Nefse uyma! Zira ondan yararlıq gelmez; maymunun elindən dülgərlik gelmediği gibi...”

⁵⁷ Daha dəqiq tərcümə, zənnimizcə, belədir: Nəfsini qır, meymundan dülgər olmadığı kimi, ondan sənə kömək gəlməz.

روباه و طبل
بتلبیس آن توانی خورد ازین راه
کز آن طبل دریده خورد روباه

Tülkü və təbil

Hiylə ilə bu yolda ancaq onu edə (yeyə - T.B.) bilərsən ki
(onu)

O yırtıq təbildən tülkü yedi.

Deyirlər ki, bir tülkü bir meşə ilə gedirmiş, görür ki, bir ağacın dibinə bir təbil düşüb. Külək əsdikcə ağacın budaqları təbilə dəyir və təbildən dəhşətli səslər çıxır. Tülkü təbilin səsinin yoğunluğunu və onun cüssəsinin böyüklüyünü gördükdə ağzı sulandı və elə bildi ki, təbilin əti də səsinə uyğun olacaqdır. Çox əlləşdikdən sonra təbili yırtmağa müvəffəq oldu. Lakin quru dəridən başqa bir şey tapmadı. Peşmançılıq atını minərək hər tərəfə çapır və deyirdi:

- Bilmirdim ki, bədəni böyük, səsi yoğun olanın içi boş olarmış!

Nəticə: Hər səsi yoğun, hər bədəni böyük pəhləvan olmaz...

“Riya ilə hile ilə hayattan, ancak tilkinin o patlak davuldan etdiyi istifadə kadar bir istifadə ed bilərsən”.

زاهد ممسک خرقه به دزد باخته
مکن تا در غمت ناید درازی
چو زاهد ممسکی در خرقه بازی

Xirqəni oğruya uduzan xəsis zahid
Qəminin artmasını istəmirsənsə,
O xəsis zahid kimi riyakarlıq etmə.

Belə nəql edirlər ki, bir padşah bir zahidə bahalı bir paltar və qiymətli bir xələt bağışlamışdı. Bir oğru bunu görərkə tamahı düşdü, zahidin yanına gələrək dedi ki, mən sənənin yanında qalıb təriqət qanun-qaydalarını öyrənmək istəyirəm. Zahid razı oldu. Oğru zahidlə dostlaşaraq bir yerdə yaşamağa başladı, ona çoxlu hörmət etdi və fürsət tapcaq paltarı götürüb qaçdı. Zahid paltarın yox olduğunu gördükdə kim tərəfindən oğurlandığını bildi, onu axtarmaq üçün şəhərə yollandı. Bu yolda zahidin başına cürbəcür xoşagəlməz macərələr gəlir və o, sonunda belə qənaətə gəlir ki:

- Əgər mən müridlərimin artması və mənə tabe olan adamların çoxalması həvəsinə düşməsəydim, oğrunun şirin dilinə aldanmaz və onu öz evimə buraxmazdım, o da fürsət tapıb mənə paltarımı aparmazdı.

Nəticə: insan bəzən özü öz başına bəla açır.

"Hırkasını hırsıza kaptıran Zâhit gibi cimri olma ki, üzüntülər sana el uzatmasın..."

زاغ و مار
مخور در خانه کس هیچ زنهار
که با تو آن کند کان زاغ با مار

Qarğa və ilan

(Yad) bir adamın evində heç nə yemə, çünki

O qarğanın ilanın başına gətirdiyini sənənin də başına gətirər.

...Belə nəql edirlər ki, bir qarğa bir dağdakı ağacda özünü ev tikmişdi. Onun yaxınlığında bir ilan yuvası var idi. Qarğa balaladıqca ilan da onun balalarını yeyərdi. Qarğa nəsihət etmək üçün ilanın yanına gəlib dedi:

- Yadında saxla ki, belə bir məsəl var: “Zülm qılınca işlədən həmin qılıncla da məhv olar!”

Kim sitəm qılınca qaldırırsa əgər,
Həmin qılıncla da məhv olub gedər.

Əlbəttə, qarğanın nəsihəti ilana təsir etmədi. İlan artıq həddini aşmış, qarğa isə çarəsiz qalmışdı. Ona görə də öz dostu çaqqalın yanına gedərək dedi: - İstəyirəm, canımı bu zalımın əlimdən xilas edəm.

Çaqqal soruşdu:

- Sən bu işi necə yerinə yetirmək istəyirsən?

Qarğa dedi:

- İstəyirəm, ilan yatanda onun gözlərini çıxaram. Bəlkə bundan sonra mənim gözlərimin işığı, ürəyimin parası əziz balalarım onun bəlasından xilas olalar.

Çaqqal dedi:

- Bu, ağıllı tədbir deyil, ağıllı adam düşmən haqqında elə tədbir görməlidir ki, özünə xəter olmasın.

Sonra çaqqal ona “Balıqyeyən və xərçəng”in hekayəsini danışır və deyir ki, mən sənə bir yol göstərəm, əgər elə etsən, özün səlamət qalarsan, ilan isə məhv olar:

- Havaya uçub damlara, həyətlərə, küçələrə nəzər sal, harada qapıb qaçırmaq mümkün olan qiymətli bir şey görsən, o saat enib onu götür və göyə qalx, lakin elə uç ki, həmişə adamlar səni görüb dalınca gələ bilsinlər. Elə ki, ilanının olduğu

yerə çatdın, onu sal ora. Adamlar əvvəl ilanı öldürüb sənin canını xilas edər, sonra isə qiymətli şeylərini götürüb gedərlər.

Qarğa uçub bir yaşayış məntəqəsinə doğru getdi, gördü ki, bir qadın mirvari boyunbağısını damın qırağına qoyub əl-üzünü yuyur. Dərhal enib boyunbağını götürdü və çaqqalın dediyi kimi gətirib ilanın olduğu yerə saldı. Qarğanın arxasınca düşən adamlar o saat ilanı görüb öldürdülər, mirvari boyunbağını götürüb getdilər, qarğanı ilanın şərrindən xilas etdilər.

Nəticə: güc ilə mümkün olmayan şeyləri tədbir ilə yerinə yetirmək olar.

"Kimsenin evində dostluk terbiyesini bozma ki, qarğanın yılana yaptığı başına gelir"

مرغ ماهی خوار و خرچنگ
همان پاداش بینی وقت نیرنگ
که ماهی خوار دید از چنگ خرچنگ

Balıqudan və xərçəng

Hoqqabazlıq etsən, haman cəzanı görərsən ki, (onu)

Balıqudan xərçəngin çəngindən gördü.

...Bir balıq yeyən quş bir göl qırağında özünə yuva salmışdı. Ehtiyacı olduğu qədər balıq tutub yeyir və nəz-nemət içərisində yaşayırdı. Elə ki, qocalıq gəlib çatdı, quş qüvvədən düşdü və artıq ova çıxma bilmədi, dedi:

- Əfsus, ömür tez keçdi və ondan təcrübədən başqa bir şey qalmadı ki, qocalıqda işə yarasın. İndi ki, qüvvədən düşmüşəm, gərək öz işlərimi tədbirlə görəəm.

Sonra gedib qəmli halda gölün kənarında oturdu. Xərçəng uzaqdan onu görüb yaxına gəldi və soruşdu: - Nə olub, səni qəmli görürəm?

Quş cavab verdi:

- Necə qəmli olmayım ki, mən hər gün bir-iki balıq tutub yeyər və bununla dolanırdım. Həm mənim güzəranım yaxşı keçərdi, həm də balıqlar azalmazdı. Bu gün buradan iki ovçu keçirdi, biri o birinə dedi: - Bu göldə balıq çoxdur, bunlara bir tədbir çəkməliyik. O biri dedi: - Yox, filan yerdə daha çoxdur, oradakıları tutub qurtardıqdan sonra bura gələrik.

Əgər iş belə olsa, gərək mən şirin canımdan əl çəkib, acliğa, bəlkə də ölümə razı olam.

Xərçəng gedib əhvalatı balıqlara danışdı. Balıqların hamısı balıqyeyənin yanına gəlib dedilər:

- Biz səninlə məsləhətləşməyə gəlmişik, əgər düşmənin də yanına məsləhətləşməyə gəlsələr, gərək o bundan imtina etməsin. Xüsusilə, o zaman ki, bu məsləhət onun öz xeyrinə olsun. Sənin həyatın bizim yaşamağımızdan asılıdır. Sən bizə nə məsləhət görürsən?

Balıq yeyən dedi: - Ovçulara müqavimət göstərmək fayda verməz və mən bu barədə bir söz deyə bilmərəm. Lakin bu yaxınlıqda bir göl tanıyıram ki, onun suyu aşıqların göz yaşı kimi duru, füsunkarlığı isə sübh nəsimi qədər ürək açandır. Suyu o qədər təmizdir ki, dibindəki qum dənələrini saymaq olur; o qədər durudur ki, göydən balıq kürüləri görünür... Əgər ora köçə bilsəniz, əmin-amanlığa çıxıb, naz və nemət içərisində

yaşayarsınız. Balıqlar dedilər: - Gözəl məsləhətdir, lakin sənin köməyin olmadan biz ora necə köçə bilərik?

Balıq yeyən dedi: - Hərçənd bu, çox vaxt tələb edir, lakin mən müzaiqə etmirəm. Ancaq tələsmək lazımdır, ovçular hər saat gəlib çata bilər və biz fürsəti əldən verə bilərik.

Balıqlar çox yalvarıb yaxardıqdan sonra nəhayət, balıq yeyən belə qərara gəldi ki, hər gün onlardan bir neçəsini götürüb aparsın və o yaxınlıqda olan tərənin üstə yesin. Elə də etməyə başladı. Qalan balıqlar bir-birinə həsəd aparır və daha tez köçmək üçün özlərini qabağa salmağa çalışırdılar. Balıq yeyən isə ibrət gözü ilə onların sadəlövhlüyünə baxır və öz-özünə deyirdi: - Düşmənin yağlı dilinə inanıb bədcinslərə etibar edənlərin cəzası belə olar.

Bir müddət keçdikdən sonra xərçəng də köçmək istədi. Balıq yeyən onu dalına alıb balıqların məzarı olan həmin tərəyə tərəf üz qoydu. Xərçəng uzaqdan çoxlu balıq sümüyü gördükdə işin nə yerdə olduğunu anladı və öz-özünə dedi:

- Ağillı adam təhlükəli vaxt düşmən qəsdinə qarşı sakit otursa, öz canına qəsd etmiş olar. Hücuma keçib qalib gələrsə, şöhrət qazanar, əksinə məğlub olarsa, igidlik və qəhrəmanlığı təriflənər və onun bu şərəfli ölümü haqq qazanmış olar. Bunu dedikdən sonra özünü balıq yeyənin boynuna atıb onun boğazından yapışdı və elə bərk sıxdı ki, o, huşunu itirib aşağı enməyə başladı və yerə çatdıqda o saat canı çıxdı. Xərçəng baş götürüb qalan balıqların yanına gəldi, əhvalatı danışdı, diri qaldıqları üçün onları təbrik etdi, öldürülmüş yoldaşları haqqında başsağlığı verdi. Hamısı sevindilər, balıq yeyənin ölümünü yeni həyat hesab etdilər...

Nəticə: bir çox adamlar öz hiylə və kələkləri üzündən həlak olurlar.

“Hile yaparsan, cezan, balıqçıl`ın yengeçten gördüğü olur...”

خرگوش و شیر
ربا خواری مکن این پند بنیوش
که با شیر رباخور کرد خرگوش

Dovşan və aslan

Sələm yeyən olma, bu nəsihəti eşit,
Gör sələm yeyən şirə dovşan neylədi.

...Belə nəql edirlər ki, gözəl bir meşə varmış. Buradakı vəhşi heyvanlar yemək, içməkdə korluq çəkmir, naz-nemət içərisində dolanırdılar. Lakin yaxınlıqda olan şirin verdiyi əziyyət oradakı əmin-amanlığı pozur, o naz-neməti onlara haram edirdi. Vəhşi heyvanlar bir gün yığılıb şirin yanına getdilər və ona dedilər ki, sən hər gün böyük zəhmət çəkdikdən və özünə əziyyət verdikdən sonra bizlərdən birini ovlayıb yeyirsən. Sən həmişə narahatlıq, biz isə qorxu və təlaş içərisində yaşayırıq. Biz elə bir şey fikirləşib tapmışıq ki, həm sən zəhmət çəkməyəsən, həm də biz rahat yaşayaq. Əgər sən bizə hücum etməkdən əl çəksən, biz söz veririk ki, hər gün yemək vaxtı şahın mətbəxinə bir ov göndərək. Şir razı oldu və bir müddət iş belə davam etdi. Bir gün növbə gəlib dovşana çatdı. Dovşan yoldaşlarına dedi: - Əgər məni göndərməyə tələsməseniz, sizi bu qaniçən qəddar zülmkarın əlindən həmişəlik xilas edərəm. Heyvanlar dedilər: - Bizim etirazımız yoxdur. Dovşan o qədər gözlədi ki, şirin yeməyinin vaxtından xeyli keçdi, sonra yola düşüb yavaş-yavaş şirə tərəf getməyə

başladı. Gördü şirin qanı qaralıb, aclıq onu özündən çıxarmış, qəzəbindən gözləri qızarmış, ağzının suyu qurumuş, heyvanlar əhdə vəfa etmədikləri üçün hücumla hazırlaşmışdır. Dovşanı görcək nəre çəkib dedi:

- Haradan gəlirsən, heyvanlar neynirlər?

Dovşan dedi: - Padşah sağ olsun, mənimlə birlikdə bir dovşan da sizə göndərmişdilər, yolda bir şir tutub aldı, nə qədər dedim ki, bu, padşahın yeməyidir, padşah üçün göndərilib, qulaq asmadı. Onu incitməyə başlayıb, dedi ki, bura mənim ovlağımıdır və ona görə də buradakı ovlar birinci mənə çatar, çünki mən həm gücdə, həm də şan-şövkətdə ondan artıqam. Mən tələsik gəldim ki, şaha xəbər verəm.

Şir yerindən qalxıb dedi: - Onu mənə göstər. Dovşan qabağa düşüb, şiri bir quyunun başına gətirdi. Quyunun suyu o qədər təmiz idi ki, ayna kimi hər şeyi dumduru göstərirdi... Dovşan dedi ki, bu quyudadır, lakin mən ondan qorxuram. Əgər şah məni qucağına alsın, mən düşməni ona göstərə bilərəm. Şir onu qucağına alaraq quyuya baxdı, orada özünə oxşar bir şir gördü ki, onun da qucağında bir dovşan var idi. Dovşanı yerə qoyub özünü quyuya atdı və oradaca boğulub öldü.

Dovşan səlamət geri qayıtdı. Heyvanlar əhvalatı soruşdular. Dovşan dedi:

- Qarunun⁵⁸ dövləti torpağa batın kimi şir də suya batıb məhv oldu. Hamı şadlıq atına minib meşəlikdə arxayın-arxayın o tərəf-bu tərəfə çapmağa başladı.

⁵⁸ İncildə tarixi müfəssəl şərh edilmiş əfsanəvi varlı və dövlətli xəsis. Xəsisliyinə görə, Tanrı onu cəzalandırmış, yer yarılmış və Qarunu saysız-hesabsız xəzinələri ilə birlikdə udmuşdur .

Nəticə: inanılmış adamın qurduğu tələ böyük olar və ona tez düşərlər.

“Faizçilik yapma! Tavşanın, faiz yiyen aslana yaptığından ibret al!”

سه ماهی و رستن یکی از شست
بخود کشتن توان زین خاکدان رست
چنان کان پیرماهی زافت شست

Üç balıq və birinin tordan qurtulması

Candan keçməklə bu torpaq zindanından qurtarmaq olar,
Necə ki, o qoca balıq tordan (qırmağa düşməkdən – T.B.)
qurtardı.

...Belə nəql edirlər ki, uzaq və əl çatmayan bir yerdə bir göl var idi. Burada üç balıq yaşayırdı. Bunlardan ikisi ayıq və təcrübəli, birisi isə xam və təcrübəsiz idi. Təsadüfən, bir gün iki ovçu oradan keçirdi. Bir-birinə vədə verdilər ki, gəlib hər üçünü tutsunlar. Balıqlar bu sözü eşitdilər. O balıq ki, çox ayıq idi və dəfələrlə zalım zəmanənin zülmünü və qəddar fələyin vəfasızlığını görmüş, ağıl və təcrübə sahibi olmuşdu, o saat işin nə yerdə olduğunu başa düşdü və dərhal su gələn tərəfdən xaricə çıxdı. Bu zaman ovçular gəlib gölü suyun gəldiyi və çıxdığı hər iki tərəfdən möhkəm bağladılar. Birinciyə nisbətən təcrübəsiz, lakin ağıl və kamalda təcrübə və düşüncədən məhrum olmayan ikinci balıq vəziyyəti belə gördükdə dedi: - Firsəti əldən verdim, qafillərin işinin axırı elə belə olar. İndi artıq tədbir və hiylə vaxtıdır. Hərçənd fəlakət baş verdikdən sonra görülən tədbir böyük fayda

verməz və bəla vaxtı ağıl və kamalın səmərəsindən o qədər də mənfəət götürmək olmaz. Lakin buna baxmayaraq, ağılı olan biliyin verə biləcəyi xeyirdən ümidini kəsməməli və dünyanın hiyləsini dəf etməkdə təxirə yol verməməlidir. Mərd adamların iradə, ağıllı adamların hiylə işlətmək yeridir. Bunu dedikdən sonra özünü ölülyə vurub suyun üzərinə qalxdı. Ovçular elə bildilər ölüb, qırağa atdılar. O, sürünərək özünü çaya saldı və beləliklə, canını qurtardı.

Aciz və həyat təcrübəsi olmayan üçüncü xam balıq özünü itirmiş bir halda hövlnak çırpına-çırpına gah sağa, gah sola üzdü, gah gölün dibinə cumdu, gah üzə çıxdı, nəhayət, ovçuların toruna düşdü.

Nəticə: Əldə fürsət var ikən, qüdrət sarsılmamışkən düşmən haqda ölçü götürmək, iti qılıncla onun kökünü kəsmək lazımdır.

"Bu toprak zindandan kurtulmaq nəfsini öldürməklə mümkündür, tıpkı tecrübəli balığın oltaya düşməkdən kurtulduğu gibi..."

سازش شغال و گرگ و زاغ بر کشتن شتر
شغال و گرگ و زاغ این ساز کردند
که از شخصی شتر سر باز کردند

Çaqqal, qurd və qarğanın dəvəni öldürmək üçün birləşmələri

Çaqqal, qurd və qarğa əlbir olaraq,
Dəvənin şəxsi əsarətindən üz çevirdilər.

...Belə nəql edirlər ki, bir qarğa, bir canavar, bir çaqqal bir şirin qulluğunda xidmət edirdilər və onların məskəni bir karvan yolunun qırağında idi. Bir gün bir tacirin dəvəsi karvandan ayrılıb orada qaldı və yem tapmaq üçün meşəyə gəldi. Elə ki, şirin yanına çatdı, baş əyib xidmət etməkdən başqa çarəsi qalmadı. Şir də onu mehribanlıqla qarşılayaraq sorğu-sualdan sonra dedi: - İndi fikrin nədir? Getmək istəyirsən, yoxsa qalmaq? Dəvə dedi: - Şahın könlü necə istəyirsə.

Şir dedi:

- Meylin varsa, mənim yanımda qalıb rahat bolluq içərisində yaşaya bilərsən.

Dəvə bunu eşitcək sevinib, bir müddət o meşədə yaşadı.

Bir gün şir ov arxasınca gəzərkən bir məst filə rast gəldi. Onların arasında şiddətli vuruşma başladı, hər iki tərəf ciddi müqavimət göstərdi. Şir yaralı halda inildəyə-inildəyə gəlib öz mağarasına girdi və bir neçə gün canının ağrısından şikara çıxma bilmədi. Canavar, qarğa və çaqqal da ac qaldılar. Bunu hiss edən şir onlara dedi: - Görünür, əziyyət çəkirsiniz, bu yaxınlarda bir ov tapın mən onu parçalayım, həm sizin işiniz düzəlsin, həm mənəm. Onlar bir guşəyə çəkilib öz aralarında məsləhətləşməyə başladılar və bir-birilərinə dedilər: - Burada dəvə bizim aramızda artıqdır və heç bir faydası yoxdur, nə bizimlə dostluq edə bilir, nə də şirlə. Şiri məcbur etmək lazımdır ki, dəvəni parçalasın, həm özü yesin, həm də bizə bir şey düşsün. Çaqqal dedi: - Bunu etmək olmaz, şir ona aman verərək öz qulluğunda saxlamışdır. Hər kəs padşahı xəyanətə təhrik edib, verdiyi əhdi pozdurmağa çalışsa, dost-aşnalarını bəla toruna salar və bədbəxtliyi kəməndlə öz tərəfinə çəkmiş olar.

Qarğa dedi: - Elə dəlil gətirmək olar ki, şir öz əhdini pozmağa məcbur olsun. Mən qayıdana qədər siz öz yerinizdən tərpənməyin, bu saat gəlirəm.

Qarğa bu sözləri dedikdən sonra uçub şirin yanına gəldi və təzim edərək onun qarşısında dayandı.

Şir soruşdu: - Bir şey tapdınız mı?

Qarğa dedi: - Acından heç kəsin gözü bir şey görmür, lakin bir məsələ var, əgər şah onu bəyənib razılıq versə, hamımız bol nemət içərisində yaşayarıq:

Şir soruşdu: - O nə işdir?

Qarğa dedi: - Bu dəvə bizim aramızda yabançıdır və onun burada olmağının şaha heç bir xeyri yoxdur.

Şir qəzəblənib dedi: - Bu, insaf və mürüvvətdən uzaqdır, insanın vicdanı buna yol verməz. Bir də ki, mən dəvəyə verdiyim əhdi necə poza bilərəm?

Qarğa dedi: - Mən bu barədə də fikirləşmişəm. Atalar deyiblər ki, fəlakət baş verdikdə bir adamı bir ailəyə, bir ailəni bir tayfaya, tayfanı bir şəhərə, şəhər əhalisini isə padşaha qurban vermək olar. Əhdə gəldikdə isə elə etmək olar ki, həm əhd pozulmasın, həm də padşah aclıq və ölüm təhlükəsindən xilas olsun. Şir bunu eşitcək başını aşağı saldı.

Qarğa geri qayıdıb yoldaşlarına dedi: - Şir əvvəlcə bir az qəzəblənib boyun qaçırmaq istədi. Lakin axırda susub razı oldu. İndi məsləhət budur ki, biz hamımız dəvənin yanına gedib, şirin aclıqdan əzab çəkdiyini ona deyək və əlavə edək ki, biz yalnız bu şahın dövlətinin sayəsində gözəl və şad günlər keçirmişik. Əgər ona üz vermiş bu ağır gündə fədakarlıq göstərib, canımızı və ruhumuzu şahın yolunda qurban verməsək, onun çörəyi bizim gözümüzü tutar və kəramət sahibləri yanında qədir-qiymətimiz olmaz. İndi bircə çarə qalır ki, şirin yanına gedib,

onun bizim boynumuzda nə qədər böyük haqqı olduğunu etiraf edək və deyək ki, bizim canımızdan başqa heç nəyə gümanımız gəlmir, o da şaha qurbandır. Sonra növbə ilə hər birimiz deyək: - “Bu gün şahın təamı mən olacağam”, o birisilər rədd edib bəhanə gətirsinlər və şirin onu parçalamasına mane olsunlar. Beləliklə, həm ona minnətdarlıq borcumuzu yerinə yetirərik, həm də hamımız səlamət qalarıq.

Onlar belə də etdilər.

O qədər dil tökdülər ki, axırda boyu uzun, boynu əyri dəvəni yoldan çıxartdılar və o, şirin yanına getməyə razı oldu. Onlar şirin yanına çatdıqda baş əyib təzim etdilər. Sözə birinci qarğa başladı və dedi:

- Şahın ömrü uzun, dövləti əbədi olsun. Bizim güzəranımız şahın sağlığından asılıdır. İndi ki, şaha belə bir müsibət üz verib, bizim yaşamağımızın mənası nədir? Boyumun balaca, bədənimin zəif olmasına baxmayaraq, mən özümü şah həzrətlərinə qurban gətirmişəm.

Əgər şah bu gün mənim ətimlə dolana bilərsə, buyursun, mən hazırım.

Başqaları dedilər: - Səni yeməklə nə olacaq, sənin ətindən kim doyaacaq. Sonra çaqqal sözə başladı və o da qarğa kimi fədakarlıqdan dəm vurdu. Ona da cavab verdilər ki, sənin ətin iy verir və zərərlidir, şaha layiq xörək deyil. Ondan sonra canavar dilini işə saldı, ona da etiraz edib dedilər ki, sənin ətin adamın boğazını inağ edər və zəhrimar kimidir, səni də yemək olmaz. Növbə yazıq dəvəyə çatdı, o, hiyləgərlərin səmimiliyinə bel bağlayaraq ətinin təmiz və ləzzətli olduğunu böyük bir həvəslə tərifləməyə başladı. Hamısı birdən dedi: - Çox düz danışırısan, bu sözlərin hamısını sidq ürəkdən deyirsən, özün kök, ətin ləzzətlidir, özü də bizim hamımıza çatar. Dəvənin üstünə

tökülüb onu parçaladılar. Beləliklə, dəvə onların toruna düşüb məhv oldu.

Nəticə: hiyləgər və zalım adamlar əl-ələ verib birinin evini yıxmaq qərarına gəldikdə, həmişə öz qəsdlərinə nail olar və onu məhv edərlər.

"Çakal, kurt və karga tecrübəli balığın yaptığını yaptılar və devenin ölümünə səbəp oldular"

طيطوى با موج دريا
بچاره كين توانى جستن از اعدا
چنان كان خرد مرغ از موج دريا

Teytəva ilə dəniz dalğası

Tədbirlə düşmənlərdən hayıfını ala bilərsən,
Necə ki, dənizin dalğasından o xırda quş aldı.

...Belə nəql edirlər ki, su quşlarından olan teytəva quşu dəniz qırağında yaşayırmış. Bala çıxarmaq vaxtı gələndə dişi quş erkəyə dedi: - Yumurta qoymaq üçün xüsusi yer tapmaq lazımdır.

Erkək cavab verdi: - Elə bura yaxşıdır, başqa yerə köçməyə ehtiyac yoxdur.

Dişi dedi: - Fikirləşmək lazımdır, dəniz təlatümə gəlib dalğalar coşsa, su axıb bizim balalarımızı aparsa, biz nə edə bilərik?

Erkək dedi: - Güman etmirəm ki, dəniz ilahəsi cəsarət edib mənə tərəf gələ. Əgər o, belə bir iş tutsa, ondan intiqam almaq asandır.

Dişi dedi: - Adam öz-özünü tanıyıb həddini bilsə, çox yaxşı olar. Sən hansı güc, hansı qüdrətlə dəniz ilahəsini təhdid edib, onu intiqamla qorxudursan?! Bu fikirdən əl çək, yumurtalar üçün təhlükəsiz bir yer seç.

Erkək teytəva dedi: - Dediklərinin hamısını eşitdim, lakin bütün bunlara baxmayaraq qorxma, yumurtaları buradaca bir yerə qoy.

Dişi teytəva elə də etdi. Erkək teytəvanın sözlərini eşidən dəniz ilahəsi onun belə böyük-böyük danışmasından və özünü öyməsindən qəzəblənərək dənizi təlatümə gətirdi. Dalğalar quşun yeni çıxmış balalarını götürüb apardı. Dişi teytəva bunu gördükdə böyük bir iztirab içində erkək teytəvaya dedi: - Mən bilirdim ki, su ilə zarafat olmaz. Sən isə öz inadkarlığın üzündən balalarımızı məhv etdin. İndi heç olmasa, bir tədbir gör.

Erkək dedi: - Özündən çıxıb artıq-əskik danışma, kişi tüpürdüyünü yalamaz. Mən verdiyim sözü yerinə yetirib dəniz ilahəsindən intiqam alacağam.

Erkək teytəva dərhal başqa quşların yanına gedib onların rəhbərlərini bir yerə topladı və başlarına gələn əhvalatı onlara danışdı. Danışığ əsnasında dedi:

- Əgər biz hamımız əl-ələ verib, dal-dala dayanıb bu bəlanın qarşısını almasaq, dəniz ilahəsi get-gedə cürətlənər və onun bu qudurğanlığı adət şəklinə keçər. Bütün dəniz quşlarının nəslə kəsilib məhv olar.

Quşların hamısı yığışib Simurqun yanına getdilər və əhvalatı ona danışdılar. Quşlar vəziyyətin ciddiliyini şərh etdikdən sonra dedilər: - Əgər sən dəniz ilahəsindən intiqam almasan, bundan sonra quşların padşahı adlana bilməzsən.

Simurq bunu eşitcək qanad çalıb havaya qalxdı. Bunu görən başqa quşlar ürəklənib dəniz ilahəsindən intiqam almaq üçün Simurqun dalınca uçmağa başladılar. Dəniz ilahəsi Simurqun qüdrətini və başqa quşlar birləşərkən onlarda olan güc və mətanəti yaxşı bilirdi. Ona görə teytəvanın balalarını qaytarmağa məcbur oldu.

Nəticə: kim öz düşməninə xor baxıb, edəcəyi müharibənin sonunu düşünməsə, peşman olar.

“Düşmanlardan tədbir ilə kurtulmaq mümkündür, tıpkı alaca karabatağın deniz dalgasından kurtulduğu gibi...”

بط و سنگ پشت
بسا سر کز زبان زیرزمین رفت
کشف را با بطن فصلی چنین رفت

Ördək və tısbağa

Dili saxlamamaqdan çox adam⁵⁹ torpağın altına getdi, Tısbağa ilə ördəklərin başına da bu (belə - T.B.) oyun gəldi.

Belə nəql edirlər ki, bir gölün kənarında iki ördək və bir tısbağa yaşayırdı. Qonşu olduqları üçün onların arasında dostluq və səmimiyyət vardı. Birdən qəddar ruzigar onların şən həyatını pozdu. Ayna rəngli səma onlara ayrılıq və hicran surəti göstərdi. Onların güzəranının əsasını təşkil edən su hiss ediləcək bir sürətlə azalmağa başladı.

⁵⁹ “Çox baş dilin ucbatından...” (T.B.)

Bunu gören ördəklər tısağanın yanına gələrək dedilər: - Vidalaşmağa gəlmişik, ey əziz və səmimi yoldaş, salamat qal!

Tısağa ayrılıq dərdindən nalə çəkərək göz yaşları axıtdı və dedi:

- Ey mənim əziz dost və mehriban qardaşlarım, suyun az olması mənim üçün daha dəhşətlidir, çünki mən susuz yaşaya bilmərəm. İndi mərhəmət və mürüvvət vaxtıdır, məni də xilas etmək üçün bir tədbir görün.

Ördəklər dedilər: - Səndən ayrılmaq və hicran dərdi çəkmək bizim üçün daha ağırdır. Hara getsək, naz və nemət içərisində yaşasaq da, sənsiz ləzzət verməyəcəkdir. Lakin sən dostlarının dediklərinə əhəmiyyət vermir, öz xeyrini başa düşmürsən, deyilənlərə qulaq asmırsan. İstəyirsən ki, səni də aparaq, şərtimiz budur: göyə qalxandan sonra bizi gören camaat nə desə, gərək ağzını bərk-bərk yumub heç bir şey danışmayasan.

Tısağa dedi: Razıyam. Necə lazımdırsa, elə də edin. Mən söz verirəm ki, canımı dişimə tutub heç cıncırım da çıxarmayam.

Ördəklər bir çubuq tapıb gətirdilər. Tısağa dişi ilə bərk-bərk onun ortasından tutdu. Onlar çubuğu hər iki başından götürüb göyə qalxdılar. Ördəklər bir az da yüksəyə qalxdıqda adamlar onları görüb təəccüb etdilər, sağdan və soldan səslər ucalmağa başladı: “Ora baxın, ördəklər tısağa aparırlar, ördəklər tısağa aparırlar!!!”

Tısağa bir müddət susdu, lakin sonra davam gətirə bilməyib dedi: - Gözü götürməyənin gözü çıxsın.

Tısağanın ağzını açması ilə kəlləmayallaq yerə dəyməsi bir oldu.

Nəticə: xeyirxah dostların sözünə baxmayan adamın aqibəti tısbəğanın aqibəti kimi olar.

"Ne kadar başlar, dil yüzündən toprağın altına gitti, kaplumbağa ile kazlar kisası da buna bir misaldır"

مرغ و کپی و کرم شبتاب
ز نااهلان همان بینی در این بند
که دید آن ساده مرغ از کپی چند

Quş, meymun və işıldaböcək

Bu dünyada nəhl adamlardan onu görərsən ki, (onu)
O sadə quş meymundan gördü.

Belə nəql edirlər ki, bir dəstə meymun bir dağda yaşayırdı. Bir gün ulduzlar şahı Günəş Məğribə çəkilib üföqlər arasında gizləndikdə və dünyanın üzünü zölmət pərdəsi bürüdükdə, şimal küləyi öz cilovunu qıraraq dördnala çapmağa və meymunlar üzərinə hücum etməyə başladı. Yazıq meymunlar soyuqdan titrəyir, qızınmaq üçün bir çarə axtarırdılar. Birdən onların gözlərinə işıq saçan bir atəş böcəyi sataşdı. Elə bildilər ki, oddur. O saat çör-çöp yığıb onun üzərinə qoydular və hər tərəfdən üfləməyə başladılar. Onların qarşılardakı ağacda bir quş oturmuşdu, meymunların bu hərəkətini görcək hay-küy salıb, qışqırmağa başladı və dedi: - Böcəkdir, qanadları var, gecə vaxtı işıq verir, amma od deyil, nahaq yerə üfləməyin. Əlbəttə, meymunlar ona əhəmiyyət vermədilər. Bu zaman oradan keçən bir adam quşa dedi: - Zəhmət çəkib özünü əziyyəətə salma, bunlar sənin sözünlə bu işdən əl çəkən deyillər, bir də

ki, belə adamlara nəsihət vermək qılıncı daşa vurmaq və şəkəri su altında gizlətmək kimi bir şeydir.

Quş adamın sözünə qulaq asmadı, əksinə atəş böcəyinin nə üçün işıq verdiyini daha yaxşı başa salmaq üçün enib meymunların yanına gəldi. Tutub başını üzdülər.

Nəticə: Əlacı olmayan xəstəliyi müalicə etməyə çalışma!

**Hər dərddin dərmanı, əlacı var,
Lakin yoxdur əlacı maymaqlığın.**

“Bu dünya zindanından ehliyetsiz insanlardan, daima ahmaq kuşun o birkaç maymundan gördüğünü görürsün”

بازرگان دانا و بازرگان نادان
بحیلت مال مردم خورد نتوان
چو بازرگان دانا مال نادان

Bilikli tacir və nadan tacir

Kələklə xalqın malını yemək olmaz,

Necə ki, o bilici tacir ağılsızın⁶⁰ malını (yeyə bilmədi).

Belə nəql edirlər ki, iki şerik tacir var idi, onlardan biri sadələvh, digəri isə hiyləgər idi. Bir gün alverə gedərkən yolda bir küp qızıl pul tapdılar, bir-birilərinə dedilər: “Bəxtimiz gətirdi, daha alverə getməyin mənası yoxdur, bununla kifayətlənib geri qayıtmaq lazımdır”. Elə də etdilər. Şəhərə yaxınlaşdıqda istədilər pulu bölüşdürsünlər. Lakin hiyləgər tacir dedi: - Nə üçün bölüşdürək? Kimə nə qədər lazımdır, o qədər

⁶⁰ “nadanın”, (cahilin) – T.B.

götürsün. Qalanını aparıb bir yerdə basdıraq, istədiyimiz vaxt gəlib ehtiyacımız olduğu qədər götürək. Sadələvh tacir razı oldu. Hərəsi o puldan lazım olan qədər götürdü və yerdə qalanını gətirib bir ağacın altında basdırdılar. Sonra çıxıb şəhərə getdilər. O birisi gün özünü ağıllı hesab edən hiyləgər gəlib qızilların hamısını apardı. Bir müddət keçdikdən sonra sadələvhün pula ehtiyacı oldu, şərikinin yanına gəlib dedi:

- Mənim pula yaman ehtiyacım var, gedək o xəzinədən adama bir az götürək.

Hər ikisi birlikdə qızıl basdırılan yerə gəldilər, lakin orada qızıl tapmadılar. Hiyləgər şerik sadələvhün boğazından yapışaraq dedi: - Qızilları sən aparmısan, çünki başqa adamın bundan xəbəri yox idi. Yazıq sadələvh and-aman elədi ki, mənim xəbərim yoxdur. Lakin bu, heç bir fayda vermədi. Hiyləgər onu qazi divanına gətirib əhvalatı qaziyə danışdı və qızilların alınmasını tələb etdi.

Qazi soruşdu: - Şahid və sübutun varmı?

Hiyləgər dedi:

- Altında qızıl basdırdığımız ağac şahidlik edibdir ki, qızılı bu insafsız, xain aparmış və məni əliboş qoymuşdur.

Qazi bu sözü eşitdikdə təəccübləndi, çox götür-qoydan sonra belə qərara gəldi ki, gedib həmin ağacın altında məhkəmə qursun və ağacın verəcəyi şəhadətə qulaq assın.

Hiyləgər sevincək evə gəlib atasına dedi: - Bu qızıl işinin bizim xeyrimizə qurtarması sənin mərhəmət və iradəndən asılıdır. Mən sənə bel bağlayıb ağacın şahidlik edəcəyini demişəm. İndi mən deyənə razı olsan, həm gətirdiyim qızıl bizim olar, həm də əlavə olaraq həmin qədər qızıl alarıq.

Atası dedi: - Bunun üçün mən nə etməliyəm?

Hiyləgər dedi: - O ağacın içi elə boşdur ki, orada on adam gizlənsə belə, görmək olmaz. Bu gecə gedib orada gizlənmək və səhər qaziyə lazım olan şəhadəti vermək lazımdır.

Atası ona - “Ey oğul, bir çox hiylələr var ki, onlar nəticədə hiyləgərin zərərinə qurtarır”, - deyib məsləhət versə də, oğlu ona qulaq asmadı. Mal və dövlətə olan hərislik, övlad məhəbbəti qocanı yoldan çıxartdı, o, buna razı oldu.

Sabahı gün qazi şəhərdən çıxaraq həmin ağacın altına gəldi. Tamaşa üçün xeyli camaat yığılmışdı. Qazi üzünü ağaca çevirərək qızılı kimin apardığını soruşdu. Ağacdən səs gəldi ki, sadələvh aparmışdır. Qazi təəccüb edib ağacın dövrəsinə dolanmağa, ona diqqətlə baxmağa başladı. Böyük ovuq gördükdə o saat məsələnin nə yerdə olduğunu anladı. Öz-özünə dedi: “Xəyanətə qarşı mərhəmət olmaz”. Əmr etdi ağacın ətrafında ocaq qalayıb ağaca od vursunlar. Qazinin əmrini yerinə yetirdilər. Qoca bir saata qədər dözdü, lakin həlak olacağını hiss etdikdə yalvarıb aman istədi. Qazi əmr etdi ki, onu çıxarsınlar. Qocanı çəkib ağacın içindən bayıra çıxartdılar. Qazi sorğu-sual edib həqiqətin necə olduğunu öyrəndi, sadələvhün düzlüyü sübut olundu, hiyləgərin xəyanəti aşkara çıxdı. Qoca çəkdiyi əzab və qorxuya, oğlunun tutduğu bu rüsvayçılığa davam gətirə bilməyib oradaca öldü. Qazi hiyləgər tacirə layiqli cəza verdikdən sonra atasının ölüsünü onun dalına yükləyib şəhərə göndərdi. Sadələvh isə öz doğruluğu və düzlüyü sayəsində qızılları alıb evinə yollandı.

Nəticə: Sonrakı peşmançılıq fayda verməz. Hiylənin sonu kədərli və xəyanətin sonu xətərli olar.

“Hile ilə bir kimsenin malı yenmez, bilgili tacir bilgisiz tacirin malını yiyemediği gibi...”

غوک و مار و راسو
چو بر دانا گشادی حیله را در
چو غوک مارکش در سر کنی سر

Qurbağa, ilan və gəlincik

Bilici adama kələk işlətsən (hiylə qapısını açsan – T.B.),
İlan öldürmək istəyən (öldürən – T.B.) o qurbağa kimi başını verərsən.

Belə nəql edirlər ki, bir qurbağa bir ilanın qonşuluğunda yaşayırdı. Həmişə balalayarkən ilan gəlib onun balalarını yeyərdi. Qurbağanın bir xərçəng dostu var idi. Bir gün onun yanına gəlib dedi: - Qardaşım, mənə bir çarə! Axır zamanlar güclü və amansız düşmən meydana çıxmışdır. Nə onun öhdəsindən gələ bilirəm, nə də bu yerdən əl çəkə bilirəm. Çünki mənzərəsi gözəl, ab-havası yaxşı, yeri zümrüd kimi yamyaşıl xalılarla döşənmiş, üzərinə inci və kəhrəba kimi güllər səpələnmişdir.

Xərçəng dedi: - Güclü düşməyə yalnız hiylə ilə qalib gəlmək olar. Filan yerdə gəlincik adlı bir heyvan yaşayır. Bir neçə balıq öldür, apar gəlinciyin yuvasından ilanın yuvasının ağzına qədər düz. Gəlincik balıqları yeyə-yeyə gəlib ilanın yuvasına çıxar və səni onun şərrindən xilas edər. Qurbağa bu hiylə ilə ilanı öldürdü. Bir neçə gün keçdikdən sonra gəlincik adəti üzrə (adət isə aşıqlıkdən pisdirdir) balıq tamahı ilə həmin istiqamətdə getdi, lakin balıq tapmadı, basıb qurbağanı bütün balaları ilə birlikdə yedi.

Nəticə: Başqasına quyu qazan özü düşər! Bir çox hiylələr var ki, onlar nəticədə hiyləgərin zərərinə qurtarır.

“Eğer bilgili bir adama, hile kapısını açarsan, yılanı öldüren kurbağa gibi sen de başını verirsin...”

موش آهن خوار و باز کودک بر
حیل بگذار و مشنو از حیل ساز
که موش آهن خورد کودک برد باز

Dəmir yeyən siçan və uşaq apararı qırğı

Hiyləgərliyi qoy bir yana, ona inanma (hiyləgəri dinləmə - T.B.) ki,

Siçan dəmir yeyər, qırğı uşaq aparar.

Belə nəql edirlər ki, o qədər də dövlətli olmayan bir tacir bir gün səfərə çıxmaq istədi. Onun yüz batman dəmiri vardı. Aparıb dostlarından birinin evində əmanət qoydu və qayıdana qədər onu saxlamasını xahiş etdi. Lakin tacir səfərdən qayıdana kimi dostu dəmiri satıb pullarını da xərclədi. Bir müddət keçdikdən sonra tacir gəlib dəmiri istədi. Dostu dedi: - Mən sənin dəmirini evin küncünə qoymuşdum, demə orada siçan yuvası var imiş. Bir vaxt xəbər tutdum ki, siçan tamamilə dəmiri yeyib qurtarıb. Tacir cavab verdi ki, sən doğru deyirsən, eşitmişəm ki, siçanın dəmirdən yaman xoşu gəlir və dəmir üçün siçanın dişlərindən daha dəhşətli heç bir şey yoxdur.

Ev sahibi sevindi və elə bildi ki, dostu doğrudan da onun sözlərinə inanıb dəmirdən əl çəkmişdir. Ona görə dedi: - Bu günlük qal, mənim qonağım ol, uzaq səfərdən gəlibsən.

Tacir dedi:

- Sabah gələrəm.

Tacir küçəyə çıxarkən dostunun balaca oğluna rast gəldi və onu aparıb etibarlı bir yerdə gizlətdi. Sabahısı gün dostugilə gələndə onun bərk narahat olduğunu, oğlunu tapmaq üçün şəhərdə car çəkdiyini bildi və dedi: - Mən dünən sizdən çıxarkən bir çalağanın bir uşaq apardığını gördüm, bəlkə sənin oğlun imiş.

Dostu qışqıraraq dedi: - Sən nə üçün ağlabatmayan yalanlar danışırsan, çalağan da uşaq apararmı? Tacir gülüb dedi: - Siçan yüz batman dəmir yeyə bilən bir ölkədə çalağan on batman gələndə bir uşağı aparsa, təəccüblü deyildir.

Dostu məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşüb dedi:

- Siçan dəmiri yeməmişdir, uşağı gətir, dəmirini apar.

Nəticə: Nə əkərsən, onu da biçərsən...

**"Hileyi bırak ve hilekâr adamın sözlerini dinleme!
Zira farenin demir yemesi hile ile olduğu gibi doğanın
çocuğu uçurması da hile iledir..."**

زن و نقاش چادر سوز
چو نقش حيله بر چادر نشانی
بدان نقاش چادر سوز مانی

Qadın və çadır (əba – T.B.) yandıran nəqqaş

Hiylənin naxışını çadıra (çadraya, əbaya – T.B.) vursan,
Sən o çadır yandıran nəqqaş kimi olarsan.

Belə nəql edirlər ki, Kəşmirdə Cəmir adlı bir tacirin ay üzlü bir arvadı var imiş. Onların qonşuluğunda bütün dünyada şöhrət tapmış, şəkilləri ilə ağılları valeh edən, vurduğu rənglərin təbiiliyi ilə düşüncələri heyrətə salan mahir bir

rəssam yaşayırdı. Onunla tacirin arvadı bir-birilərinə aşıq olmuşdular. Bir gün tacirin arvadı ona dedi: - Sən həmişə bizə gələndə qorxu çəkib gözləməli olursan, gəldiyini gah səsle, gah daş atıb çınqıl tullamaqla bildirirsən. Gərək biz sənə məharət və bacarığından, sənət və hünərindən istifadə edək. Elə bir şey yaratmaq lazımdır ki, o mənimlə sənə aranda şərti işarə olsun, səs eləyib hay-küy salmağa, daş atmağa, çınqıl tullamağa ehtiyac qalmasın.

Rəssam dedi: - Mən iki rəngli elə bir əba hazırlayaram ki, onun bir tərəfi qaranlıq gecədə ay kimi ağappaq işıq verər, o biri tərəfi isə aylı gecədə zənci saçı kimi şövə tək parıldar. Sən onu görcək tez evdən çıxıb mənim yanına gələrsən. Nökər onların bu söhbətini eşitdi.

Bu hadisədən bir neçə gün keçdi. Bir gün nökr rəssamın evdə olmadığından istifadə edərək, həmin əbanı onun kəməndən alıb arvadın yanına getdi və şəhvətini söndürdükdən sonra aparıb əbanı qayıtdı. Bir az keçməmiş rəssam evinə gəldi, ürəyi məşuqəsini görmək istədiyi üçün əbanı götürüb arvadın yanına yollandı. Qadın onun qarşısına yüyürüb dedi: - Xeyir ola, əzizim, getdiyən bir saat deyil, nə üçün geri qayıtdın?

Rəssam məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü, nökrinə yaxşıca bir qulaqburması verdikdən sonra əbaya od vurub yandırdı.

Nəticə: **İşi tələsik görən, xeyrini, zərərini başa düşməyən adamın vəziyyəti əcələ üzündən öz dostunu nökrədən ayıra bilməyən arvadın vəziyyətinə oxşar.**

“Hile yapacaq olursan, o çadır yakan nakkaşa benzəsin”

طیب نادان که دارو را با زهر آمیخت
ز دانا تن سلامت بهر گردد
علاج از دست نادان زهر گردد

Dərmanı zəhərlə qarışdıran nadan həkim
Alimdən cana salamatlıq gələr,
Cahilin əlində (əlindən (alınan) – T.B.) dərman zəhərə
dönər.

Belə nəql edirlər ki, bir şəhərdə düzgün müalicə etməkdə, yaxşı dərman yazmaqda, xəstəlikləri doğru təyin etməkdə, xeyirli məsləhət verməkdə çox ağıllı və təcrübəli, nəfəsi İsa nəfəsi qədər təsirli, qədəmi Xızır qədəmi qədər uğurlu mahir bir həkim var idi. Bir gün fələk öz adəti üzrə verdiklərini geri almağa, onu insan üçün ən qiymətli nemət olan göz nurundan məhrum etməyə başladı. Onun gözünün işığı azalmağa üz qoydu, nəhayət, dünyanı görənləri kor oldu. Meydanı xali görənləri həyasız bir nadan həkimlik iddiasına düşdü və çox keçmədən hər yerdə onun haqqında danışmağa başladılar.

Həmin şəhərin padşahının bir qızı var idi. Şah onu öz qardaşı oğluna əvə vermişdi. Hamiləlik vaxtı çatdı, sancı və ağrılar başladı. Təcrübə və müalicədə şöhrət tapmış kor həkimi çağırıdılar. O, qadının ağrıları haqqında sorğu-sual etdi və o saat səbəbini bildi. Dedi:

- Buna “Zəməhran” dərmanı lazımdır.

Dedilər: - Gərək siz hazırlayasınız. Dedi:

- Mənim gözlərim görmür, gərək özünü hazırlayasınız.

Bu zaman həkimlik iddiası edən nadan araya soxulub dedi:

- Bu mənim işimdir, mən onu hazırlamağı bacarıram.

Şah onu yanına çağırır əmr etdi ki, xəzinəyə gedib həmin dərmanı hazırlasın. O elmsiz və mərifətsiz adam, heç bir şey bilmədiyini halda, işə girdi, qəzadan öldürücü zəhər şüşəsi əlinə keçdi, onu başqa dərmanlara qarışdırıb qıza verdi. Qızın dərmanı içməsi ilə can verməsi bir oldu.

Şah bunu gördükdə, həmin dərmandan şərbət hazırlatdırıb nadan həkimə içirdi, onun bədəni dərhal soyuyub gömğöy oldu.

Nəticə: ehtimala əsasən fikir söyləməyin, bir şey bilmədən işə girişməyin aqibəti fəlakət olar.

“Âlimin elindən vücut sıhhat kazanır, cahilin elindən içilən ilaç ise, zehir olur”

زن پارسا با نوکر نانکور
ز بیماری بدانی رهد تن
چو زان مرد پلید آن پارسا زن

Təmiz qadın ilə nankor nökar

Xəstəlikdən bədən biliklə qurtarar,

O murdar kişidən o təmiz qadın canını qurtardığı kimi.

Mərzban adlı bir kişinin Bahariyə adlı gözəl və kamallı, ismətli bir arvadı var idi... Həmin kişinin bir nöqəri də var idi ki, çox həyasız və nankor idi. Nöqər qızıl quş saxlamaqla məşğul olardı. Nöqərin gözü o kişinin namuslu arvadına düşmüşdü. Çox əlləşdi ki, ələ gətirsin, bir şey çıxmadı, ümidi kəsildikdən, əli üzüldükdən sonra arvadı rüsvay etmək və beləliklə, qisas almaq fikrinə düşdü. Bir ovçudan iki tutuquşu alıb birinə: “Mən qarışığını ağanın gecə paltarında xanım ilə bir

yerdə yatan görmüşəm”, digərinə isə: “Mən artıq heç nə demirəm” sözlərini öyrətməyə başladı. Yeddi ay müddətində tutuquşuları bu sözləri təkrar edib əzbərlədilər. Bir gün Mərzban öz dostları ilə oturub şərab içərkən nökrər gətirib həmin quşları onun qarşısına qoydu, tutuquşular öz adətləri üzrə Bəlxi dilində həmin iki cümləni dedilər: Mərzban Bəlxi dilini bilmədiyindən onların nə dediyini başa düşmədi, quşların səsi xoşuna gəldiyi üçün onları alıb arvadına verdi və tapşırırdı ki, onlardan muğayat olsun.

Bir müddət keçdikdən sonra Bəlxdən Mərzbanə qonaqlar gəldi. Elə ki, yemək üstündən durub şərab məclisinə gəldilər, Mərzban quşlar saxlanan qəfəsi istədi, onları ortalığa qoydu. Tutuquşular yenə adətləri üzrə həmin iki cümləni dedilər. Qonaqlar başlarını aşağı saldılar, bir saata qədər sükut içərisində bir-birinə baxdılar. Nəhayət, Mərzbandan soruşdular:

- Sən bu quşların nə dediyini başa düşürsənmi?

Mərzban dedi: - Yox, dediklərini başa düşmürəm, ancaq səslərindən çox xoşum gəlir. Qonaqlardan ev ziyəsinə daha yaxın və daha məhrəm olanı sözlərin mənasını Mərzbanə söylədi və əlini şərabdan çəkərək dedi: - Bizim şəhərdə damarı boş, ayağı sürüşkən qadınların evində bir şey yemək adət deyil. Bu zaman nökrər yerindən səslənərək dedi ki, mən də quşların dediyinə şahidəm, dəfələrlə görmüşəm.

Mərzban özündən çıxaraq, arvadının öldürülməsini əmr etdi. Arvadı onun yanına bir adam göndərək dedi: - Məni öldürməyə tələsmə. Onsuz da mən sənənin əlindəyəm, nə vaxt istəsən, öldürə bilərsən. Tələsmək divlərə yaraşar. Ağıl və təcrübə sahibləri iş görməkdə, xüsusilə qan tökməkdə səbirli, əmr verib hökm çıxarmaqda təmkinli olmağı vacib bilirlər...

Mənim işimi yoxlamaq lazımdır, əgər doğru çıxsa, bir an da vaxt itirməyib məni öldür. Bir də bəxlilərdən soruş, gör quşlar bu iki cümlədən başqa bir şey bilirlərmi? Əgər bilmirlərsə, demək bu sözləri onlara həyasız nöker öyrətmişdir. Çünki vaxtilə o mənə söz atmış, dostluq büsatı qurmaq istəmiş, lakin oxu daşa dəymişdi. Görünür, indi qisas almaq fikrinə düşüb bu hiyləni qurmuşdur. Əgər quşlar həmin dildə başqa cümlələr bilsələr, demək mən günahkaram və mənim qanım halaldır.

Mərzban arvadın qoyduğu şərtləri yerinə yetirdi. Məlum oldu ki, arvad haqlıdır. Onun ölümündən əl çəkdi. Qızıl quş saxlayan nökeri yanına çağırtdı. Nöker yeni bir işin baş verdiyini düşünərək əlində qızıl quş, sevincək içəri girdi. Mərzbanın məsum və günahsız arvadı ondan soruşdu:

- Sən məni bu işləri edəndə görmüsənmi?

Nöker dedi: - Bəli, görmüşəm.

Söz ağzından çıxmamışdı ki, qızıl quş dimdiyi ilə vurub nökerin gözlərini yerə tökdü.

Arvad dedi: - Görmədiyi şeyi gördüm deyən gözün cəzası budur...

Nəticə: bir şeyi bilmədən zorla ittiham etməyin həm bu dünyada, həm də o dünyada günahı çoxdur.

(Bu hekayəyə işarə edən beyt Sabri Sevsevildə yoxdur)

کبوتر مطوقه و رهانیدن کبوتران از دام
به دانائی توان رستن ز ایام
چو آن مرغ نگارین رست از آن دام

Boynu halqalı göyərçin və göyərçinlərin tordan qurtulması

Biliklə dövrün hadisələrinin əlindən (hadisələrindən – T.B.) qurtarmaq olar,

Necə ki, o gözəl (bəzəkli – T.B.) quş (o – T.B.) tordan qurtardı.

Belə nəql edirlər ki, Kəşmir vilayətində çox təmiz və ürəkaçan bir çəmənlik var idi. Çəmənlikdəki şikarın çoxluğu ovçular arasında mübahisəyə səbəb olarmış.

Belə bir çəmənlikdə qol-budaqlı, sıx yarpaqlı bir ağacda bir qarğa yuva salmışdı. Bir gün qarğa öz yuvasında oturub sağa-sola baxırdı. Birdən uzaqdan boynunda tor, əynində qalın paltar, əlində yoğun çomaq olan bir ovçunun həmin ağaca tərəf gəldiyini gördü. Qorxub öz-özünə dedi: - Bu adamdan xata-bala əskik deyil, bilmək olmaz, qəsd kimi tora salmaqdır, məni tutmaq istəyir, yoxsa başqasını. Yaxşısı budur ki, yerimdən tərpənməyim, görüm axırı nə olacaq.

Ovçu gəlib torunu açdı, dən səpdi və pusquda gizləndi. Bir saat keçməmişdi ki, bir dəstə göyərçin göründü. Onların başçısı Alabaxta adlı bir göyərçin idi. Göyərçinlər Alabaxta ilə fəxr edir, hər şeydə ona tabe olur, o, hara desə, ora uçuş və beləliklə, xoş güzəran keçirirdilər.

Göyərçinlər dəstəsi dən görcək heç bir şeydən şübhələnmədən aşağı endilər və tora düşdülər. Alabaxta kədərləndi, ovçu sevindi və onları tutmaq üçün cəld yerindən sıçradı. Göyərçinlər çırpınır və bir-birinin əl-ayağına dolaşırdılar.

Alabaxta dostlarına dedi: - Bura dalaşma yeri deyil. Hər kəs hamının xilas olmasını təkcə özünün nicat

tapmasından üstün tutmalıdır. İndi ən doğru yol budur ki, hamımız köməkləşib birdən güc vuraq, toru yerdən qoparıb özümüzlə aparıq. Bizim nicat yolumuz yalnız bundadır.

Göyərçinlər Alabaxtanın dediyi kimi də etdilər. Hamısı köməkləşib birdən güc vurdular, toru yerdən qoparıb onunla birlikdə göyə qalxdılar. Ovçu göyərçinlərin yorulub düşəcəyi ümidi ilə onları təqib etməyə başladı.

Alabaxta ovçunun hələ də onların dalınca gəldiyini gördükdə yoldaşlarına dedi: - Bu həyasız bizdən əl çəkənə oxşamır, onun gözündən itməyincə, deyəsən bizi rahat buraxmayacaqdır. İndi doğru yol budur ki, özümüzü evlərin və ağacların dalına verib, onun gözündən itək, ümidini kəsib geri dönsün. Mənim bu yaxında bir kəsəyən dostum var, ona deyim bizim torumuzu kəssin.

Göyərçinlər Alabaxtanın bu sözündən ilhama gəlib, o, dediyi tərəfə uçdular. Ovçu kor-peşman geri qayıtdı.

Alabaxta öz yoldaşları ilə gəlib kəsəyənin məskəninə çatdı və dedi: - Enin aşağı!.. Hamısı onun sözünə baxıb aşağı endilər.

Alabaxta göyərçin dostu kəsəyəni səslədi. Kəsəyən soruşdu: - Kimdir?

Alabaxta cavab verdi. Kəsəyən Alabaxtanın səsinə tanıyıb o saat yuvasından çıxdı, onu bəla zəncirinə düşmüş gördükdə dedi:

- Ey mənim əziz və mehriban dostum, səni bu günə kim salmışdır?

Alabaxta dedi:

- Xeyir və şər, zərər və mənfəət hamısı fələyin əlindədir, kimin alınına nə yazılıbsa, tez-gec o da başına gələcəkdir, ondan qaçıb yaxa qurtarmaq olmaz... Məni bu

bəla girdabına salan fələk olmuşdur. Mənə və yoldaşlarıma dən göstərməklə o, bizim gözümüzü bağladı və aqlımızın qarşısına qara bir pərdə çəkdi. Hamımız bəla zəncirinə düşüb bədbəxtlik çənginə keçdik. Məndən çox qüvvətli və şənşövkətli olanlar da fələklə bacara bilməmişlər.

Kəsəyən Alabaxtanın bağlı olduğu ipləri kəsməyə başladı.

Alabaxta dedi: - Əvvəlcə dostlarımla bağlı olduğu ipi qır.

Kəsəyən buna əhəmiyyət vermədi.

Alabaxta ikinci dəfə dedi: - Ey əziz dost, əvvəlcə yoldaşlarımla bəndlərini kəsmək lazımdır.

Kəsəyən dedi: - Sən öz həyatını xilas etmək istəmir-sənmi, buna sənə haqqın yoxmu?

Alabaxta dedi: - Bu barədə mənə məzəmmət etməyinə dəyməz, çünki mən bu göyərçinlərə rəhbər olmaq vəzifəsini öhdəmə götürmüşəm və bu cəhətdən onların mənə boynumda haqları vardır. Onlar mənə sözümə baxaraq, əmrlərimə əməl etməklə öz borclarını yerinə yetirmişlər. Mən onların səy və köməyi sayəsində ovçunun əlindən xilas olmuşam. İndi gərək mən də öz rəhbərlik borcumu yerinə yetirib, onları özümdən əvvəl xilas etdirəm. Bir də qorxuram ki, sən mənə bağlarımı açmağa başlayıb, sonra yorulub bəzi dostlar torda qala. Lakin mən bağlı qalsam, sən yorulub əldən düşsən də, mənə torda qoymazsan, buna sənə ürəyin razı olmaz. Bundan əlavə, biz birlikdə bəlaya düşdüyümüz kimi birlikdə də oradan xilas olmalıyıq. Əks təqdirdə, mən tənə olunub məzəmmət edilmək üçün başqalarının əlinə bəhanə vermiş olaram...

Kəsəyən dedi: - Kəramət sahiblərinin adəti belədir. Mürüvvətli və insafli adamlar bu xasiyyəti bəyənilib tərifləmişlər. Bu, sənə dostluğunun saflığını daha da

artıracaq, dostlarının sənə olan etimadını daha da möhkəmlədəcəkdir.

Kəsəyən bunu dedikdən sonra böyük bir cidd-cəhdlə göyərçinlərin bağlarını kəsməyə başladı. Göyərçinlər və Alabaxta tordan xilas oldular.

Nəticə: ağıllı adamlar yanında dostluqdan qiymətli heç nə yoxdur. Çünki əmin-amanlıq dövründə, xoş gündə dostlarla yaxşı güzəran keçirib eyş-işrət edirsən, bədbəxtlik üz verdikdə, yaman gündə isə onlar dada çatır...

“Hayatın hadisələrindən bilgi sayəsində kurtulmaq mümkündür; tıpkı o süslü kuşun o tuzaktan kurtuluşu gibi...”

هم عهدی زاغ و موش
مکن شوخی وفاداری در آموز
ز موش دام در زاغ دهن دوز

Qarğa və siçanın əhd-peyman bağlamağı

Zarafat eləmə, vəfalı olmağı öyrən

Toru cıran siçandan və ağzını bağlayan qarğadan (T.B.).

Qarğa göyərçinləri tordan qurtaran kəsəyənin (bundan əvvəlki hekayədəki əhvalatdan söhbət gedir – T.B.) dar gündə əldən tutduğunu, ipləri kəsməkdəki məharətini gördükdə onunla dostlaşmaq, get-gəl edib qardaşlaşmaq fikrinə düşdü və öz-özünə dedi: - Göyərçinlərin başına gələn hadisə mənim də başıma gələ bilər, belə bir dostu əldən vermək olmaz. Kəsəyənin yuvasının yanına gəlib onu çağırırdı.

Kəsəyən soruşdu: - Kimdir?

Qarğa dedi: - Mənəm, qarğayam.

Sonra o, göyərçinlərin əhvalatından, kəsəyənin onlara etdiyi yaxşılıq, vəfadarlıq və fədakarlıqdan xəbərdar olduğunu söyləyərək dedi: - Sənin mürüvvətinin kamilliyi və alicənablığının dərəcəsi mənə məlum oldu, göyərçinlərlə dostluğunu, onların bu etibarlı və sədaqətli dostluqdan istifadə edərək bəla girdabından necə xilas olduqlarını gördüm və belə qərara gəldim ki, səninlə dostluq edim. Bu dostluğun şərtləri nədirsə, mən onların hamısını yerinə yetirməyə hazırım.

Kəsəyən dedi: - Səninlə mənim aramda olan yaxınlaşmaq yolları qaranlıq, dostlaşmaq qapıları isə bağlıdır. Ağıllı adamlar nadan vəziyyətinə düşməmək və hikmət sahibləri tərəfindən kəmağıl hesab edilməmək üçün mümkün olmayan şeyləri arzu etməzlər. Quruda gəmi sürmək, dənizdə at çapmaq istəyənlər özlərini axmaq, gülünc vəziyyətə salarlar. Çünki ağılı başında olan adam belə bir iş tutmaz. Səninlə mənim aramda məhəbbət qapıları necə açıla bilər ki, mən sənə tamamən və sənə bu tamahın qarşısında mən heç vaxt arxayın yaşaya bilmərəm.

Qarğa dedi: - Ağılı başına topla və yaxşı fikirləş. Sənə incidib yeməkdən mənə nə fayda, nə qarnım doyacaq, nə gözüm. Lakin sənə dostluğundan mən min qat artıq xeyir götürə bilərəm. Əminəm ki, sənə dost olmaq üçün bu qədər uzaq bir yol gələni əliboş qaytarmaq, sinəsindən itələyib geri döndərmək sənə şənəyə yaraşmaz, insafın buna yol verməz, çünki həyat sənə xoşxasiyyətli, təmiz əxlaqlı səxavətli və şücaətli olduğunu mənə sübut etmişdir. Nə qədər çalışsalar, yenə də hünər və istedadı gizli saxlamaq olmaz. Hünər və

istedad müşk kimidir, nə qədər onun qarşısını almağa cidd-cəhd göstərsələr, o, yenə özünə yol tapıb ətrafa yayılacaq və dünyanı ətirlə dolduracaqdır.

Əldə məşəl, cibdə ənbər, döşdə müşkü saxlayan,
Öz vücudun eyləyə bilməz camaatdan nihan!

Sənin o gözəl və xoş əxlaqın razı olmaz ki, mənim bu qədər uzaq bir məsafəni uçub gəlmək zəhmətim hədəbə getsin, mən bu qarıdan ümitsiz geri qayıdım və sənin dostluğunun nemətlərindən məhrum olum.

Kəsəyən dedi: - Növlər arasındakı ədavətdən daha güclü düşmənçilik yoxdur. Çünki bu cür ədavət illər keçdikcə hər iki tərəfin qəlbində daha möhkəm kök salır, bu haqda ən qədimdən soylənilən əfsanə və həqiqətlər bir-birinə qarışır, keçmişdə üz vermiş hadisələrin mütləq gələcəkdə də baş verəcəyi bir-birilə əlaqələndirilir. Belə ədavət hər iki tərəf ölməyincə ortalıqdan qalxmaz. Ədavətin aradan götürülməsi üçün növlərin özləri məhv edilməlidir. Bu cür ədavət iki növdür: birincisi fil ilə şirin ədavəti kimi: onların qarşılaşması müharibəsiz keçə bilməz, lakin əvvəlcədən kimin üstün gələcəyini demək olmaz. Çünki burada mütləq birinin qalib, o birinin məğlub olması məcburi deyildir. Bəzən şir zəfər çalar, bəzən fil. Hiylə və fənd işlətməklə bu növ cinsi ədavətin qarşısını almaq olar. İkinci növ ədavət pişiklə siçan, çalağan ilə qarğa və bu kimilər arasında olan ədavətdir. Bunlar heç vaxt dost ola bilməzlər. Çünki bunlardan birincilər həmişə ikincilərin canına qəsd edir, onları gördükdə ağzı sulanır, tamaha düşür və tutub yeyirlər. Halbuki, əksinə təsadüf edilmir. Nə tarixdə belə bir şey olub, nə də gələcəkdə

olacaqdır. Vəziyyət belə ikən bu ədavəti hansı vəchlə ortalıqdan qaldırmaq və ya zəiflətmək olar? Halbuki, həqiqətdə bu düşmənçilik hər gün qüvvətlənir və təzələnir. Nə fələyin dövrünü onun şiddətini azaldır, nə də gecə-gündüzün gərdişi onun düyününü boşaldır. Çünki bir tərəfin ziyan çəkib məğlub olması məcburi, o biri tərəfin xeyir, mənfəət və qalibiyyət əldə etməsi isə zəruridir. Növlər arasındakı ədavət belə bir şəkil aldıqda sülh və barışıq məsələsi heç ağıla belə gələ bilməz. Belə bir iş süni surətdə düzəlsə də, ilk imkanda dərhal pozular, yenə əvvəlki vəziyyət bərpa edilir. Aldanıb belə bir işə başlamaq ziyansız keçməz. Ağıllı adamlar ona qol qoymazlar. Su qabda nə qədər çox qızdırılsa, qaynayıb od kimi əl yandırarsa, yenə də od üstə töküldükdə onu söndürər. Növ düşməni ilə dost olmaq ilanı qoynuna salmaq kimi bir şeydir. Ağıllı adam öz can düşməni ilə necə dost ola bilər?

Qarğa dedi: - Hikmətli və faydalı sözlərini eşitdim. Lakin alicənablıq, mərdlik, insaf və mürüvvət naminə ən yaxşısı budur ki, sən öz ləyaqətinə münasib hərəkət edib mənim sözlərimə inanasan və bu məsələni çox şişirtməyəsən. “Bizim aramızda dostluq yolları bağlanmışdır” əfsanəsindən əl çəkəsən. Sən çox gözəl bilirsən ki, alicənablığın şərti hər yaxşılığa bir yol tapmaqdır. Hikmət sahibləri demişlər ki, düz və təmiz adamlar arasındakı dostluq tez möhkəmlənib gec pozular. Belə dostluq təmiz qızıldan hazırlanmış qab kimidir. Gec sınıb tez bərpa edilir. Fitnəkar, nanəcib adamlar arasında olan dostluq isə gec əmələ gəlib tez qırılır. Belə dostluq saxsı qaba oxşar, əl dəyməmiş sınaq, bir daha bitişməz. Kərəmətli adamlar bir saatlıq görüş və bir günlük tanışlıq müddətində müxtəlif mərhəmətlər göstərib insanların ürəyini ələ alar, dostluq və qardaşlıq məhəbbətini ən yüksək dərəcəyə

qaldırarlar. Amma çoxdan tanış olub dostluq iddiası edən, lakin qəlbi qara, ürəyi xain adamlardan, aralıqda mənafe, yaxud qorxu olmasa, lütf və mərhəmət gözləmək olmaz. Sənin kəramətli olduğun göz qabağındadır. Sənin dostluğuna mənim ehtiyacım vardır. Mən bu qapını deyib gəlmişəm. Sən öz dostluğunla məni sevindirməyincə, mən dilimə bir zərrə də su, çörək vurmuyacam və bu qapıdan əl çəkib geri qayıtmayacam.

Kəsəyən dedi: - Mən səninlə dost və qardaş olmağa canla-başla hazırım. Lakin bu sözləri əvvəlcə ona görə dedim ki, əgər sən xəyanət etmək fikrinə düşsən, mən ağıllı adamlar yanında üzürlü hesab edilim və sən də deməyəsən ki, bu kəsəyən nə yaman üzüyola və ipəgələn imiş. Yoxsa, mənim təbiətimdə ehtiyacı olanlara köməkdən boyun qaçırmaq, qərəzsiz və təmiz qəlblə dost olmaq istəyənləri rədd etmək xasiyyəti yoxdur.

Kəsəyən bunları dedikdən sonra çıxıb yuvasının ağzında dayandı.

Qarğa dedi: - Yuvandan çıxıb səhraya, mənim yanıma gəlməyinə, dostluq edib hömsöhbət olmağına nə mane olur, yoxsa yenə tərəddüd və şübhə içərisindəsən?

Kəsəyən dedi: - Bu dünyanın camaatı bir-birilə məhrəm olmaq istərkən dostluq yolunda öz əziz canlarını, qiymətli həyatlarını əsirgəməz və beləliklə, onun fayda və nemətlərindən istifadə etmək haqqını qazanmış olurlar. Belə dostluğun bəhrə və səmərələri dünya durduqca yaşar və xatirələrdə nəqş bağlayıb ürəklərdə yer tapar. Belə adamlar əsl can dostları və sədaqətli qardaşlardır. Lakin bu dünyada elə tayfalar da vardır ki, onlar yalnız öz vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq, mənfəət götürmək, xoş güzəran keçirmək,

mal verib, mal almaq, dünyanın işlərini sahmana salmaq xatirinə dost olurlar. Belə adamlar mal-dövlət dostlarıdır. Bunlar quşlara dən atan ovçulara bənzərlər, çünki ovçular quşlara dənəni onları doyurmaq üçün deyil, tutmaq üçün səpərlər. Dostluqda canını qurban verən adamın qiyməti, malını fəda edəninkindən qat-qat yüksəkdir. Aydın məsələdir ki, sənin dostluğunu qəbul edib görüşmək yollarını açmağım mənə can bahasına başa gələ bilər. Əgər mən səndən şübhələnib bədgüman olsaydım, belə bir işi etməzdim. Mən sənin dostluğuna, dediyin sözlərin səmimi və doğruluğuna, verdiyin vədlərin həqiqi olduğuna inanıram. Sənin sədaqətin məndə qətiyyən şübhə oyatmır, mən özüm isə səndən də ikiqat sadıqəm. Lakin sənin yoldaşların var ki, onların da zati səninin zat və cinsindəndir. Onlar mənim haqqımda sən düşündüyün kimi düşünmürlər. Qorxuram ki, onlardan biri məni görüb canıma qəsd etsin.

Qarğa dedi: - Yoldaşlığın şərtlərindən biri budur ki, dostunun dostları ilə dost olasan, düşmənləri ilə düşmən.

Düzgün olar düşmənindən gər çəkinsən dostların,
Yaxşıdır sən dost olasan dostlarıyla dostların.
İki şeydən bu cahanda əmin olma, ey könül,
Dostlarından düşmənlərin, düşmənindən dostların.

Bu gün səninlə mənim aramda elə bir dostluq və məhəbbətin əsası qoyuldu ki, bundan sonra mənimlə yalnız o kəs dost ola bilər ki, səni incitməsin, sənin arzularını yerinə yetirsin. Bundan əlavə, mən səninlə düz gəlməyənlərlə dostluğu kəsb, yalnız səninlə arası saz olanlarla dostluq edə bilərəm. İnsanların ən böyük mərdliklərindən biri budur ki,

can və bədənin keşikçiləri, ürək və beynin gözətçiləri olan dil və gözdən biri xəyanət etsə, bir işarə ilə onların hər ikisini məhv etsin və bundan çəkdiyi əziyyətdən peşman olmasın.

Dost ola düşmən ilə üzvlərindən biri gər,
İki düşmən bil onu, vur ona iki xəncər.

Usta bağbanlarda belə bir qayda vardır: gül içərisində əlaq gördükdə o saat onu kökündən qoparıb atarlar.

Kəsəyən bu sözlərdən ürəklənib dışarı çıxdı, qarğanı məhrəbanlıqla dindirib üz-gözündən öpdü. Hər ikisi bu görüşdən çox şad oldular.

Nəticə: həyatın çətinliklərindən sədaqətli dostluq sayəsində qurtulmaq olar.

“Havai olma! Tuzaktaki faredən və ağzını kapayan karğadan vefa dersi al!”

موش و زاهد و یافتن زر
مبړیک جوز کشت کس به بی داد
که موش از زاهد ارچو برد زر داد

Siçan ilə zahid və qızılın tapılması
Zülmə heç kəsin əkinindən bir arpa da aparma ki,
Siçan zahidin arpasını oğurladısa (apardısa – T.B.), qızıl verdi.

Kəsəyən (siçan) sözə başlayaraq dedi: - Mənim əslim Nişapur şəhərindəndir. Mən özüm də orada bir zahidin evinin bucağında anadan olmuşam. Zahidin arvadı yox idi. Hər gün

müridlərindən biri zənbildə öz evindən ona xörək gətirərdi. O, bir azın yeyib, bir azını da axşamına saxlardı. Mən həmişə keşik çəkib onu gözdən qoymazdım. O, evdən çıxcağın zənbilin içinə girib istədiyim qədər yeyər, qalanını isə başqa siçanlara atardım. Bizim əlimizdən təngə gələn zahid hiylə işlədib zənbili müxtəlif yerlərdə gizlədir, göydən asırdı. Lakin bunun heç bir xeyri olmurdu. Zənbil mənim əlimdən canını qurtara bilmirdi ki, bilmirdi. Uzun müddət vəziyyət belə davam etdi. Bir gecə zahidə qonaq gəldi. Şamlarını yeyib qurtardıqdan sonra zahid ondan soruşdu ki, haradan gəlib hara gedirsən?

Qonaq dünya görmüş, həyatın isti-soyuğunu dadmış bir adam idi. O, sözə başlayıb başına gələn qəzavü qədərdən, gördüyü əcaib və qərayib şeylərdən danışdı. O, danışdıqca zahid də hər saatdan bir siçanları qovmaq üçün əllərini bir-birinə vururdu.

Qonaq qəzəblənib dedi: - Mən danışırım, sən isə əl çalırsan, bu nə adətdir, məni dolamısan nədir?

Zahid üzr istəyib dedi ki, siçanları qaçıрмаq üçün belə edirəm, hər nə qoyuramsa, o saat daraşib yeyirlər.

Qonaq soruşdu: - Hamısı belə cəsarətlidir?

Zahid dedi: - Biri hamısından üzlüdür.

Qonaq dedi: - O birilərini də ürəkləndirən odur. ...Mənə elə gəlir ki, siçanı ürəkləndirən və ona cəsarət verən bir şey vardır. Bir balta gətir görüm onun yuvasında bir şey var, ya yox. O saat bir balta gətirdilər.

Mən bu zaman başqa deşikdə idim. Bu söhbəti oradan eşidirdim. Mənim yuvamda min dinar pul var idi. Bilmirdim onu kim ora qoymuşdu. Lakin mən həmişə onun üstündə o tərəf-bu tərəfə dığırılandım, dığırlandıqca da kefim kökəlir,

ürəyim dincəlir, halım yaxşılaşır, fərəhim artırdı. O, yadıma düşdükdə özümdə bir şadlıq, ruh yüksəkliyi və cəsarət hiss edirdim.

Qonaq yeri qazmağa başladı. Qızıla çatdıqda ev yiyəsinə dedi:

- Siçanı cürətləndirən bu imiş: dövlət aqlın rəvnəqi, qüvvətin mənbəyidir. Görərsən, bundan sonra o siçan artıq hücum edə bilməyəcəkdir.

Mən bu sözləri eşitdikdə bədənimdə bir zəiflik, ruhumda bir süstlük hiss etdim. Anladım ki, artıq mən bu yuvada qala bilmərəm. Bir az keçməmişdi ki, mən siçanlar arasında hörmətimin azaldığını, mövqeyimin aşağı düşdüyünü duymağa başladım. Onlar mənə açıq-aydın etina etmir, məhəl qoymur, əvvəlki ehtiram, baş əyib salam vermək yavaş-yavaş aradan çıxır, mən yüksəklikdən alçaqlığa yuvarlanırdım. Sonra siçanlar yerli-yersiz tənə vurub tənqid etməyə başladılar. Adət üzrə məndən zənbilə atılmağı tələb etdilər, bacarmadığımı üçün əmrimdən çıxıb artıq məni müşayiət etməyi tərk etdilər və bir-birilərinə dedilər ki, “bu, onun işi deyil, bir az keçməz ki, özü bizə möhtac olar”.

...Sonra gördüm ki, zahid və qonaq pulu bölüşdürdülər. Qonaq öz payını kisəyə doldurub qoydu başının altına. Mən qərara gəldim ki, ondan bir az ələ keçirəm. Bəlkə bu yol ilə itirilmiş gücümün bir hissəsini bərpa edəm, dost-aşna, qohum-qardaş arasında hörmət qazanam.

İstədim zahid yatan kimi öz məqsədimi həyata keçirəm, demə oyaq imiş, mənə bir ağac vurdu. Onun ağrısından səndələyə-səndələyə özümü yuvama çatdırdım. Bir az gözlədim, ağrı sovuşdu, yenə tamahım cuşa gəldi, ikinci dəfə dışarı çıxdım. Qonaq məni güdürmüş. Başımdan elə bir ağac

vurdu ki, tab gətirməyib yerə sərildim, min hiylə işlədib zorla özümü yuvama saldım... Yaraların ağrısı bütün dünyaya malını mənim gözümdə heç elədi. Baş ağrısı, ürək yanğısı o dərəcəyə çatdı ki, ağrını fələyə yükləsəydilər, dağ kimi sakit dayanardı, yanğını dağa atsaydılar, çərxi-fələk kimi yerində fırlanardı...

Bir az özümə gələndən sonra fikirləşməyə başladım. Mənə aydın oldu ki, ...bu dünyada insanların əziyyət və məşəqqətlərinin hamısı nəticə etibarilə tamahkarlıqla bağlıdır.

Balaca bir uşaq güclü bir dövənin başına noxta vurub onu istədiyi yerə apardığı kimi, tamah, acgözlük də insanların boynuna cilov keçirib onları istədiyi yerə sürükləyir.

Tamahkar adamın pul xatirinə təhlükəli, qorxulu, əziyyətli və məşəqqətli səfərlərə çıxması səxavətli adamın əlini uzadaraq pul qəbzini götürməsindən asandır. Təcrübəyə əsasən demək olar ki, əsl dövlətlik gözünü tox olmaq və qənaətlə dolanmaqdadır. Bütün xoşbəxtliyin əsası da bundadır.

Xoşbəxt həyat lazımsa, öyrəş daim qənaətə,
O diyarda sən çatarsan hər arzuya, hər nemətə...

Deyiblər ki, uzaqgörənlikdən daha yüksək elm, haramdan çəkinməkdən daha yaxşı pəhrizkarlıq, xoş əxlaq və həlim olmaqdan daha gözəl xasiyyət, qənaət və gözünü toxluluqdan daha zəngin sərvət yoxdur. Dəf edilməsi mümkün olmayan dərddə dözməkdən başqa çarə yoxdur. Alimlər deyiblər ki, ən böyük yaxşılıq səxavət və əliaçıqlıqdır, ən gözəl vaxt dostlarla keçirilən xoş günlərdir, ən kamil ağıl ola biləcək və

ola bilməyəcək şeyləri bir-birindən ayıra bilmək və ən geniş təbiət ola bilməyən şeylərdən imtina etməkdir...

Axırda mənim işim elə yerə çatdı ki, bir parça çörəyə möhtac olub, özümü taleyin ixtiyarına verdim və naçar qalıb zahidin evindən səhraya köçdüm.

Nəticə: bütün bələlərin mənbəyi tamahkarlıq, bütün cəfələrin səbəbi hərislikdir.

“Zulüm ilə kimsenin tarlasından bir arpa tanesi bile alma! Çünki fare, Zâhit`ten bir parça tanesi aldı yerine altın verdi”.

گرگی که از خوردن زه کمان جان داد
مشو مغرور چون گرگ کمان گیر
که بر دل چرخ ناگه میزند تیر

Kamanın yayını yediyi üçün can verən qurd

Yay çəkən (Kaman tutan – T.B.) qurd kimi qürrələnmə,
Fələk birdən ürəyinin (başına) (ürəyinə - T.B.) ox vurur.

Bir ovçu ova çıxıb bir ahu vurdu. Götürüb evə gətirmək istəyirdi ki, bir qaban ona həmlə etdi. Ovçu bir ox atıb onun alnının ortasından vurdu, qaban da hücum edərək ovçunu yaraladı. Hər ikisi yerə yığıldı və yerlərindəcə öldülər. Bu zaman bir ac canavar gəlib adam, ahu, qaban gördükdə çox sevindi. Bolluq içərisinə düşdüyündən artıqtamahlıq edib öz-özünə dedi: - İndi ayıq olmaq vaxtı, yemək toplayıb, azuqə yığmaq günüdür. Kahıllıq edib fürsəti əldən versəm, ağılsızlıq olar, məni axmaq və nadan hesab edərlər, yaxşısı budur ki, bu gün kamanın yayını yeməklə kifayətlənib təzə ətləri bir küncə

yığım və ağır günlərim üçün ehtiyat hazırlayım. Kamanın yayını yeməyə başladıqda kaman açılıb onun boğazına girdi və canavar yerindəcə murdar oldu.

Nəticə: artıqtamahlıq edib mal toplamağın, xəsislik etməyin axırı yoxdur.

“Yay tutan kurt gibi mağrur olma! Zira felek ansızın kalbine ok saplar...”

زاغ و بوم
رها کن حرص کاین حمال محروم
نسازد با خرد چون زاغ با بوم

Qarğa və bayquş

Tamahdan əl çək, bu məhrum hambal (yəni tamah, hərislik – T.B.),

Qarğa ilə bayquş kimi ağılla uyuşmaz.

Bir gün quşlar bayquşu özlərinə şah seçmək istəyirdilər. Onlar bir yerə toplaşdı və bu barədə müxtəlif fikirlər söyləyir və mübahisə edirdilər. Bu zaman uzaqdan bir qarğa göründü.

Quşların biri dedi: - Bir az dayanın, o qarğa da gəlib çatsın, onunla da məsləhətləşək, görək o nə deyir, axı o da bizim cinsimizdəndir; əgər bütün təbəqələrin nümayəndələri yekdil olmasa, o qərarı bir səslə qəbul edilmiş hesab etmək olmaz.

Qarğa gəlib çatdıqda əhvalatı ona danışdılar.

Qarğa dedi: - Əgər bütün quşlar məhv olsalar, tavus, şahin, tərzan və bu kimi adlı-sanlı sərkərdələr həlak olub getsələr belə, bayquşa tabe olub, onun məsləhət və

göstərişlərilə dolanmaqdan, şahsız qalıb öz ağıl və tədbiri ilə yaşamaq daha yaxşıdır. Çünki bayquş quşların zahiri görünüşcə, ən eybəcəri, daxili keyfiyyətcə ən murdarıdır; onun ağıl kəmdir, hədsiz dərəcədə axmaqdır, qəzəbi çoxdur, rəhmi yox. Bundan əlavə o, dünyanı bəzəyən gündüzün işığından, aləmə həyat verən günəşin nurundan məhrumdur. Hamısından dəhşətli odur ki, bayquş tündxasiyyət, hövsələsiz, tutduğu işlərdən utanmayan, həyasız və qəddar məxluqdur. Amandır, bu yanlış fikirdən əl çəkin, onu özünüzə şah seçməyin; ağılınızı başınıza toplayıb özünüzü idarə edin... Bayquşlar bir də kin saxlayan və yalançıdırlar. Padşahlar üçün kin saxlamaq və yalan danışmaqdan böyük eyib ola bilməz.

Qəddar bayquşların ...eybi o qədər çoxdur ki, saydıqlarım onların qarşısında dərya müqabilində bir damla, cəhənnəm müqabilində bir qığılcım kimidir. Xam düşüb onu özünüzə hökmdar seçməyin, şahlıq tacını onun eybəcər görünüşü, çirkab əməlləri ilə murdarlamayın.

Quşlar əvvəlki niyyətdən əl çəkib bayquşa tabe olmaq qərarını ləğv etdilər.

Bayquş kor-peşman, məyus və heyran bir halda qarğaya dedi: - Sən məni rüsvay etdin, sən mənimlə öz aranda elə bir düşmənçilik yaratdın ki, dünya durduqca o, şiddətlənəcək. Bilmirəm, bəlkə mən sənə bir pislik eləmişəm ki, onun acığını çıxırsan, yoxsa heç bir səbəb olmadan belə edirsən. Hər halda onu bilməlisən ki, ağacı kəssələr də kökündən yeni bir şax qol-qanad atıb onun yerini tutar; qəlbə sancılmış qılınc, ürəyə batmış ox yarası sağalar, lakin söz yarası heç vaxt sağalmaz. Qəlbə batırılmış söz oxunu çıxarmaq olmaz, o, həmişəlik orada qalar. Hər dərddin bir dərmanı, hər xəstəliyin bir çarəsi

var. Suyun dərmanı od, zəhərin dərmanı tiryək, qəmin dərmanı səbr, eşqin dərmanı vüsaldır; ədavət və kinin dərmanı isə hədsiz və hüdudsuzdur. Əgər bütün dəryaların suyunu buraxsalar, kin və qəzəb atəşini söndürə bilməz. Sənin cinsinlə bizim aramızda elə bir düşmənçilik toxumu səpilmişdir ki, onun kökü yerin dibinə qədər işləmiş, şaxələrin göyün ənginliklərinə qədər yüksəlmişdir...

Bayquş bu sözləri dedikdən sonra kinli və kədərli bir halda çıxıb getdi.

Qarğa tutduğu işdən peşman oldu və öz-özünə dedi: - Nadanlıq etdim, öz qohum-əqrəbama güclü və kinli bir düşmən qazandım. Mən bu sözləri deməkdə başqa quşlardan haqlı deyildim, halbuki, onlar da bayquşların eyiblərini görür, onu necə qiymətləndirmək lazım olduğunu məndən də yaxşı bilirdilər. Lakin onlar mənim görə bilmədiyim nəticələri nəzərə alaraq bu sözləri deməkdən çəkinirmişlər. Ən dəhşətli budur ki, mən sözü üzə demişəm, üzə deyilən sözün doğurduğu kin və ədavət də çox olar. Güc və qüvvətinə arxayın olan ağıllı adamlar belə, yenə başqalarında kin və ədavət oyatmağı məsləhət görməz, öz şan və şövkətinə güvənməz, tiryək və müxtəlif dərmanları olan adam onların xatirinə zəhər içməz. Əsl hünər yaxşı iş görə bilməkdir. Yaxşı işi heç bir yaxşı söz əvəz edə bilməz. Çünki yaxşı iş gözəl, bəlağətli söz olmadıqda da öz səmərəsini göstərər və hamı tərəfindən təriflənər. Lakin gözəl və bəlağətli söz, görüləcək işləri daha təmtəraqlı bir şəkildə canlandırır, xalqın gözü qarşısında daha parlaq bir şəkildə cəlvələndirsə də, yerinə yetirilmədikdə peşmançılıq gətirər. Mən sözdən dəm vurub, işin axırını yaxşı düşünməyən həmin bədbəxtlərdənəm. Əgər belə olmasaydı, bu cür axmaq bir hərəkət etməzdim, ağılım

olsaydı, əvvəlcə birilə məsləhətləşərdim. Müəyyən bir fikir və qərara gəldikdən sonra elə üstüörtülü, rəmzli sözlər deyərdim ki, heç kəs ona irad tuta bilməzdi. Düşünmədən, götür-qoy etmədən belə böyük və məsuliyyətli bir işə başlamaq ağılsızlıq və axmaqlıqdır. ...Axı mən nə üçün belə bir yersiz iş görüb özümüzə belə bir düşməni qazandım?!

Nəticə: Dünya görmüş, təcrübəli adamlarla məsləhətləşmədən işə başlayanlar cahil və nadan hesab edilərlər.

“Hırsı bırak! Zira hırs yükünü taşıyan bir adam – karganın baykuşla uyuşmadığı gibi – akıl ile uyuşamaz”

راندن خرگوش پیلان را از چشمه آب
مبین از خرد بینی خصم را خرد
ز پیلان بین که خرگوش آب چون برد

Dovşanın filləri su çeşməsindən qovması

Ağlının kiçikliyindən düşməni kiçik sanma (görmə - T.B),

Gör dovşan fillərin abrını necə apardı.

Belə nəql edirlər ki, bir dəfə fillərin yaşadığı ölkələrin birində quraqlıq baş verdi. Fillər susuzluğa tab gətirə bilməyib öz şahlarının yanına şikayətə getdilər. Şah əmr verdi, su axtarmaq üçün dəstələr düzəlsin, kəşfiyyatçılar göndərsin. Çox axtardılar, nəhayət, “Ay” adlı suyu bol bir bulaq tapdılar. Fillərin şahı bütün ordunu, qohum-əqrəbanı toplayıb həmin bulağa apardı. Bulaq dovşanların ölkəsində olduğundan fillərin bu yürüşündə çoxlu dovşan tapdalanıb ayaq altında qaldı. Sabahısı gün dovşanlar yığılıb öz

şahlarının yanına getdilər və dedilər ki, fillərin bizim başımıza gətirdiyi fəlakət sənə məlumdur. Əgər təcili tədbir görülməsə, onlar bu dəfə bizi tamamilə məhv edib kökümüzü kəsərlər.

Dovşanların şahı dedi: - Kimin nə təklifi varsa, qalsın, məşvərət edib məsləhətləşək. Fikirləşmədən, götür-qoy edib başqalarının rəyini öyrənmədən böyük işlərə başlamağı ağıllı adamlar bəyənməzlər.

Dovşanların içərisində zəkası ilə şöhrət tapmış, şahın yanında aqlının çoxluğu, rəylərinin doğruluğu ilə etibar qazanmış Fiyruz adlı bir dovşan irəli gələrək dedi: - Əgər şah bu işi mənə həvalə edib fillərin yanına göndərsə, mənə inanılmış bir məşvərətçi versə, o mənə nə deyib, nə edəcəyimin şahidi olar və sonra şaha danışar. Şah dedi: - Biz sənə dediklərinə inanır, görəcəyin işlərin müvəffəqiyyətinə şübhə etmirik, get, vəziyyət və şəraitin tələbindən asılı olaraq bildiyin kimi də et. Get, qoy sənə uğurlar olsun, lakin unutma ki, elçi şahın danışan dili, düşünən beyni, döyünən qəlbidir. Əgər o, ağıllı hərəkət edib hikmətli davransa, bu onu göndərən şahın zəkalı və yaxşı adamtanıyan olduğuna dəlalət edər; yox, əgər səhv edib özünü nəzakətsiz aparsa, tənə vuran dillər işə düşər, düşmənlər sərzəniş və istehza etməyə fürsət taparlar. Hikmət sahibləri bu barədə çoxlu fikirlər deyib, yaxşı məsləhətlər görmüş, ibrətli nəsihətlər söyləmiş və dəyərli vəsiyyətlər etmişlər...

Sən gərək orada helm ilə dolanıb, mülayim və yumşaq rəftar edəsən, çünki elçilər öz təmkinliyi ilə dolaşmaq üçün açıq qapıları bağlar, bağlanmış qapıları açarlar. Səfirlik adətlərindən və elçilik qaydalarından biri də budur ki, deyilən

sözlər qılınc kimi iti, xəncər kimi kəskin olsun, onlarda şahın şan-şövkəti, əzəmət və qüdrəti hiss edilsin, özü də bəzən sərt, bəzən mülayim deyilsin. Əgər söz sərt başlayıbsa mülayim, mülayim başlayıbsa sərt qurtarmalıdır; hirs və qəzəblə başlanan nitq təmkin və yumşaqlıqla sona çatdırılmalıdır. Beləliklə, hiddətlə mülayimlik, dostluqla düşmənçilik birbirilə qarşılaşmış olar. Həm şahın namus və izzətinə, hökmdarın şan və şövkətinə xələl gəlməz, həm də düşmənin nə fikirdə olduğu aşkara çıxarılıb məqsəd əldə edilir.

Fiyruz bu sözlərə diqqətlə qulaq asdıqdan sonra ayın öz niqabını ataraq göyə nur səpdiyi və yer üzünü çiraq kimi işıqlandırdığı bir gecədə yola çıxıb, fillərin yaşadığı yerə gəldi. O, öz-özünə fikirləşdi:

Fillər özü istəməsə də, onlara yaxınlaşmaqdan mənə zərər toxuna bilər. ...Yaxşısı budur ki, bir təpənin üzərinə çıxıb elçiliyimi oradan eləyim.

O, fikirləşdiyi kimi də etdi. Uzaqdan fillərin şahını səs-ləyərək dedi: - Mən Ay tərəfindən göndərilmiş bir elçiyəm. Elçinin dedikləri nə qədər sərt olsa da, ona diqqətlə qulaq asar və bunun üstə elçinin özünü təqsirləndirməzlər.

Fillərin şahı soruşdu: - Ay nə xəbər göndəribdir?

Fiyruz dedi: - Ay deyir, kim öz güc və qüdrətinə arxalanaraq zəifləri incitsə və bundan quduraraq özlərindən güclülərə də sataşmaq istəsə, bu güc və qüvvə onların məhvinə səbəb olar. Sən özünü başqa heyvanlardan üstün hesab edərkən həddini aşırısan. İş o yerə çatdırırsan ki, mənim adımı daşıyan bulağa hücum edibsən, ordunu oraya aparıb suyunu bulandırırısan. Mən birinci dəfə olaraq sənə xəbərdarlıq edirəm. Əgər bundan sonra öz yerində oturub bu tərəflərə dolanmasan, bağışlayaram, yox, əgər cəsarət edərək

bu yanlara gəlsən, özüm aşağı enib gözlərini çıxarar, səni işgəncələr içərisində məhv edəyəm. Əgər bu xəbərdarlığa şübhə edirsənsə, bu saat gəl bulaq başına, məni orada görərsən.

Fillərin padşahı bu sözləri eşitdikcə çox təəccüb etdi və bulağa tərəf yollandı. Ora çatdıqda ayın şəklini suda gördü.

Fiyruz dedi: - Nə durubsan, tez ol, baş əyib təzim et, xortumunla sudan götürüb əl-üzünü yu. Filin xortumu suya çatdıqda su azca dalğalanaraq ləpələndi və filə elə gəldi ki, Ay tərپənməyə başladı, qorxub Fiyruzdən soruşdu: - Deyəsən, xortumumu suya vurmaqdan Ayın acığı gəldi.

Fiyruz dedi: - Əlbəttə, acığı gəldi, tez ol, nə qədər gec deyil, səcdə edib üzr istə.

Fil tez baş əyib üzr istədi və and içdi ki, bir də bundan sonra nə özü, nə də fillər ora ayaq basmayacaqdır.

Nəticə: gücü az olan insanlar da ağıl ilə böyük işlər görüb düşmənin öhdəsindən gələ bilirlər.

“Gurur yüzündən düşmanı küçümsəmə, bak ki, tavşan, filleri nasıl iki paralıq etdi...”

گرېبه روزه دار با دراج و خرگوش
ز حرص و زرق باید روی برتافت
ز روزه گرېبه روزی بین که چون یافت

Oruc tutan pişik turaç və dovşan ilə

Tamahdan, hiylədən gərək əl çəkəsən (üz çevirəsən – T.B.).

Gör o pişik oruc tutmaqla necə ruzi tutdu (tapdı – T.B.).

Qarğanın qonşuluğunda bir turac yaşayırdı. Qonşuluq xatirinə aralarında dostluq və salaməleyk var idi. Bir gün turac yox oldu, keyli vaxt qarğanın gözünə görünmədi. Qarğa elə bildi ki, turac həlak olubdur. Bu hadisədən uzun müddət keçəndən sonra bir dovşan gəlib onun yuvasında yaşamağa başladı, qarğa da bir şey demədi. Bir az keçdikdən sonra haradansa turac da gəlib çıxdı. Dovşanı yuvasında gördükdə qanı qaraldı və dedi: - Çıx buradan, bura mənim yuvamdır.

Dovşan cavab verdi: - Evin içində oturan mən, iddia edən sən, ev sənindir sə, sübut et.

Turac dedi: - Qazidən bu yer haqqında qəbaləm var.

Dovşan cavab verdi: - Belə isə bir adil hakim lazımdır ki, bizim sözlərimizi dinləyib insafılı bir qərar çıxarsın.

Turac dedi: - Burada, suyun qırağında mömin, oruc tutan, gecə-gündüz namaz qılan bir pişik vardır. Hələ indiyə qədər heç bir heyvanı incitməmiş, heç bir qan axıtmamışdır, iftarı su və ələfdən ibarətdir. Ondan daha adil qazi tapa bilmərik. Gedək onun yanına, qoy o, bizim işimizi ayırd etsin.

Oruc tutan pişik onları görcək tez ayağa qalxıb üzünü qibleyə çevirdi və namaz qılmağa başladı. Dovşan çox təəccüb edib yerində qurudu. Pişik namazı qurtarandan sonra dovşan özünü yığışdırıb nəzakətlə pişikdən xahiş etdi ki, onunla turac arasında münsif olsun.

Pişik dedi: - Aranızda baş vermiş hadisəni danışım.

Onlar danışib qurtardıqdan sonra pişik dedi: - Qocalıq məni əldən salıb, qulaqlarım ağır eşidir. Bu vəfasız dünyanın işi, ədalətsiz fələyin peşəsi belədir: cavanları qocaldır, qocaları isə zəiflədib taqətsiz edir... Bir az da yaxın gəlib şikayətinizi əvvəldən danışınız ki, mən sizin sözlərinizi eşidim. Lakin bundan əvvəl sizə bir məsləhət vermək

istəyirəm, - deyə pişik o qədər yağlı dil töküüb cəfəngiyyat danışdı ki, axırda dovşan da, turac da ürəkdən ona inanıb arxayın-arxayın, fikirlərinə heç bir şey gətirmədən yaxınlaşıb lap yanına gəldilər. Pişik hücum edərək hər ikisini tutub öldürdü. Onun pəhriz saxlayıb oruc tutmağının, ibadət edib namaz qılmağının hiylə və məkr olduğu meydana çıxdı.

Nəticə: qəddarlara, hiyləgər və yalançılara inananların axırı oruc tutan pişiyin möminliyinə inanan turac və dovşanın vəziyyətinə oxşar.

"Hırstdan və riyadan yüz çevirmək lazımdır. Bak! Kedi, oruc yüzündən nasıl bir rızık buldu..."

ربودن دزد گوسفند زاهد را بنام سگ
کسی کاین گربه باشد نقش بندش
نهاده داغ سگی بر گوسفندش

Oğrunun, zahidin qoyununu it adı ilə aparması
Kimin ki, bu pişik (yəni tamah) gözünü tutdu,⁶¹
O qoyununa it damğası basacaq (yəni itə dəyişəcək).⁶²

Bir zahid qurbanlıq üçün bir qoyun alıb evinə aparırdı. Yolda bir neçə lotu ona rast gəldi. Sözü bir yerə qoydular ki, zahidi aldadıb qoyunu əlindən alsınlar.

Biri irəli gəlib dedi: - Ey şeyx, bu iti hardan gətirirsən?

İkincisi onun yanından keçərək dedi: - Bəlkə şeyx ova gedir.

⁶¹ "Kimin ki, rəssamı pişik oldu" (T.B.)

⁶² Hekayədə zahid qoyunu itə dəyişmiş, sadəcə, onun it olduğunu zənn edib buraxır. "yəni itə dəyişəcək" - tərcüməçinin şərhidir.

Üçüncüsü onlara yaxınlaşıb dedi: - Bu kişi zahirindən mömin adama oxşayır, lakin zahid deyildir, çünki zahidlə itin dostluğu tutmaz, o, nəinki əlini, hətta paltarını da itə vurmaqdan çəkinər, iti murdar hesab edər.

O qədər belə sözlər danışdılar ki, axırda zahidin ürəyinə şübhə damdı və öz-özünü məzəmmət edərək dedi: - Bəlkə qoyun satan cadugər imiş, gözbağlayıcı imiş, buna görə də it mənim gözümə qoyun görünüb?

Belə fikirləşəndən sonra qoyunu buraxıb getdi, lotular isə onu tutub apardılar.

Nəticə: bəzən düşünərək, ağıl işlədərək, tədbir tökərək elə qələbə qazanmaq olar ki, onu güc və müharibə vasitəsilə vuruşlarda əldə etmək olmaz.

“Kimin tabiatında hilekârlıq olursa, koyuna “köpek” damgası vurulur”⁶³

شوهر وزن و دزد
ز فتنه در وفا کن روی در روی
چنان کز بیم دزد آن زن در آن شوی

Ər, arvad və oğru

Fitnədən qurtarmaq üçün vəfahlıqdan yapış,

Necə ki, oğrunun qorxusundan o arvad öz ərindən yapışmışdı.

⁶³ Lakin hekayədən də aydın olduğu kimi, tamah oğrunun göztünü tutduğundan qoyuna it “damgası vurur”, oğru hiyləgərlik edir, zahid yox.

Belə nəql edirlər ki, çox dövlətli, lakin həddən artıq eybəcər bir tacir var idi. Arvadı isə olduqca gözəl idi.

Camalı xoşbəxtlər günü tək ağdı,
Saçları bədbəxtlər günü tək qara.
Qəmzəsi, şivəsi bir neştər kimi
Sevdalı könülə vururdu yara...

Əri ona məftun idi, lakin o, ərinə nifrət edir, ondan qaçır və bütün ömrü boyu bir saat da olsun əri ilə başını bir yastığa qoymurdu.

Bir gün onların evinə oğru gəldi. Tacir yatmışdı. Arvad oğrunu görcək qorxdı. Qaçıb ərinin yanına girdi və onu bərk qucaqladı. Əri yuxudan ayılıb soruşdu: - Bu nə lütf, nə mərhəmətdir, hansı xidmətimə görə bu nemət mənə nəsib olmuşdur? Sonra oğrunu gördükdə məsələni başa düşüb ona dedi: “Ey qədəmi uğurlu, şir ürəkli igid oğru, könlün istədiyi qədər bu mal-dövlətdən götür, qoy halalın olsun, mən yalnız sənənin mübarək qədəmin sayəsində bu xoşbəxtliyi əldə etmişəm”.

Nəticə: bəzi işlər var ki, adamı düşmənlə mehribanlaşdırır...

“FİTNE DEN KƏÇ, VEFAYA SARIL, KADININ HİRSIZ KORKUSUNDAN KOCASINA SARILDIĞI GİBİ...”

دیو و دزد و زاهد
رہی چون باشد این خصمان بناورد
چنان کز دیو و دزد آن پارسا مرد

Div, oğru və zahid

Düşmənlərin bir-biri ilə vuruşsa, sən qurtardın,
Necə ki, o təmiz kişi div və oğrunun əlindən (qurtardı).

Belə nəql edirlər ki, zahid bir öküz alıb evinə aparırdı. Bir oğru onu görüb zahidin dalınca düşdü, bir div də insan cildinə girib oğruya yoldaş oldu.

Oğru ondan soruşdu: - Sən kimsən?

O dedi: - Mən divəm, zahidin dalına düşmüşəm ki, fürsət tapcaq onu öldürüm.

Sonra div oğrudan soruşdu: - Bəs sən kimsən?

Oğru dedi: - Mən də gözdən tük qapan mahir bir oğruyam, gedirəm ki, əlimə girəvə keçcək zahidin öküzünü oğurlayım.

Hər ikisi gəlib gecə zahidin evinə çatdılar. Zahid evə girib öküzü bağladı, ona su, ələf verib yatdı.

Oğru fikirləşdi ki, əgər öküzü oğurlamamış div zahidi öldürmək istəsə, ola bilər, zahid oyansın, öküzü oğurlamaq mümkün olmasın. Div isə öz növbəsində fikirləşirdi ki, əgər oğru öküzü aparsa, zahid oyana bilər, sonra onu öldürmək mümkün olmaz.

Buna görə div oğruya dedi: - Sən bir az səbir elə, qoy mən zahidi öldürüm, sonra sən öküzü apar. Oğru dedi: - Yox, əvvəl qoy mən öküzü aparım, sonra sən zahidi öldür. Bunun üstündə onların arasında ixtilaf əmələ gəldi, mübahisə başlandı.

Oğru zahidi səsləyib deyirdi: - Ay bədbəxt, nə yatıbsan, dur, burada div var, səni öldürmək istəyir.

Div bağırıb qışqırdı: - Oğru var, öküzü oğurlamaq istəyir.

Zahid ayılıb qonşulara hay saldı, oğru və div qorxub qaçdılar. Düşmənlər arasında olan ixtilaf zahidin malının və canının salamat qalmasına səbəb oldu.

Nəticə: Ağıllı adam düşmən arasına nifaq salmağı da qələbə sayar, çünki düşmənlər arasındakı ixtilaf ürək sakitliyinə, işləri qaydaya salmağa imkan yaradar.

"Eğer düşmanların birbirlerine düşerlerse, sen kurtulursun: o Zahit'in devden ve hırsızdan kurtulduğu gibi..."

زن و نجار
چه باید چشم دل را تخته بردوخت
چو نجاری که لوح از زن در آموخت

Dülgər və arvadı

Arvadın kələyinə uymuş o dülgər kimi,
Ürəyin gözünü taxtalamaq nəyə lazımdır.

Belə nəql edirlər ki, Sərəndib şəhərində bir dülgər yaşayırdı. Onun hiyləgər, işvəkar bir arvadı var idi. Dülgər öz arvadının məftunu idi. Arvadı isə qonşularından biri ilə eşqbazlıq edirdi. Qohumları bundan xəbər tutub əhvalatı dülgərin qulağına çatdırdılar. Dülgər əvvəlcə işi öyrənib sonra tədbir görmək qərarına gəldi.

Arvadına dedi: - Mən bu yaxınlıqda, bir fərsəngdən uzaq olmayan bir kəndə gedirəm. Lakin səfərim üç-dörd gün çəkəcəkdir, yola hazırlıq gör. Arvadı o saat yola hazırlıq gördü. Dülgər arvadıyla xudahafizləşib getdi.

Arvad o dəqiqə sevgilisinə xəbər göndərdi.

Dülgər gizli yol ilə gəlib arvadı sevgilisi ilə bir yerdə gördü. Lakin dillənmədi. Bir qədər gözlədi ki, onları yataq otağında tutsun. Onlar yatağa girib yatdılar. Dülgər işin nə ilə qurtaracağını müşahidə etmək üçün taxtın altına girdi, lakin bir az keçməmiş onu yuxu tutdu və özü bilmədən ayağı taxtın altından qırağa çıxdı. Arvadın gözü ayağa sataşdıqda dərhal işin nə yerdə olduğunu anladı. Məşuquna yavaşcadan dedi: - Sən məndən bərkdən soruş – “Ərini çox istəyirsən, yoxsa məni”. Kişi soruşduqda arvad cavab verdi: - Bu, sənin nəyinə lazımdır? Kişi yalvarmağa başladı, arvad dedi: “Bəzən səhv və nadanlıq, bəzən ehtiras və qısqanclıq üzündən qadınların başına bu cür bəlalar gəlir və onlar belə hallarda adamların əsil və nəşəbinə, qabiliyyət və ləyaqətinə əhəmiyyət vermədən onlarla yaxınlıq edirlər. Lakin elə ki, öz şəhvət və ehtiraslarını söndürdülər, belə adamlara başqaları kimi yabançı olurlar. Ərə gəldikdə isə o, başqa məsələdir. O, ata, qardaş və övlad kimidir. Ölüm olsun o arvada ki, ərini öz əziz canından min dəfə çox istəməsin, ərinin rahat yaşaması, gözəl güzəranı üçün öz həyatını qurban verməsin”.

Dülgər bu sözləri eşitdikdə ürəyi yumşaldı və öz-özünə dedi: - Onun haqqında bədgüman olmaqda yaxşı iş görmədim. Az qalmışdı nahaq babala batım, heç olmasa indi onların keflərini pozmayım. Belə düşündükdən sonra cıncırını çıxarmayıb səhərə qədər taxtın altında qaldı...

Səhər tezdən kişi getdikdən sonra dülgər taxtın altından çıxıb arvadın yanında oturdu. Arvad özünü yuxuluğa vurdu. O, yavaş-yavaş arvadının tərini silir və deyir: - Əgər sənin qəlbinə toxunmaqdan utanmasaydım, o kişinin atasını yandırardım ki, başqa həyasızlara da ibrət dərsi olsun. Lakin sənin mənə qarşı olan fədakarlığına və məhəbbətinə

əmin olduğumdan və bu işin səhv üzündən baş verdiyini bildiyimdən sənin məhəbbətini ləkələməməyi və irz-namusunu qorumağı lazım bildim. Qorxma, özünü ələ alıb ürəkli ol. Sənin haqqında bəzi şeylər düşünüb bədgüman olduğum üçün məni bağışla.

Arvadı da mehribanlıq göstərüb üzr istəməyə başladı. Beləliklə, hər iki tərəf arasında tam sülh və barışıq bərpa oldu.

Nəticə: yalnız səfeh adamlar yağlı dilə inanıb cüzi bir yaltaqlıq gördükdə ürəyi yumşalar, köhnə düşmənçiliyi, xəyanət və riyakarlığı unudar, düşmənin yalanını doğru qəbul edib onunla barışarlar.

“Uyanıq ol! Karısının fəndi ilə kalp gözü kor olan dülger gibi olma”

برگزیدن دختر موش نژاد موش را
اگر بد نیستی با بد مشو یار
چنان کان موش نسل آدمی خوار

Siçan soyundan olan qızın siçan seçməsi

(Əgər – T.B.)İnsan nəslə yeyən o siçan kimi

Pis deyilsənsə, pis adamla dostluq etmə (pis ilə yar olma – T.B.).

Belə nəql edirlər ki, duası müstəcəb olan bir zahid var imiş. Bir gün o, çay qırağında oturarkən çalağanın caynağından başına bir siçan balası düşdü. Zahidin siçan balasına yazığı gəldi, onu yarpaq arasına büküb evlərinə aparmaq istədi, sonra fikirləşdi ki, evdəkiləri incidə bilər, dua elədi, qız olsun. Duası müstəcəb oldu. Siçan balası dönüb elə

bir qız oldu ki, günə deyirdi, sən çıxma, mən çıxım, aya deyirdi, sən çıxma, mən çıxım. Zahid müridlərin birinə tapşırırdı ki, onu evinə aparıb tərbiyə etsin. Mürid qızın tərbiyəsi ilə məşğul oldu.

Elə ki, qız boy-buxun atıb həddi-buluğa çatdı, zahid ona dedi: - Artıq sən böyük qız olubsan, ərə getmək vaxtın çatıb, könlün istəyən adamlardan kimi bəyənirsən de, səni ona ərə verim.

Qız dedi: - Mən elə bir ər istəyirəm ki, o nəinki güclü, qüdrətli olsun, bəlkə başqalarına da güc və qüvvət versin.

Zahid dedi: - Yoxsa günəşə ərə getmək istəyirsən?

Qız dedi: - Bəli.

Zahid günəşə dedi: - Bu gözəl və qəşəng qız güclü və qüdrətli bir ər axtarır, istəyirəm, onu sənə ərə verim.

Günəş dedi: - Mən özümdən daha güclü, daha qüdrətli bir ər göstərə bilərəm. O – buluddur; o, mənim üzümü örtərək insanları mənim camalımın işığından mərhum edir.

Zahid buludun yanına gəlib əhvalatı danışdı. Bulud dedi: - Külək məndən güclüdür, çünki o, məni istədiyi yerə qovub aparır. Zahid küləyin yanına gəlib əhvalatı danışdı. Külək dedi: - Dağ məndən güclüdür, onun yanına get. Çünki o, mənim əl-qolumu bağlayıb, yolumu kəsib, hərəkətimin qarşısını alır. Nə qədər güc vururamsa, dağ yerində möhkəm durub tərpənməyir. Mənim ona vurduğum təkanların təsiri zəif səsin kar qulağa təsiri kimidir.

Zahid dağın yanına gəlib əhvalatı danışdı.

Dağ dedi: - Siçan məndən güclüdür, çünki o, mənim yan-yörəmi deşib ürəyimdə yuva tikir. Mən onu qovmaq qüdrətinə malik deyiləm. Onun yanına get.

Qız bu sözü eşitcək dedi: - Doğru deyir, mənim elə əsl ərim odur.

Zahid siçanın yanına gedib əhvalatı ona danışdı. Siçan dedi: - Mənim arvadım gərək mənim cinsimdən olsun.

Qız zahidə dedi: - Dua et, mən siçan olum. Zahid dua etdi, qız dönüb yenə siçan oldu. Zahid onu siçana ərə verdi.

Nəticə: murdar bədəni dönə-dönə yandırır külünü yerə versələr də, kəsif və napak zat öz əslini əsirgəməyəcəkdir.

“Eger kötü değılsen, kötü ile arkadaş olma! O insan yiyen fare soyundan gelen kız gibi...”

بوزینه و سنگ پشت
به واگشتن توانی زین طرف رست
که کیی هم بدین فن زان کشف رست

Meymun və tısbağa

(Təhlükəli yoldan) qayıtmaqla bələdan xilas ola bilərsən,
Meymun da bu yolla tısbağanın əlindən qurtardı.

Belə nəql edirlər ki, bir adada çoxlu meymun yaşayırdı. Onların sərtlikdə şöhrət tapmış, siyasətçilikdə ad qazanmış, ədalətdə kamil, hökmdə qabil bir padşahları var idi. Ömrün baharı, həyatın xoşbəxtlik fəslə hesab edilən gənclik keçdikdən sonra qocalıq toru onu yavaş-yavaş sarımağa başlamışdı. Bir vaxt ayılıb gördü ki, nə belində qüvvət qalmışdır, nə gözündə nur...

Zəmanə ömürdən zamanı alır,

Qocalar məhv olur, gənclər qocalır.

...Xülasə, şahın qocalıb gücdən düşdüyü aşkar olcaq, həşəmət və əzəməti birdən-birə azaldı, nəfəsi kəsərdən düşdü. Bu zaman onun qohumları içərisindən alnında xoşbəxtlik ulduzu yanan, rəftar və davranışında, oturuş-duruşunda səadət və dövlət əsəri görünən, sərkərdəlik mənəbinə qabil, şahlıq dərəcəsinə layiq bir oğlan meydana çıxdı. O, öz elmi və helmi ilə ordu və rəiyyət arasında hörmət qazandı, onun məhəbbəti xalqın ürəyinə yol tapdı. Qocalıb taqətdən düşmüş və beli bükülmüş şahı taxtdan salıb, ölkənin cilovunu gəncin əlinə verdilər. Onu özlərinə şah seçdilər. Yazıq qoca meymun korpeşman baş götürüb yola düzəldi. Nəhayət, gəlib dəniz sahilində olan qalın bir meşəyə çatdı. Orada bir əncir ağacı tapıb onun meyvələrilə dolanmağa başladı. Həmin ağacın kölgəsində bir tısbağa istirahət edər, orada uzanıb nazlanmağı çox sevərdi. Bir gün meymun əncir yeyərkən onlardan biri təsadüfən suya düşdü. Bu səs meymunun xoşuna gəldi, ikinci ənciri suya saldı, kefi bir az da kökəldi. Meymun vaxtaşırı hər saatdan bir suya əncir atır və onun səmindən böyük bir zövq alırdı. Tısbağa isə əncirləri yeyir və onların məhz öz xatiri üçün atıldığını fərz edir, tanış olmadığı halda ona qarşı belə mehriban olan bu meymunun dostlaşdıqdan sonra nələr edəcəyini düşünürdü. Tısbağa belə fikirləşdikdən sonra meymunu səslədi, onunla dost olmaq istədiyini dedi. Meymun da öz razılığını bildirdi. Onlar bir-birinə o qədər yaxın oldular ki, sanki iki bədəndə bir can yaşayır, bir köksdə iki ürək döyünürdü... Bir tərəfdən meymunun qərblilik duyğuları aradan qalxmış, digər tərəfdən isə özünə tısbağa kimi bir dost tapmışdı... Onların bir-birinə məhəbbəti o qədər artdı ki,

meymun məmləkət və dövlətin əlindən çıxdığını unutdu, tısağa isə öz yurd və yuvasına qayıtmağı yaddan çıxartdı.

Bu hadisədən bir müddət keçdi, tısağanın evə qayıtmadığını görən dişi tısağa yaman narahat olmağa başladı, qəmlənib kədərləndi, axırda davam gətirməyib şikayət üçün öz bacılığının yanına getdi. Bacılığı dedi: - Əgər əsəbiləşməsən və məni təqsirləndirməsən, onun harada olduğunu sənə deyə bilərəm.

Dişi tısağa dedi: - Bacım, bu nə sözdür söyləyirsən, kim sənin dediklərimdən şübhələnib sənə irad tuta bilər, mən nəyə əsasən əsəbləşib səni təqsirkar hesab edə bilərəm.

Bacılığı dedi: - Eşitmişəm ki, o, bir meymunla bərk dostlaşıb, cani-dildən ona məftun olubdur, onun vüsəlini sənin hicranından üstün tutur, sənin fəraq atəşini onun vüsəl suyu ilə söndürür. İndi qəm çəkib kədərlənməyin heç bir mənası yoxdur, elə bir tədbir görmək lazımdır ki, kişin geri qayıtsın.

Onlar hər ikisi birlikdə fikirləşməyə başladılar, axırda belə bir qərara gəldilər ki, meymunu öldürməkdən başqa çarə yoxdur. Sonra dişi tısağa özünü xəstəliyə vurub bacılığından ərinə xəbər göndərirdi.

Tısağa evinə getmək üçün meymundan icazə istədi. Evinə çatdıqda arvadını yorğan-döşəyə yıxılmış gördü, o tərəf-bu tərəfinə keçib dil tökməyə başladı, bir fayda vermədi. Arvad bir kəlmə də olsun danışmadı. Vəziyyəti belə görən tısağa arvadının bacılığından xəstəliyin səbəbini və arvadının nə üçün danışmadığını soruşdu.

Arvadın bacılığı dedi: - Bir xəstəliyin ki, dərmanını tapmaq mümkün olmasın və xəstənin həyatdan əli üzülsün, o, necə danışa bilər?

Tısbəğa dedi: - O necə dərmandır ki, buralarda tapılmır? De, gedim başqa yerlərdən axtarım, dostlardan xahiş edim, düşmənlərə yalvarım.

Arvadın bacılığı dedi: - Bu, biz qadınlara xas olan elə xəstəlikdir ki, onu meymun ürəyindən başqa heç bir şeylə müalicə etmək olmaz.

Tısbəğa dedi: - İndi meymun ürəyini haradan tapmaq olar?

Arvadın bacılığı dedi: - Elə biz də səni ona görə çağırmışıq ki, son dəfə arvadınla vidalaşmaqdan məhrum olmayasan.

Tısbəğa həddən artıq qəmlənib kədərləndi, nə qədər fikirləşdisə, heç bir çarə tapa bilmədi. Nəhayət, öz dostu meymun haqqında düşünməyə başladı və öz-özünə dedi: “Əgər aramızda olan bu qədər qədim bir dostluq və möhkəm sədaqətə baxmayaraq ona xəyanət etsəm, bu, namərdlik və insafsızlıq olar; əgər əhdə vəfadar olub özümü riyakarlıq günahından və fitnəkarlıq əzabından mühafizə etsəm, evimin dirəyi, həyatımın bəzəyi, övladlarımın pənahı, bərk günümün imdadı arvadım əlimdən gedər”.

Bir saata qədər bu cür fikirlərə dalıb, iztirab və həyəcan, qətiyyət və tərəddüd içində dolandıqdan sonra, nəhayət, arvadın eşqi zəfər çaldı. Tısbəğa vəfadarlıq daşını ətəyindən tökmək qərarına gəldi... Lakin tısbəğa gözəl başa düşürdü ki, meymunu adaya gətirməyincə, bu məqsədinə nail ola bilməyəcəkdir. O, belə fikirləşə-fikirləşə meymunun yanına gəldi. Ayrılıq müddətində meymunun ona qarşı məhəbbəti birə on artmışdı. Ona görə tısbəğanı böyük bir hərarətlə qarşılayıb xəstənin vəziyyətindən, oğul-uşaqlarının, qohum-qardaşlarının dolanacağından sorğu-sual etməyə başladı.

Tıcbəğa dedi: - Sənin ayrılığın mənə o qədər təsir etmişdi ki, heç onlarla görüşməkdən bir ləzzət ala bilmədim. İndi istəyirəm, əgər zəhmət qəbul etsən, bizim evimizə gedək, özün uşaqlarımın necə güzəran keçirdiyini görəsən, bizim əhli-əyalı öz gəlişinlə sevindirəsən, qohum-qardaşlar və dost-aşnalarımın yanında mənim başımı uca eləyəsən.

Meymun dedi: - Amandır, bu barədə heç narahat olma. Sən bu qardaşlıqda məni özündən üstün tutmamalısan, çünki mənim sənin köməyinə daha çox ehtiyacım vardır. Doğrudur, mən indi öz könlümün sultanıyam, daha xoşbəxt dolanıram. Əgər bu azadlıq və rahatlıq nəsimi mənim dimağıma daha əvvəl çatsaydı, qənaətlə dinc, fərağat dolanmağın belə şirin və dadlı olduğunu bilsə idim, heç vaxt xeyri az, dərdi çox olan hökmdarlıq eşqinə düşməzdim. Lakin bütün bunlarla birlikdə yenə də mən vətəndən, qohum-qardaş, dost-aşna, rəiyyət və xidmətçilərdən uzaq düşüb dövlət və səltənəti əlindən çıxmış yazıq bir məxluqam. Allah səni yetirməklə mənim boynuma böyük bir minnət qoyubdur. Sən öz dostluq və məhəbbət əlini o vaxt mənə uzadıbsan ki, mən hicran və fəraq pəncəsində məhv olub gedirdim. Bütün bunlar göstərir ki, sənin haqqın mənim boynumda böyükdür. Ona görə sənin üzr istəyib xəcalət çəkməyinə heç bir əsas yoxdur. Bundan əlavə mürüvvət və ədalət sahibləri yanında dostluğun çox böyük qiyməti vardır, heç bir şey onların arasındakı etibar və inamı əvəz edə bilməz. Müxtəlif heyvanlar bir-birilə tanış olmadıqları halda belə yemək və içməkdə yoldaşlıq edir, qarınları doyduqdan sonra, o saat ayrılıb bir-birini unudurlar. Halbuki dostlar belə etmirlər, onların biri məşriqdə, biri məğribdə olsa, yenə bir-birinin xatirinə yaşayıb təsəlli taparlar.

Nəyə lazım bu boş həyat, ümid yoxsa vüsalına,
Yatmaz idim, rəyada gər çatmasaydım xəyalına.

Camaatın evinə oğruların dəstə ilə gəlməsi dostluq və sədaqət xatirinə deyil, bəlkə bir şey çırpışdırmaq üçündür. Onların bəzən bir-birinə fədakarlıq göstərmələri də buna görədir.

Dəniz səfərinə çıxan adam özünə yoldaş axtarar, lakin dostları bu səfərdən imtina etsələr, bunu düşmənçilik saymaq olmaz. Çünki onlar faydasız bir işə getməkdənsə, öz yerlərində qalmağı üstün tuturlar. Hərçənd ailənizi ziyarət etməyi təklif edirsən, lakin bilirsən ki, mən dəryadan keçə bilmərəm.

Tısbəğa dedi: - Mən səni dalımda o adaya apararam ki, orda həm asayiş var, həm yaşayış.

Xülasə, tısbəğa adanı o qədər təriflədi ki, axırda meymun razılıq verdi və öz müqəddəratını ona tapşırırdı. Tısbəğa onu arxasına alaraq evinə tərəf yollandı. Suyun ortasına çatdıqda bir az fikrə getdi və sonra öz-özünə dedi: “Alimlərin ən böyük günah hesab etdikləri bir şey varsa, o da vəfasızlıq və xəyanətdir, xüsusilə, dostlar haqqında, özü də etibarsız qadınlar xatirinə. Atalar deyiblər ki, qızılın saflığını odda, heyvanın gücünü ağır yük altında, insanın düzlüyünü ticarətdə və əmanətə xəyanət etməməkdə yoxlamaq olar. Hər halda elm qadınların məkrlərinə uyub, onların hiylələrinə aldanmamağı məsləhət görür”. O, öz qəlbində ziddiyyətli mühakimələr yürüdərək suyun ortasında dayandı... Onun tərəddüd etdiyi, nə barədə isə ciddi düşündüyü açıq-aydın görünürdü. Bunu hiss edən meymun şübhəyə düşüb narahat olmağa başladı.

Tısağa soruşdu: - Nə olub, nə üçün belə fikir dəryasına qərq olubsan? Bəlkə məni aparmaq sənə ağır gəlir?

Tısağa dedi: - Sən bunu nəyə əsasən deyirsən, yoxsa, məndə bunu aşkara çıxaran bir əlamət görübsən?

Meymun dedi: - Görürəm sən vicdan əzabı çəkir, öz nəfəslə mübarizə edir, tərəddüd və iztirab keçirirsən.

Tısağa dedi: - Doğru deyirsən. Mən düşünürəm ki, sən birinci dəfədir bizə gedirsən, arvadım da xəstədir, yəqin ki, ev də tör-töküntü olar. Qorxuram ürəyim istədiyi kimi səni yaxşı qəbul edə bilməyəm, lazım olan hörmət və qonaqpərvərliyi yerinə yetirə bilməyib, el içərisində rüsvay olam.

Meymun dedi: - Sənin namuslu və düz olduğun, məni ürəkdən dost hesab edib, açıq ürəklə qonaq apardığın məlum olduğundan, məclisimiz nə qədər sadə, süfrəmiz nə qədər kasıb olsa, söhbətimiz o qədər şirin və xudmani olar. Sənin təmiz ürəkli olduğunu bildiyim üçün deyə bilərəm ki, sən nəhaq narahat olub məni yaxşı qarşılamaq üçün bu qədər iztirab çəkirən; sakit ol, nəhaq yerə özünü üzmə.

Tısağa bir az da getdikdən sonra dayandı, yenə də əvvəlki kimi dərin fikrə daldı. Meymunun şübhələri artmağa başladı və öz-özünə dedi: "Dostundan şübhəyə düşən adam gərək o saat tədbir görüb onunla ehtiyatlı dolanmağa başlasın, qorunub özünü gözləsin. Əgər şübhələri doğru çıxsa, onun yerinə yetirə biləcəyi ziyandan canını səlamət qurtarar, səhv edərsə, heç vaxt ehtiyatlı olduğu üçün onu məzəmmət etməzlər. Ehtiyat igidin yaraşığıdır – demişlər. Bundan əlavə, tez-tez dəyişdiyi üçün ürəyə "qəlb" (ərəbcə "dəyişmək, döndərmək, çevirmək" və s. deməkdir) adı verilmişdir. Bilmək olmaz, hər saat nə xəyala düşər, xeyir istər, yoxsa şər.

Sonra tısağa dedi: - Yenə nə olub, hər an fikir meydanında at çapır, xəyal dəryasına baş vurursan?

Tısağa dedi: - Nə edim, arvadımın xəstəliyi, onun səhhətinin pozğunluğu məni düşünməyə məcbur edir.

Meymun dedi: - Dostluq və səmimiyyət xatirinə sən bu nigarançılığının səbəbini mənə açdın. İndi de görüm onun xəstəliyi nədir, onu nə ilə sağaltmaq olar?

Tısağa dedi: - Həkimlər elə dərman demişlər ki, onu heç yerdə tapmaq mümkün deyil.

Meymun dedi: - O nə dərmandır?

Tısağa dedi: - Meymun ürəyi.

Suyun ortasında meymunun başından tüstü qalxdı, gözləri qaraldı, öz-özünə dedi: “Məni bu dəhşətli fəlakətə sürükləyən artıqtamahlıq və acgözlük oldu; məni bu qorxunc girdaba şöhrətpərəstlik və hərislik saldı. İndi isə hiylə və tədbirdən başqa mənim əlimdən tuta biləcək heç kəsə yoxdur. Adaya gedib ürəyimi vermək istəməsəm, acından öləcəyəm, özümü suya atıb qaçmaq istəsəm, boğulub həlak olacağam...” Bunları düşündükdən sonra tısağa dedi: - Mən sənə o ağıllı arvadının əlacını tapdım. Alimlər deyiblər ki, xeyrat və ehsan vermək üçün tələb olunan şeyləri müzaiqə edən mömin, xalqın ehtiyacı olan azuqəni gizlədən şah, dostlarının xoşbəxtlik və rahatlığı üçün vacib olan şeyi verməyən dost, həmin adları daşımağa layiq deyildir. Mən sənə öz arvadını nə qədər çox sevdiyini başa düşürəm. Onun səhhəti üçün zəruri olan dərmanı səbəbsiz olaraq verməmək dostluğa yaraşan şey deyil. Mən bu xəstəliyin nə olduğunu yaxşı bilirəm, çünki bizim arvadlar da bu xəstəliyə çox tutulurlar. Biz ürəklərimizi verməklə onları müalicə edirik, özümüz də ürəyimizi çıxararkən çox cüzi bir ağrı duyuruq. Əgər sən

bunu mənə sahildə desəydin, mən ürəyimi özümlə götürürədim. Bir də ki, bundan sonra bu qoca vaxtımda mənim ürəyə ehtiyacım yoxdur. Təsəvvür et ki, mənim üçün ürəyi gəzdirməkdən daha ağır heç bir şey ola bilməz. Çünki onun üzərinə qonan qəm, kədər həddindən artıq, ehtimal ediləcəyindən ağırdır. Ona görə ürəyimi çıxarmışam ki, bəlkə əhl-əyal hicranı və dövlət dərdi bir qədər azalsın, mən bu ürək yandıran qüssələr, qəlbə od vuran düşüncələrdən bir az rahat olum.

Tısbəğa dedi: - Bəs nə üçün ürəyi evdə qoydun?

Meymun dedi: - Meymunlarda belə bir adət var, istədikləri dostlarının evlərinə qonaq getdikdə və bu görüşün xoş olmasını arzu etdikdə ürəklərini özlərilə aparmazlar. Çünki ürək əziyyət və məşəqqət məkanı, qəm və möhnət məskənidir. Sənin evinə gəlmək qərarını qəbul etdikdə istədim ki, sən məndən tam razı qalasan, öz-özümə dedim ki, sənin o ağıllı və iffətli arvadının xəstəliyini eşitdiyim halda ürəyimi ora aparmaq yaxşı düşməz. Əlbəttə, sən məni dostluqda yaxşı tanıdığın üçün ola bilər bu sözlərimə inanıb məni bağışlayasan, lakin qorxuram, sənin qohum-qardaşın güman etsin ki, aramızda olan bu dərin və qırılmaz dostluğa baxmayaraq, mən bu dəyərsiz ürəyi müzayiqə edir və mənim üçün qətiyyənlə xeyri olmayan bir şeyi sənə verməkdən boyun qaçırıram. Əgər geri qayıtsan, pis olmaz, ürəyimi götürüb gələrək.

Tısbəğa o saat geri qayıdıb meymunu sahilə çıxartdı. Meymun dərhal qaçaraq ağaca dırmaşdı. Tısbəğa bir saata qədər ağacın altında gözlədikdən sonra meymunu səslədi, meymun gülərək dedi:

Ey üzdə dost olan, batini düşmən,
Əhdinə böyləmi vəfa edirsən?..

Mən ömrümü bu dünyada başa vurmuşam, ruzigarın isti-soyuğunu dadmışam, indi sən mənə kələk qurmaq istəyirsən? Artıq o xam xəyallardan əl çək və bundan sonra kişilikdən dəm vurub, əhd-vəfadan söhbət açma. Sənin etibarsız olduğunu mənim ağıl və zəkam çoxdan dərk etmişdir.

Nəticə: Ələ gətirmək saxlamaqdan asandır. Çünki çox qiymətli, nəfis və nadir şeylər bəzən xoşbəxt təsadüf, bəzən hadisələrin cərəyanı nəticəsində heç bir əmək və səy göstərilmədikdə də ələ gələ bilər, lakin ağıllı hərəkət edib, düzgün tədbir görmədən onu saxlamaq çox çətindir. Ağıl meydanında piyada, təcrübə aləmində naşı olanın qazandığı çox tez əlindən çıxar. Ona peşmanlıq və təəssüfdən başqa bir şey qalmaz. Bir şeyi və bir dostu ələ gətirdikdən sonra nadanlıq və sadələvhlik üzündən onu itirib sonradan peşman olmağın heç bir faydası yoxdur.

“Dünyadan kurtulmaq, başını ondan başqa yana çevirməklə mümkündür; zira maymun da bu tədbirle o kaplumbağadan kurtuldu”

فریفتن روباه خر را و به شیر سپردن
چو خر غافل نباید شد درین راه
کزین غفلت دل خر خورد روباه

Tülkünün uzunqulağı aldatması və onu şirə təslim etməsi
Bu yolda eşşək kimi qafil olmaq olmaz,
Qafil olduğuna görə eşşəyin ürəyini tülkü yedi.

Belə nəql edirlər ki, bir şir xora çıxarıb qotur tökmüşdü. Elə zəifləmişdi ki, ova getməyə belə taqəti qalmamışdı. Bir tülkü ona qulluq edirdi. Bir gün tülkü soruşdu: - Şah bu dərdi müalicə etmək fikrində deyilmi? Şir dedi: - Əgər dərman tapılsa, bir saniyə də olsun bu ağrıya dözmərəm. Ancaq deyirlər ki, bu dərdin dərmanı ulaq ürəyi və eşşək qulağıdır, o da ki, tapılırmır. Tülkü dedi: - Əgər icazə versəniz, onu tapmaq çətin deyildir. Burada bir bulaq var, ora paltar yuyan gəlir. Onun paltarını daşıyan bir ulağı var, hər gün çəmənlikdə otlayır. Mən onu aldadıb bura gətirərəm, şah nəzir edib onun ürək və qulaqlarını yeyər, yerdə qalanlarını isə öz xidmətçilərinə bağışlar.

Şir buna razı oldu. Tülkü ulağın yanına gedib salam verdi, mehribanlıq göstərib o tərəf-bu tərəfinə keçməyə başladı. Sonra soruşdu: - Nə olub, səni yorğun və bikef görürəm?

Ulaq dedi: - Bu paltar yuyan get-gedə yükümü artırır, yemimi azaldır, heç bilmirəm nə edim.

Tülkü dedi: - Qaçıb qurtarmaq və başqa sığınacaq tapmaq mümkün ikən nə üçün bu əzaba dözsən?

Ulaq dedi: - Hara getsəm, bu əziyyətdən xilas ola bilməyəcəm.

Tülkü dedi: - İcazə ver səni elə bir çəmənliyə aparım ki, oranın torpağı cəvahirat dükanından daha zinətli, daha əlvan, daha bəzəkli olsun, havası əttar otağı kimi müşk və ənbər qoxusu versin.

Dünyada belə bir yer düşə bilməz heç ələ,
O gözəl çəmənliyə dəyməmiş ayaq hələ.

Bir az bundan qabaq başqa bir ulağa da məsləhət görmüşdüm ora getsin, deyirlər ki, indi orada yeyib içir, kef çəkir, nə yük daşıyır, nə minnət götürür.

Bu sözlərdən ulağın ağzı sulandı, tülkünün kələyi baş tutdu.

O, tülküyə dedi: - Sənin məsləhətindən çıxmaq olmaz, çünki bilirəm, sən bunu dostluq, şəfqət və xeyirxahlıq üzündən edirsən.

Tülkü ulağı şirin yanına apardı. Şir hücuma keçdi, həmlə etdi, guya nərə çəkib pəncə vurdu, lakin gücsüzlük və taqətsizlik üzündən heç bir şey çıxmadı, ulaq qaçıb canını qurtardı.

Tülkü şirin belə zəif düşdüyünü gördükdə bir az fikrə getdi, sonra dedi: - Bundan da böyük bədbəxtlik ola bilərmə ki, mənim aғam artıq bir ulağı da tutub parçalaya bilməsin? Bu söz şirə ağır gəldi, öz-özünə düşündü: “Əgər desəm, özüm tutmadım, heyrət və təəccübə səbəb olaram, əgər zəifləyib, əldən düşdüyümü boynuma alsam, aciz hesab edilərəm”.

Sonra üzünü tülküyə çevirib dedi: - Şahların tutduğu işlərin səbəbini rəiyyətin bilməsi məcburi deyildir, çünki onların kamallarının dərk etdiyi şeyləri hər kəs başa düşə bilməz. Sən gərək bu sualı mənə verməyə idin. İndi bu fikirdən əl çək, elə bir hiylə işlət ki, həm ulaq geri qayıtsın, həm də sənin sədaqətli və fədakar olduğun meydana çıxsın.

Tülkü yenidən ulağın yanına getdi, ulaq onu görcək məzəmmət etməyə başladı, dedi: - Sən məni hara aparmışdın?

Tülkü dedi: - Görünür sənin insanlar arasında çəkdiyən əziyyət və məşəqqətin acısı hələ canından çıxmayıb, odur ki, hər nə olur qorxursan; yoxsa orada təhlükəli heç bir şey yox idi. O erkək ulağın sənə əl atması yalnız məhəbbətin qüvvəti

və ehtirasın şiddəti üzündən olmuşdur. Əgər bir az səbr etsə idin, onun nə qədər mehriban, qılıqlı və yumşaq xasiyyətli olduğunu görərdin. Mən də səni ora apardığımdan peşman olub, onun yanında üzükara çıxmazdım.

Tülkü o qədər belə hətərən-pətərən sözlər danışdı ki, axırda ulaq tərəddüd etməyə başladı və elə bildi ki, doğrudan da onun gördüyü başqa cinsdən olan bir uzunqulaqdır. Çünki o indiyə qədər şir görməmişdi. Ona görə yenə tülküyə qoşulub şirin yanına gəldi. Şir onu mehribanlıqla qarşılayıb şirin-şirin dindirdi. Ulağın qorxusu zail oldu, şirə daha çox yaxınlaşdı. Şir tutub onu parçaladı. Tülküyə dedi ki, sən gözlə, mən qüsl edib bunun ürək və qulaqlarını yeyim, çünki məndəki xəstəlik yalnız bu qüsl ilə müalicə oluna bilər. Şir qüsl edənə qədər tülkü ulağın ürəyini və qulaqlarını yeyib qurtardı.

Şir qayıdıb ulağın ürəyini və qulaqlarını görmədikdə soruşdu: - Bəs ulağın ürəyi və qulaqları hanı?

Tülkü cavab verdi: - Şah sağ olsun, əgər eşşəklərin biri duyğu, o biri isə eşitmə mərkəzi olan ürəyi və qulaqları olsaydı, sizin birinci hücumunuzun ləzzətini daddıqdan sonra mənim yalanlarıma inanmazdı, hiylələrime aldanmazdı və öz ayağı ilə özünü gora sürükləməzdi.

Nəticə: ağıl və zəkadan məhrum insanların aqibəti belə olur...

“Hayatta eşək gibi gafil olmamak lazımdır! Zira gaflet yüzünden eşegin cigerini tilki yedi”

کشتن زاهد راسوی امین را
به ار بر عذر آن زاهد کنی پشت

که راسوی امین را بیگنه کشت

Zahidin günahsız rasunu öldürməsi

Zahidin o hiyləsinə arxa (T.B.) çevirmək lazımdır (yaxşı olar – T.B.) ki, o,

Sədaqətli (T.B.) rasunu günahsız öldürdü.⁶⁴

Bir zahidin qəşəng, gözəl bir arvadı var idi. Sanki sübhün şəfəqi onun üzünün nurilə işıqlanmış, gecənin qaranlığı onun zülfünün rəngilə boyanmışdı.

Zahid uşaq arzusunda idi, lakin vaxtın xeyli keçməsinə baxmayaraq arvadı hamilə olmurdu. Zahid yavaş-yavaş ümitsizliyə qapılırdı ki, birdən arvadı onu sevindirdi və hamilə olduğunu xəbər verdi. Zahidin könlü açıldı, arvadından hər gün həmin sözü söyləməsini xahiş etdi. Bir gün zahid arvadına dedi: - Tezliklə sən bir oğlan doğacaqsan, mən ona yaxşı bir ad qoyub tərbiyəsilə özüm məşğul olacağam; elə edəcəyəm ki, qısa bir müddət içərisində bu dünyanın elmlərini öyrənib, o dünyanın biliklərinə vaqif olsun. Qoy, bu, bizdən ona yadigar qalsın; sonra onun özünün də bizim ürəyimizin dirəyi, gözümüzün işığı çoxlu övladları olacaqdır.

Arvad dedi: - Sən nə bilirsən ki, mənim oğlum olacaqdır? Bəlkə heç doğa bilmədim, doğsam da, oğlan olmadı. Fərz edək ki, Allah sən deyən kimi etdi. Ömür sən deyənlərə vəfa edəcəkmi? Nə isə... Bu, çox uzun məsələdir və sən nahaq yerə arzu atına minərək xəyallar meydanında çapırsan. Bir şeyi yaxşı bilib arxayın olmadan, o barədə söhbət açıb fikir

⁶⁴ “Yaxşı olar sədaqətli rasunu günahsız öldürən (o) zahidin üzünə arxa çevirəsən”

söyləmək eyibsiz olmaz və nəticədə gətirib peşmançılığa çıxarar.

Arvadın bu sözləri zahidi daldığı xülyadan ayıldı. Hamiləlik vaxtı başa çatdıqdan sonra zahidin arvadı gözəl və sağlam bir oğlan doğdu. Şadlıq edib nəzir verdilər. Arvad bir az qüvvəyə gəldikdə uşağı ərinə tapşırıb özü hamama getdi. Bir saat keçməmişdi ki, fərraş gəlib şahın zahidi çağırıldığını dedi. Zahid çarəsiz qalaraq, uşağı evlərində saxladıqları və hər cür yemək-içməklə təmin etdikləri gəlinciklə bir yerdə qoyub şahın yanına getməli oldu. Zahid təzəcə gözdən itmişdi ki, gəlincik böyük bir ilanın uşağın beşiyinə doğru süründüyünü gördü. Yerindən sıçrayıb onu öldürdü və uşağı təhlükədən xilas etdi. Zahid qayıdıb gəlinciyi qana bulaşmış gördükdə oğlunun qanı olduğunu güman etdi, ağılı başından çıxdı, heç bir sorğu-sual etmədən çomağı qaparaq gəlinciyin başını əzdi. Evə girdikdə uşağın salamat, ilanının parça-parça doğrandığını gördü, məsələni anladı. Başını yolub sinəsini didir, gah daş kimi donub xəyala dalır, gah ilan kimi qıvrılıb yerində qalırdı. Nəhayət, arvadı gəlib çıxdı, vəziyyəti görüb kədərləndi. Bir saata qədər ərinə təsəlli verib ürəyini ələ aldı. Axırda zahid sakitləşib arvadına dedi: - Bu hadisəni yaxşı yadında saxla, bil ki, tələsik işin axırı belə olar.

Nəticə: İşlərini ağıl, kamal, təmkin, təcrübə, ehtiyat, iradə və mətanətlə qurmayan adam həmişə axırda peşmançılıq çəkər.

“Riyakâr olan Zahit`e arka çevir, böylesi, o Zahit`e benzer ki, masum olan bir gelinciği öldürmüştür”

حساب نسیه‌های کژ میندیش
چو زان حلّوای نقد آن مرد درویش

Nisyə düşünən zahid ilə yağ və bal küpü
Nəğd halvadan (əli çıxmış) o yoxsul qoca kimi
Boş nisyələrin fikrini çəkmə.

Belə nəql edirlər ki, bir zahid var imiş. Onun qonşuluğunda kərə yağı və bal satan bir kişi yaşayırmış. O kişi hər gün zahidə bir az bal və kərə göndərərmiş. Zahid yediyini yeyər, qalanını isə tavandan asılmış bardağa tökərmiş. Bir gün görür ki, bardaq dolubdur. Öz-özünə fikirləşir ki, əgər bu bal və kərəni on dirhəmə sata bilsəm, puluna beş qoyun alaram, onların hərəsi beş qoyun doğar. Beləliklə, yavaş-yavaş bir sürü əmələ gələr, dövlətim artar, sonra böyük, adlı-sanlı ailələrin birisilə qohum olaram, o arvaddan mütləq bir oğul olar, ona yaxşı bir ad qoyub təlim və tərbiyəsini özüm verərəm. Əgər sözə baxmayıb şuluq salsə, bu əsa ilə onu tənbeh edərəm.

Zahid belə düşünə-düşünə o qədər özünə aludə olub qızıışmışdı ki, birdən əsanı götürüb oğlunu vurur kimi havada oynatdı, əsa tavandan asılan bardağa dəyib onu sındırdı, bal və kərə axıb zahidin başına və üzünə töküldü.

Nəticə: bir şeyi yaxşı bilib arxayın olmadan o barədə söhbət açıb fikir söyləmək eyibsiz olmaz və nəticədə gətirib peşmançılığa çıxarar.

“Alınması şübhəli olan alacaqları düşünmə; o derviş adamın hazır helvayı düşündüğü gibi hazıra bak!”

بریدن موش دام گربه را
به هشیاری رهان خود را از این غار
چو موش آن گربه را از دام تیمار

Siçanın pişiyin tələsini gəmirərək kəsməsi

Fərasətlə (sayıqlıqla – T.B.) özünü bu mağaradan qurtar,
Necə ki, siçan o pişiyi qəm torundan qurtardı.

Belə nəql edirlər ki, filan şəhərdə bir ağac var idi və onun altında bir siçovul özünə yuva salmışdı. Onun yaxınlığında isə bir pişik yaşayırdı. Bura çoxlu ovçu gələrdi. Bir gün bir ovçu tor açıb tələ qurdu. Pişik tora düşdü. Siçovul yemək axtarmaq üçün yuvasından çıxdı, pişiyi tora düşmüş gördükdə çox sevindi. Bu zaman gözü, onu tutmaq üçün pusquda gizlənmiş gəlinciyə sataşdı, ağaca baxdıqda bir bayquşun hücumu hazırladığını gördü, canına qorxu düşdü. Öz-özünə fikirləşməyə başladı: “Geri qayıtsam, gəlincik məni parçalayacaqdır; yerimdə qalsam, bayquş üstümə şığıyacaqdır; irəli getsəm, pişiyə rast gələcəyəm”.

Dərin fikrə gedib öz-özünə dedi: “Bəla dənizi öz qapılarını açmış, fəlakət dalğaları hücumu keçmişdir; buna baxmayaraq, mən naümid olub öz həyatımdan əl çəkməməliyəm...”

İndi mənim bircə pənahım varsa, o da ağılımdır. Ağıl və təcrübə sərkərdəsindən başqa indi mənim əlimdən tutacaq heç bir dada çatanım yoxdur. Güclü adam heç vaxt qorxmamalı, dəhşət və təşvişin qəlbinə yol tapmasına imkan verməməlidir. İndi mənim üçün yeganə yol bəla zəncirində çırpınan və mənim köməyinə ehtiyacı olan pişiklə sülh bağlayıb dostlaşmaqdır. Bəlkə o, mənim sözlərimə ağıllı-başlı qulaq

asıb öz vəziyyətini nəzərə ala, mənim sözlərimin doğruluğuna etibar edib düşmənçilikdən əl çəkə və xilas olmaq xatirinə mənim məsləhətlərimi qəbul edə. Beləliklə, hər ikimiz düzlük və sədaqət naminə nicat tapaq”.

Siçovul belə düşündükdən sonra pişiyə yaxınlaşıb soruşdu: - Kefin necədir, özünü necə hiss edirsən? Pişik cavab verdi: - Bəla zəncirinə düşüb əziyyət çəkənlər kimi.

Siçovul dedi: - Heç kəs indiyə qədər məndən yalan eşitməyibdir. Mən həmişə sənin kədərini gördükdə şadlanıram, müvəffəqiyyətsizliyini eşitdikdə fərəhlənirdim. Lakin bu gün səninlə eyni dərdəyəm və özümün xilas olmağımı yalnız sənin nicatında görürəm, ona görə də sənə mehriban olmuşam. Mənim bu sözlərimdə heç bir xəyanət və düşmənçilik yoxdur. Sən diqqətlə baxsan, gəlinciyin məni təqib etdiyini, bayquşun ağac üzərində oturaraq fürsət gözlədiyini özün də görə bilərsən. Onların hər ikisi məni məhv etmək fikrindədirlər. Onlar bizim hər ikimizin düşmənidir. Əgər mən sənə yaxınlaşsam, onlar əl çəkib gedərlər.

Məni əmin edib özünü saxlaya bilsən, mən sənənin yanına gəlib öz məqsədimə çataram, bəndlərini kəsib sənəni də xilas edərdəm. Sən mənə bu sözlərimə inan və xeyirxah olduğuma şübhə etmə. Xoşbəxtliyi əldə etmək və nemətlərə yiyələnməkdən iki adam daha çox məhrum olar: birincisi, heç kəsə inanmayan və hikmət sahiblərinin etibar etmədiyi. Mən öz sözlərimin doğruluğuna və əhdə vəfa edəcəyinə and içib deyirəm:

Olsan əgər mənəmlə həmnəfəsü yeganə,
Daha mənə nə lazım başqa eşqü fəsanə.

Adət edib cəfayə, atsan əgər vəfanı,
Gözlərini eylərəm oxlarıma nişanə.

Sən mənim bu lütf-mərhəmətimi qəbul et və bu işdə tərəddüd göstərmə, çünki ağıllı adamlar böyük və məsuliyyətli işlərdə ehmallıq edib fürsəti əldən verməzlər. Gəmi yalnız gəmi sürənin səyi nəticəsində sahilə çıxdığı və gəmiçi yalnız gəminin vasitəsilə dənizin dəhşətli dalğalarından canını xilas etdiyi kimi, bizim hər ikimizin nicatımız da bir-birimizə göstərəcəyimiz kömək və sədaqətdədir.

Pişik siçovulun sözünü eşitdikdə sevindi və dedi: - Sənin sözlərin doğruya oxşayır və ağlabatandır. Mən sənin bu məsləhət və təkliflərini qəbul edirəm. And içirəm ki, dünya durduqca sənə minnətdar olacağam. Məşhur məsəldir deyiblər:

Düşmən sülh istəyirsə, sən də onunla sülh et...

Siçovul dedi: - Mən sənə yaxınlaşdıqda gərək sən mənə çox mehribanlıqla qarşılayıb, mənimlə təzə dostlaşmış bir adam kimi sevinc və şadlıqla görüşsən ki, rəqiblər bunu görüb ümidlərini itirsinlər və məndən əl çəkib getsinlər, mən isə rahat və fərəhət sənin bəndlərini kəsim.

Pişik dedi: - Razıyam, elə də edəcəyəm.

Siçovul qabağa gəldi, pişik onu mehribanlıqla qarşıladı, kefini soruşdu. Gəlincik və bayquş siçovuldan əllərini üzüb getdilər. Siçovul pişiyin bəndlərini yavaş-yavaş qırmağa başladı.

Pişik dedi: - Nə tez yoruldu, niyə belə ləng tərənirsən? Mən sənin əhdinə inanıb bunun əksini gözləyirdim. Yoxsa, sən öz məqsədinə çatdıqdan sonra fikrini dəyişmək qərarına gəlib əhdini yerinə yetirmək istəmirsən? Lakin bilməlisən ki,

dostu bərkdə yoxlarlar. İradənin möhkəmliyini, əzmin sarsılmazlığını ağır günlərdə sınıyarlar. Zamanın hadisələri əhdə vəfa, kişinin öz sözü üstə durmasının məhək daşdır. Yalvarış və xahişə baxmayaraq zülmədən əl çəkə bilməyən, əfv edib bağışlamağı bacarmayan adam yaxşı ad qazanmaq nemətindən məhrum olar və mərd adamlar içərisində üzü qara hesab edilir.

Bir dostun özünə deyirsə bəndə,
Dostunla həmin cür rəftar et sən də.

Siçovul dedi:

Kim sənə xəyanət eyləsə haman,
Qoy onu məhv etsin bu dövrü-zaman.

Ancaq onu bilməlisən ki, dostlar iki cür olur: birincisi, könüllü, öz arzu və istəklərinə görə dost olanlar; ikincisi, məcburiyyət və zəruriyyət üzündən əhd-peyman bağlayanlar. Bunların hər ikisi fayda götürmək və zərərdən qaçmaq məqsədi güdür. Lakin təhlükə və qorxu olmadan, səmimiyyət və sədaqət üzündən edilən dostluqda həmişə, hər yerdə və hər şəraitdə qarşılıqlı etimad sabit qalar, dəyişilməz. Zəruriyyət və məcburiyyət nəticəsində əmələ gələn saziş isə belə deyildir. O, çay kimi gah daşıb ətrafı basar, gah quruyub yerə batar, gah çoxalar, gah azalar. Mən verdiyim sözün üstündə dururam, lakin öz canımı qorumağı ondan da üstün tuturam. Çünki sən mənim üçün indicə sənin köməyin nəticəsində hücumlarından xilas olduğum, elə yalnız onun xatirinə səninlə sülh bağlamağa məcbur olduğum düşmənlərimdən daha qorxulusan. Mənim səninlə sazişə gəlməyimin səbəbi təhlükəni aradan qaldırmaq, şərrini dəf etmək üçün məkan və zamanın tələb etdiyi bir tədbir

idi. Hər işin öz yeri, hər saatın öz hökmü vardır. Vaxtı keçirib mövqeyi uduzub, fürsəti əldən verən adamı uzaqgörən adlandırmaq olarmı?! Mən sənin bütün bəndlərini kəsəcəyəm, lakin öz bildiyim kimi. Əvvəlcə hamısını kəsib ancaq birisini saxlayacam ki, o, mənim həyatım üçün bir rəhn olsun. Axırını bəndi o vaxt kəsəcəyəm ki, sənin mənə hücum etməkdən daha vacib bir işin olsun; öz canının hayına qalasan və mənə ziyan yetirə bilməyəsən.

Dediyi kimi də etdi. Pişiyin bütün bəndlərini doğrayıb birisini saxladı. Gecə keçdi. Səhərin Simurq quşu üfüqdən pərvaz edərək, öz işıqlı qanadlarıyla dünyanı nura qərq etdi. Uzaqdan ovçunun gəldiyi göründü.

Siçovul dedi: - İndi axırını bəndi kəsmək, vədi yerinə yetirmək vaxtı çatmışdır.

Bunu deyib axırını bəndi kəsdi. Pişik həlak ediləcəyindən qorxaraq özünü elə itirmişdi ki, heç siçovul onun yadına da düşmürdü.

Pişik ayağını çəkə-çəkə bir ağacın başına dırmaşdı, siçovul qaçaraq bir deşiyə girdi, ovçu didilib doğranmış torunu götürüb kor-peşman geri qayıtdı.

O birisi gün siçovul deşikdən çıxdıqda pişiyi uzaqdan gördü, ona yaxınlaşmağa cəsarət etmədi. Pişik ucadan qışqırdı: - Nə üçün ehtiyat edirsən, əldə edilən qiymətli şeyi möhkəm saxlarlar. Yaxın gəl, etdiyin yaxşılıq və fədakarlığın qarşısında mən də sənə layiq olduğun mükafatı verib əvəzini çıxım.

Siçovul sövqi-təbii olaraq bu təklifdən boyun qaçırdı.

Pişik dedi: - Məndən qaçıb dostluq və qardaşlığımızı puça çıxarma, mehribançılıq nə qədər çox olsa, o qədər məhəbbət artar. Əksinə, səbəbsiz olaraq soyuqluq və etinasızlıq göstərənlər

qardaşlıq bəhrəsindən məhrum olub, başqa dostlarda da özlərinə qarşı etimadsızlıq və şübhə oyadarlar.

Pis adamdır dost-aşnası az olan,
Dost itirən ondan da pisdür inan.
Dostun dönüb əgər olsa bir əğyar,
Elə et ki, yenə olsun sənə yar.

Mən həyatımı və canımı sənə borcluyam; nə qədər ki, ömrüm var, sənin bu yaxşılığını unutmayacağam və imkan tapdıqda, fürsət düşdükdə sənin xəcalətindən çıxmağa çalışacam.

Çox yalvardı, çox yaxardı, and-aman elədi, yağlı dil tökdü ki, siçovul ona yaxınlaşsın, bir fayda vermədi. Siçovul cavabında dedi: - Zahirdə düşmən olub batində dostluq xülyası ilə yaşayanlara yaxınlaşmamağın heç bir eybi yoxdur, ondan zərər gəlməz. Eləcə də batində düşmən olub zahirdə özlərini dost göstərənlərə də bel bağlamaq olmaz. Onlarla çox ehtiyatlı dolanıb sayıq olmaq lazımdır, belələrindən böyük ziyan gələ bilər. İnsanların dostluğa meyil göstərmələrinin səbəbi fayda götürmək, düşmənlərdən qaçmalarının səbəbi ziyandan uzaqlaşmaqdır. Lakin ağıl sahibləri ağır vəziyyətdə düşsə və düşmənin köməyi olmadan bu vəziyyətdən qurtarmaq mümkün deyilsə, düşməne yaxınlaşar, onun köməyindən istifadə edər. Eləcə də dostdan ziyan görsə, ondan qaçıb uzaqlaşar. Heyvanların balaları da süd əmmək üçün öz analarının arxasınca düşürlər. Süddən ayrılcaq heç bir şeydən çəkinmədən, heç bir şeydən qorxmadan qohumluq və dostluğu tərk edib analarından uzaqlaşarlar və heç bir ağıllı adam bunu düşmənçilik kimi qələmə verməz. Hikmət

sahibləri həmişə öz işlərini zəmanənin təqzasına⁶⁵, həyatın tələbinə görə qurar; şəraiti, zaman və məkanı nəzərə alıb tədbir görər, dost-aşna ilə, rəqib və düşmənlə necə rəftar etməyin, yavaş tərpnəib uzaq getməyin, mehribanlıq bürüzə verib sərtlik göstərməyin yerini bilər və həmişə necə məsləhətdirsə, elə də dolanar. Sən bilirsən ki, bizim xilqətimiz, zatımız, təbiətimiz bir-birinə düşməndir. Zəruriyyət üzündən yaranmış indiki dostluğa isə bel bağlamaq olmaz, çünki zəruriyyət yox olcaq, ədavət də bərpa ediləcəkdir. Siçan cinsi üçün pişikdən daha qəddar heç bir düşmən yoxdur. Hər ikimiz ölümdən xilas olmaq üçün zəruriyyət nəticəsində sülh etməyə məcbur olmuşduq. İndi ki, bu məcburiyyət yoxdur, demək, şübhəsiz, ədavət bərpa edilmişdir. Mən səni özümə dost hesab etmirəm, onu da bilirəm ki, sənin yaxınlaşmağın yalnız məndən ləzzətli bir nahar hazırlamaq xatirinə ola bilər. Lakin mən sənin göy gözlərinə qurban olmaq fikrində deyiləm. Ən düzü budur ki, gücsüz güclüdən, zəif qüvvətlidən uzaq olsun. Mənim üçün ən səlaməti və ən əlverişlisi səndən uzaq olmaq, sənin üçün isə ovçunun gözlərinə görünməməkdir. Gəl bununla da söhbətimizi qurtaraq, sən də arxayın ol ki, bizim dostluğumuz baş tutmaz.

Bir qədər belə sözlər deyib vidalaşdıqdan sonra ayrılıb hərəsi bir tərəfə getdi. Zəruriyyət nəticəsində düşmənə dost olub, fürsəti əldən verməyən və öz məqsədinə çatdıqdan sonra ehtiyatlı olub, öz canını salamat saxlayan ağıllı haqqındakı rəvayət bundan ibarətdir.

⁶⁵ Təqaza – (تقاضا) - ərəb sözü olub “tələb”, “istəmə”, “lüzum gəlmə”, “istəmə” mənalarını verir. – T.B.

Nəticə: Uzaqgörən və gələcəyi düşünən hikmət sahibləri düşmənlə sülhə girib, onunla dostlaşmağı qənimət hesab edərlər, çünki bu yolla, zərər aradan qaldırılıb mənfəət əldə edilmiş olar.

“Bu zindan dünyadan kendini akıl sayesinde kurtar, farenin o kediye işkenceden kurtardığı gibi...”

قبره با شاه و شاهزاده
برون پر تا نفرسانی درین بند
چو مرغ قبره زین قبه چند

Qübbərə (torağay) quşu, şah və şahzadə

Bu neçə qübbədən torağay quşu uçduğu kimi

Bayıra uç ki, bu torda çürüməyəsən.

Belə nəql edirlər ki, İbn Mədin adlı bir şahın gözəl danışan, hər şeyi başa düşən Qübbərə adlı bir quşu vardı. Bu quş şah sarayının qülləsində yumurta qoyub bala çıxardı. Şah əmr etdi ki, onu hərəmxanaya aparıb tərbiyə etsinlər.

Bu zaman şahın da gözlərindən ağıl və rəşadət nuru yağan, simasında xoşbəxtlik və səadət ulduzu parlayan bir oğlu oldu... Bir az keçmədi ki, şahzadə ilə quş balası tamamilə bir-birinə öyrəşib dostlaşdılar. Şahzadə hər gün quş balasıyla oyanyır, onunla əylənirdi. Qübbərə isə dağlara uçur, insan əli dəyməmiş meyvələrdən iki dənə gətirir, birini şahzadəyə, o birisini isə öz balasına verirdi. Uşaqlar onları ləzzətlə yeyib kef çəkirdilər. Az keçmədi ki, bu meyvələrin təsiri özünü göstərdi, uşaqlar boy atıb böyüdülər, kökəlib qana, cana doldular. Bundan ruhlanan Qübbərə daha səylə

çalışır, bunu gören saray adamları isə ona daha çox hörmət edirdilər. Bir müddət keçdikdən sonra, bir gün Qübbərə evdə yox ikən quş balası şahzadənin yanına gedib onu bərk dimdiklədi. Şahzadənin cini başına vurdu, gözü qaraldı, üzü qızardı, köhnə dostluq və yaxşılıqları unuttu, quş balasının ayağından tutdu, başı üstə fırladaraq yerə çırpdı. Quş balası o saat həlak oldu. Qübbərə qayıdıb balasını öldürülmüş gördükdə başına vurub qanlı göz yaşları axıtdı, ah-fəğan qopardı, nifrət və lənət yağdırmağa, nifrin və qarğış etməyə başladı və dedi: - Vay o adamın halına ki, şahlar, sultanlar və zalımlarla dostluq edə. Çünki belə adamlar öz verdikləri əhdi tez unudurlar. Onlar həmişə vəfaya mükafat olaraq cəfa verərlər. Onların yanında nə sədaqətin əhəmiyyəti var, nə səmimiyyətin, nə hörmətə qiymət verərlər, nə mərifətə. Onların dostluq və düşmənçiliyi yalnız mənafe nöqtəyinəzərindən olar; onlar öz keflərindən asılı olaraq bütün qayda-qanunları tapdalayıb, bəraət lazım olan yerdə cəza verir, cəzalandırmaq lazım olan yerdə əfv edərlər. Özlərinin gördüyü böyük qəbahətləri kiçik və əhəmiyyətsiz hesab edib, başqalarının buraxdığı xırda səhvləri böyük və təhlükəli qələmə verərlər. Lakin mən fürsəti əldən verməyib, öz dostunu və oyun yoldaşını öldürən bu rəhmsiz və qəddar şahzadədən balamın intiqamını alacağam.

Bunu deyib şahzadənin üzərinə atıldı. İki gözünü vurub çıxardı, onu dünya işığına həsrət qoydu. Sonra uçub qalanın bürcünə qondu.

Xəbər şaha çatdı, oğlunun kor edildiyini eşitdikdə kədərlənib qəmləndi; əvvəlcə quşu hiylə ilə ələ gətirib, sonra istədiyini kimi cəzalandırmağı qət etdi... Ata minib, Qübbərənin

oturduğu bürcün yanına gəldi və dedi: - Qübbərə, aşağı en, sənə zaval yoxdur.

Qübbərə rədd edib dedi: - Şaha itaət etmək mənim borcumdur və əmrdən çıxıb rədd cavabı vermək mənim üçün çox ağır gəlir. Görünür ki, mən uzun zaman onun acısını unutmayaçağam. Çünki ömrüm boyu şahın qapısı Kəbəm olmuş və ən xoşbəxt günlərim şahın mərhəmət və kəraməti sayəsində keçmişdir. Mənim iki canım və ya dünyaya iki dəfə gəlmək imkanım olsaydı, “Ləbbeyk”^{*} deyərək xidmətinə qayıdaram. Hələ mən elə güman edirdim ki, sənin sayəndə əmin-amanlıq, bolluq və rahatlıq içərisində xoş güzəran keçirib, azad Kəbə göyərçinləri kimi saf və mavi səmalarda uçacaq, yaşıl və göy yamaclarda qanad çalacaq, ömrümün sonuna qədər sənin dərgahında yaşayacağam. Lakin indi mənim balamın qanı qurbanlıq quzu kimi axıdııldıqdan sonra mən ora necə qayıda bilərəm? Mənim üçün ən əlverişli məsləhət budur ki, sənin əmrini yerinə yetirməyim. Şahın mərhəmətinə əmin olduğuma görə bilərəm ki, o, məni üzürlü hesab edəcəkdir. Bundan əlavə şah özü də yaxşı bilir ki, günahkar rahat və arxayın yaşaya bilməz.

Əlbəttə, əzab və cəza təxirə salına bilər. Lakin kim onun əbədi olaraq aradan qalxdığına inanıb, iztirab və intizar çək-mədən rahat yaşaya bilər? Əgər müqəssirin bəxti gətirib, taleyi ona yar olsa və özü şəxsən belə bir qisasdan yaxa qurtara bilsə, bu əzab onun qohum-qardaşına, oğul-uşağına, nəvə-nəticəsinə qismət olar. Mən bu gün etibar edib, sənin sözlərinə inana bilmərəm və özümü öz əlimlə bəla girdabına sala bilmərəm.

^{*} Ləbbeyk – can, baş üstə, qulluğunda hazırım – Rəhim Sultanov.

Şah dedi: - Hər iki tərəf nadanlıq edib qurbanlar vermişdir. İndi nə mənim qəzəblənməyə haqqım vardır, nə sənin qorxmağa. Sən mənim sözlərimə inan və nahaq yerə cansıxıcı ayrılıq xəyalına düşmə. Sən bilirsən ki, mən intiqam alıb qisas çıxmağı indiki adamların ən böyük eyiblərindən hesab edirəm və heç zaman belə bir işi özümə rəva bilmərəm.

Görübəsənmi qisas alam bir kəsdən,
Acıqlanım nahaq yerə, əbəs mən?!

Qübbərə dedi: - Geri qayıda bilməyəcəyəm. Çünki atalar deyiblər ki, zərər görmüş adamlar nə qədər çox dil töküb, mehribanlıq göstərməyə çalışsalar, o qədər onların nifrət edib, kin bəslədiyi aşkar olur. Hikmət sahibləri valideynləri – dostlara, qardaşı – yoldaşa, arvadı – sirdaşa oxşadırlar; qohumu – borc alanlara, qızı – səfərə çıxanlara, oğulu isə varis qalanlara bənzədirlər. İnsanın özü isə təkdir, onun ləyaqət və mənliyi heç kəslə müqayisə edilməz və heç kəs ona şərikin sayılmaz. Mühüm bir hadisə, ciddi bir fəlakət baş verdikdə hərə özünü bir guşəyə çəkər və heç kəs özünü başqasının yolunda fəda etməz...

Mən bu gün tək və tənha qalmışam, hamıdan əlim üzülüb-dür. Sənin xidmətində mənim ciyərimə elə bir dağ çəkilibdir ki, ona dözmək çox çətindir, indi kim bu dərddə mənə şərikin olub, bu kədəərə davam gətirə bilər? Axı mən ürəyimin parçası, qəlbimin meyvəsi, gözümün işığı bircə balamı sənə xidmətində qurban vermişəm.

Düşmən güldü, dost ağladı, getmiş əldən bir bala,
Ana qəlbi necə dözsün bu itkiyə, bu hala?

Bundan əlavə, mən öz canımdan da arxayın deyiləm. İndi bu yağlı dilə inanıb tora düşmək ağılsızlıq olar. Mən fəraq oduna yanıb, səbr etməyi daha üstün tuturam.

Şah dedi: - Bu işi birinci sən etsəydin, qorxu və ehtiyatın yeri var idi, lakin qisas alıb əvəz çıxdığın üçün narahat olmağa dəyməz. Ədalət də bunu tələb edir. Lakin indi nə üçün məndən çəkinib nifrət etdiyinin səbəbini anlamıram.

Qübbərə dedi: - Ürəklərdə kin, gözlərdə qəzəb qaynarkən dilin dediyi xoş sözlərə etibar etmək olmaz. Çünki dil bu zaman ürəkdə olanları gizlətməyə, həqiqəti pərdələməyə çalışır. Lakin qəlblər yalan deyib, bir-birini aldatmaq istedadına malik deyildir. Onlar həqiqət və ədalət xəbərçisidirlər. Sənin ürəyinin dedikləri dilinin təkrar etdikləri ilə düz gəlmir. Mən sənin nə qədər kin saxlayan olduğunu yaxşı bilirəm, ona görə də sənin mənə cəza verməyəcəyinə əmin ola bilmərəm.

Şah dedi: - Dostlar arasında bir çox xoşagəlməz hadisələr, kin və ədalət törədən təsadüflər baş verə bilər. Çünki insanlar bəlanın qarşısını alıb, bədbəxtliyin qabağına sədd çəkmək imkanından məhrumdurlar. Lakin ağıllı adamlar kin və ədavəti alovlandırmaqdan, onu boğub məhv etməyi üstün tuturlar...

Qübbərə dedi: - Mən dünyanın isti-soyuğunu görmüş, ömrümü fələyin hoqqabazlıqlarını müşahidə etməkdə keçirmişəm, çox qiymətli və nəfis şeyləri bu kələkbaz və gözbağlayıcı dünyada bada vermişəm. İndi artıq mənim kifayət qədər təcrübəm vardır. Bu oyunbaz dünya mənə yaxşı qulaqburması, gözəl ibrət dərsi vermişdir. Mən bir həqiqəti başa düşmüşəm ki, kim zorludursa, başqalarına xor baxır,

insaf və mürüvvəti, etibar və sədaqəti ayaq altına salıb tapdalayır. Bunun belə olduğuna mənim qətiyyəni şübhəm yoxdur. Bu dünyaya bel bağlayıb arxayın oturmaq, həyatı bada vermək deməkdir... Şahın buyurduqlarına gəldikdə isə onların doğru olduğu göz qabağındadır. Lakin ağıl kitabında yazılmışdır ki, düşmənin yağlı dilindən həzər edin, rəqibin yalançı sazişindən özünü qoruyun, çünki onun zərəri çox, xəteri böyükdür. Nərd – sahmanda, zər – qaydada, oyunçu – düz, münsif – etibarlı olmasa, oyuna başlamaq doğru hesab edilə bilməz. O da aydındır ki, düşmən həmişə qisas almağa, əvəz çıxmağa fürsət axtarar. Öz rəqiblərinə zor gəlib, dişləri batmaqda hiylə işlədib dostluq büsatı qurar və beləliklə, girəvə tapıb intiqam alırlar; necə ki, vəhşi fili aldadıb əhli fil ilə tutarlar. Mən heç vaxt, heç bir şəraitdə şahın məni bağışlayacağına və məndən qisas almayacağına arxayın ola bilmərəm. çünki mən zəif, o qüvvətli, mən gücsüz, o güclüdür.

Xəncər kəskin, nizə uzun,
Zireh deyil tüküm mənim.
Bıçaq iti, oxlar sivri,
Dəmir deyil bu bədənim.

Şah dedi: Alicənab və mərd adam bərk gündə öz dostunu atıb getməz, hər şübhə və fərziyyəyə əsasən yoldaşlıq və qar-daşlıq əlaqələrini qırmaz. Köhnədən olan gəliş-gedişi və haqq-salamı, öz həyatı təhlükədə olsa belə, yalnız yersiz bir ehtimala görə kəsməzlər. Bu adət ən alçaq təbiətli və aciz heyvanlarda da vardır...

Qübbərə dedi: - Riya və xəyanətdən qorxmaq lazımdır, xüsusilə şahların qəlbində olan riyə və xəyanətdən. Çünki şahlar qəddarlıqda amansız, intiqam almaqda rəhmsiz, hər şeyi qanuna salmaqda cəld, bağışlayıb əfv etməkdə yavaş tərپənən olurlar; cəza verməyə imkan tapdıqda sevinər, fürsəti əldən verdikdə kədərlənərlər; müqəssirləri məhv etməyi, səhv edənləri dara çəkməyi, rəqiblərindən qisas almağı özlərinə şərəf hesab edərlər... Qəlbə gizlənmiş kin kül altında olan qora oxşar; qor talaşa içərisinə düşdükdə alovlandığı kimi, kin də fürsət tapdıqda yangın salar, onun tütüsü bir çox yaş damaqları qurudar, quru gözləri yaşardar. Bu yangını nə dövlət, nə söz, nə mərhəmət, nə yalvarış, nə riyə, nə hiylə, nə caninin tövbəsi, nə möminin duası, heç bir şey, heç bir şey söndürə bilməz. Talaşa yanıb qurtarmayınca tonqal sönmədiyi kimi, müqəssir cəzalandırılmayınca kin də soyumaz.

Bütün bunlara baxmayaraq, ola bilər ki, bir adam qazanc götürmək və ya gözlənilən bəlanın qarşısını almaq üçün rəqiblə əvvəlki dostluq münasibətlərini bərpa etmək, onunla mehriban dolanıb, xoş davranmaq iradəsinə malik olsun, ola bilər ki, doğrudan da arada olan qorxu və təşviş, şübhə və ehtiyat zayə olsun; intiqam, kin və ədavət ürəklərdən silinsin; həm müqəssir, həm də zərər çəkmiş adamın qəlbinə əmin-amanlıq və xoş sülh nəsimi əssin. Lakin o bəxt məndə harada idi. Mən elə bədbəxtəm ki, axar suya da getsəm quruyar. Mən necə inana bilərəm ki, sənə edəcəyim xidmət, göstərəcəyim hörmət sənə qəlbində olan kini mərhəmətə çevirə biləcək, bizim aramızda məhəbbət və ünsiyyət yaradacaqdır? Əgər mən geri qayıtsam da, həmişə qorxu, təşviş içərisində yaşayacaq və hər gün, bəlkə də hər saat öldürülüb məhv

ediləcəyimi gözləyəcəyəm. Yox, bu qayıtmaqdan mənə heç bir fayda yoxdur, mən bilə-bilə özümü qurban verib boynumu bıçaq altına qoya bilmərəm...

Şah dedi: - Hər şey taledən asılıdır, heç kəs özbaşına olaraq, başqasına xeyir verib ziyan gətirə bilməz. Kiçikdən tutmuş böyüyə qədər, azdan tutmuş çox qədər hər nə varsa, hamısı qəzanın əlindədir. Kimin alınına nə yazılıbsa, o da başına gələcəkdir. İnsanlar mövcud varlıqları heçdən icad edib yaratmadıqları kimi, məhv olub gedən şeylərin də qarşısını ala bilməzlər. Mənim oğlumun etdiyi və ona mükafat olaraq sənə tutduğun iş qəzanın hökmü ilə baş vermişdir, burada heç bir tərəfin təqsiri yoxdur. İndi sən gəl bizi qəzanın işinə qarışdırma. Əgər sən ayrılıb getsən, bu, mənim üçün böyük dərd olar. Dövlət və xoşbəxtlik yalnız o zaman insana ləzzət verər ki, dost-aşnalara, rəiyyət və xidmətçilərə də nəsib olsun...

Qübbərə dedi: - Doğru buyurursan, hər şey fələyin əlindədir, yaranmışlar qəza və qədərən qarşısını almaq, xeyri sürətləndirib, şərrə təxirə salmaqda acizdirlər. Elə buna görədir deyiblər ki, "ehtiyatlı ol, ömrü fələyin badına vermə"...

Sənə dilin ilə ürəyinin bir olmadığı mənim üçün gün kimi aydındır. Geri qayıtmaq təhlükəli, belə iş tutmaq ağılsızlıqdır. Sən istəyirsən ki, məni öldürməklə öz qəlbinə təsəlli verəsən, hiylə ilə aldadıb tora salasan və oğlunun intiqamını alasan. Hələ indiyə qədər heç bir heyvan könüllü olaraq belə bir ölümlə şərbətini başına çəkməmişdir. Nə qədər cilov başqasının əlindədir, ondan çəkinmək lazımdır. Deyiblər ki, hər şey fəlakətdir, qəm – fəlakət, düşməyə yaxın olmaq – fəlakət,

dostlardan uzaq olmaq – fəlakət, xəstəlik, səfillik, qəriblik – fəlakətdir; lakin ən böyük fəlakət – ölümdür...

Qəlbinə dağ çəkilməmiş adamların dərini yalnız o adam başa düşə bilər ki, onun da başına bu cür fəlakətlər gəlmiş olsun, o da həyatın acılıqlarını dadmış olsun. İndi mən öz təcrübələrimə əsasən şahın nələr çəkdiyini, nələr düşündüyünü duya bilərəm. Onun həyəcan və iztirabları mənə məlumdur. Qəlbindəki qəzəb və intiqam alovunun qığılcımları gözlərində görünür. Mən çox yaxşı bilirəm ki, sən öz oğlunun gözlü olduğunu yadına saldıqda və mən öz balamı xatırladıqda ürəyimizdə kin dalğaları təlatümə gələcək. Onun nə ilə qurtaracağını isə bilmək olmaz. Hər halda bizim dostluğumuzun heç bir xeyri yoxdur, ayrılmaq daha yaxşıdır...

Şah dedi: - Yaxşı, insana nə xeyri var ki, öz dostlarının səhvlərini bağışlamasın, onların vurduğu zərərləri unutmasın; elə etməsin ki, onların qəlbində kindən bir zərrə də nişan qalmasın və bütün ömürləri boyu ürəklərində bir daha kin baş qaldırmasın. O necə insandır ki, öz tanış-bilişinin tövbə və xahişlərini sevinclə qəbul edib, onları gülər üzlə qarşılamasın... Mənə gəldikdə isə deməliyəm ki, qəlbim saf və təmizdir. Sənin saydığın şeylərin heç birisini mən xəyalıma belə gətirmirəm. Sən bilirsən ki, mən həmişə rəiyyəti bağışlamış, xidmətçilərə bəxşiş və ənam vermişəm.

Qübbərə dedi:

İntiqam küləyi əsərsə əgər,
Dənizin buxarı qübarə dönər.

Mən bilirəm ki, günahım vardır, birinci olmasam da, ikinciyəm. Ayağında balaca zədəsi olub, ona əhəmiyyət vermədən təkəbbür, qürur və təşəxxüslə iri və yöndəmsiz daşlar üstündə yeriyən adam mütləq ayağını qanadacaq, yaranın böyüməsinə səbəb olacaq və sonra yumşaq torpaq üzərində də gəzə bilməyəcəkdir. Gözü ağrıyan adam gözünü günəşə və ya küləyə tərəf çevirsə, onun bu qəhrəmanlığı yalnız korluqla nəticələnə bilər. Günahkarın öz rəqibi ilə yaxınlığı da buna oxşar. Ona görə düşməndən qaçmaq təbii və qanunidir. Heç bir məxluq başına gələcəyini, etdiyi bütün işlərin axırda nə nəticə verəcəyini əvvəlcədən görə bilməz və öz həyatını qorumaq üçün həmişə ağıllı hərəkət edə bilməz... Kim öz fitri istedadına, təbii qüdrətinə bel bağlasa, o, mütləq özünü bəla zəncirinə salıb tez-gec məhv olar. Yemək-içməyinin həddini bilməyən və ya mədəsinin həzm edə biləcəyindən çox yeyən, boğazından keçməyəcək qədər böyük tikə götürən adamı öz qənimi hesab etmək lazımdır.

Sudan da dünyada saf, təmiz nə var?!

Lakin çox içilsə, insanı boğar.

Kim düşmənin dediyinə inanıb qürrələnsə, etibar etmədiyi adamın sözlərinə aldanıb cürətlənsə, hikmət sahibləri yanında axmaq və cahil hesab edilir. Heç kəs başına nə gələcəyini, alınına nə yazıldığını, bəxti uğurlu olub məsud yaşayacağını və ya taleyi şum olub bədbəxt həyat keçirəcəyini bilməz. Lakin buna baxmayaraq hamı öz işini ölçüb-biçməli, götür-qoy etməli, ağlabatanını, əlverişli olanını seçməlidir. Ehtiyatlı olub sayıq dolanmalı, arabir hərəkət və rəftarı haqqında özünə hesabat verməlidir. Böhranlı vaxtlarda öz cilovunu yığa

bilməli, dost və düşmənlər arasında səxavətdə şöhrət tapmalıdır. Bunları edə bilən adam xoşbəxt, məsud və dövlətli olmağa həmişə ümid bəsləyə bilər. Əgər bəxti gətirib vərədlət sahibi olsa, heç kəs ona irad tutub tənə vura bilməz. Doğrudur, göydən enən bələlər təyin olunmuş vaxtda insanın başına gələcəkdir. Onu sürətləndirmək və təxirə salmaq olmaz, onun ixtiyarı yalnız qəzanın əlindədir. Lakin ağıllı adam ona deyərlər ki, qəzanın xəbəri olmayan bədbəxtliklərin qarşısını ala, özünü yer üzündəki məxluqatın çəngindən, zülm və işgəncəsindən xilas edə, nicat qapıları açıq ikən yerində donub əcəlini gözləməyə. İndi mənim vəziyyətim belədir. Ölüm qarşıda, qaçmaq yolum çox. Mən indi tərəddüd edib dursam, iradəsizlik edib zəiflik göstərsəm, böyük günah olar. Çünki indi şahın kini və qəzəbi mənim qanımı halal bilir, ona görə də ədalət və mərhəmət deyilən şey onun gözüne görünür. Elə ümid edirəm ki, hara getsəm, mənə bir tikə çörək tapılar. Deyiblər ki, beş xasiyyəti olan ac qalmaz, hara getsə, məqsədinə çatır, yadlar dost olar, qürbət – vətən. Bu beş xasiyyət bunlardır: mərdiməzarlıq etməmək, şübhəli işlərlə məşğul olmamaq, əxlaq qaydalarına riayət etmək, xeyirxahlıq göstərmək, adət və ənənələri pozmamaq. Doğma vətəninə, qohum-qardaşı, el və tayfası içərisində həyatını təhlükədə görən ağıllı adam, arvad-uşağından, dost-tanışından, can-ciyərindən əl çəkib qürbət vilayətə getməyi daha üstün tutar, çünki bunlara əvəz tapmaq mümkündür, lakin öz canına əvəz tapmaq necə mümkün olar?!

Onu da bilmək lazımdır ki, malın və şeyin ən yararsız – istifadə edilməyəni; qadınların ən həyasız – erilə yola getməyəni; övladın ən tərbiyəsiz – valideynin sözüne baxmayan; dostun ən vəfasız – ağır gündə üz döndərən; şahın ən ləya-

qətsiz – günahsızları qorxuya salanı, xalqı və ölkəni dolandıрмаğı bacarmayanı; şəhərlərin ən xarabazarı isə qıtlıq və aclıq olanıdır. Hərçənd indi şah mənə lütf edib təsəlli verir, ürək-dirək verib arxayın salır, and içib əhd-peyman bağlayır, lakin mən bilirəm ki, onun yanında yaşamaq mənim üçün rahat olmayacaqdır. Onun yaxınlığında dolanmaq, yan-yörəsində firlanmaq təhlükəsiz deyildir, çünki artıq zəmanə bizim aramıza düşmənçilik salmış və yaxınlaşmaq yollarımızı bağlamışdır. Əgər bundan sonra məndə görüşmək həvəsi coşub-daşsa, mən şahın dünyanı bəzəyən bəxt camalına tamaşa etmək üçün aya və günəşə baxacaq, onun xoşbəxt və səadətlə dolandığını bilmək istəsəm, səhər nəsiminin gətirdiyi xəbərə qulaq asacağam. Mənim də qürbətdə necə dolandığımı şah bu yol ilə məlum olacaqdır...

O, bunu deyib şahla vidalaşdı, qanad çalıb uzaqlaşdı.

Saralmış üzlə uçur, hey uçurdu titrəyərək,
Xəzan önündə uçan bir zavallı yarpaq tək.

Nəticə: Ağlı başında olan, təcrübəli və ayıq adamlar heç vaxt ehtiyatı əldən verməzlər; yaxşı və pisi, xeyri və şəri bir-birindən ayırmağı bacararlar. Onlar bilirlər ki, incidilmiş dostlardan, narazı salınmış adamlardan ehtiyatlı olmaq, onların məkr və xəyanətlərindən qorxmaq daha yaxşıdır. Hikmət sahibləri belə adamların ürəyindən keçənləri, nə fikrə düşüb nələr etmək istədiklərini gözlərindən və hərəkətlərindən bilir. ...Hər kəs belə adamların yağlı dil və şirin sözlərinə inanıb ehtiyat və sayıqlıq qaydalarına riayət etməsə, o öz canını

bəla oxuna hədəf edər, cəhalət maqnitə ilə fəlakət xəncərini öz qəlbinə çəkər.

“Bu kafesten dıışarı uç ki, orada kalmayasın! Turfay`ın kafesten uçtuğu gibi uç...”

شغال زاهد و سعایت جانوران پیش شیر
به صدق ایمن توانی شد ز شمشیر
چو آن زاهد شغال از خشم آن شیر

Zahid çaqqal və canavarların şirin önündə ona böhtan atmaları

Doğruçuluqla qılıncdan can qurtararsan

O zahid çaqqal o şirin qəzəbindən qurtardıği kimi. (T.B.)

Belə nəql edirlər ki, hind torpağında abid bir çaqqal var idi. O, öz tayfası içərisində yaşamasına baxmayaraq, guşənişinliyi qəbul etmiş, ət yeməkdən, heyvanları incitməkdən əl çəkmişdi. Bir gün yoldaşları ona etiraz edib dedilər: - Biz sənin bu işlə razı deyilik və sənin burada xəta etdiyini görürük. İndi ki, biz bir yerdə yaşayıb, bir yerdə dostluq edirik, bir-birimizin adət və ənənələrinə də riayət etməliyik. Bir də ki, ömrü zahidliklə, ac-yalavac keçirməyin nə faydası. Günləri keflə başa vurub, ləzzətlə sona çatdırmaq lazımdır. Bir həqiqəti də bilməlisən ki, keçmiş qayıtmaq, dünəni bu gün etmək olmaz, sabaha ümid yoxdur. Belə olan təqdirdə, bu günü zay etməyin, fürsəti fəvta verməyin nə mənası var?

Bu dünyada sənin tək nəqdi olan bir nəfər

O dünya nisyəsinə ümid edərmi, məgər?

Çaqqal dedi: - Ey mənim əziz dostlarım və mehriban qardaşlarım, bu boş və mənasız sözləri buraxın. İndi ki, bilirsiniz dünən keçib, sabaha da ümid yoxdur, heç olmazsa, bu gündən istifadə edib axirət üçün bir şey toplayın. Bilirsiniz ki, bu vəfasız dünya eyiblər və xətalarla doludur. Bircə nicat yolu varsa, o da axirət tarlasına toxum səpməkdir ki, bəlkə o dünyada onun bəhrələrindən istifadə edək. Bu müvəqqəti, qəddar fələyin lütf və mərhəmətinə bel bağlamayın, əbədi olan axirət üçün çalışaraq öz dövlətinizi, sağlamlıq və həyatınızı hədəf yerə zay etməyin...

Bu dünyanın ləzzəti şimşək çaxması kimi ani, bulud kölgəsi kimi ötürüdür. Hər iki dünyada xoşbəxt olmaq istəyirsinizsə, mənim sözlərimə qulaq asın, yalnız boğazdan yuxarı ləzzəti olan təam üçün heyvanları məhv etməyin və başqalarına əziyyət vermədən ələ gələn şeylərlə kifayətlənin... Ağılın rəva görmədiyini hərəkətləri məndən tələb etməyin. Mənim sizinlə bir yerdə olub söhbət etməyim və ya bir yerdə yaşayıb dostluq etməyim günaha səbəb ola bilməz. Lakin haram işlərinizə şərikiniz olub, fikirlərinizlə razılaşsam, əzab və işgəncəyə düşə bilərsiniz. Çünki əl və ürək günah vasitələridir: biri yaramaz iş görməklə, biri nalayiq fikrə düşməklə. Harada yaşamağın işi əhəmiyyəti yoxdur. Əgər yerin əhəmiyyəti olsaydı, gərək məsciddə adam öldürən cani hesab edilməyəcəkdi, müharibə meydanında adam öldürməyən isə məhkəmə ayağına çəkiləydi. Mən zahirdə sizinlə bir yerdə yaşayıramsa da, batində sizdən ayrıyam.

Yoldaşları bu sözü eşitdikdən sonra ondan əl çəkdi. O isə əvvəlkinə nisbətən daha böyük bir hərisliklə ibadət edib

namaz qılmağa başladı. Bir az keçmədi ki, onun şöhrəti bütün dünyaya yayıldı. Həmin yerin yaxınlığında gözəl bir çəmənlik var idi. Bu çəmənlik o qədər qəşəng idi ki, Ay bəzək vurmağı onun camalından öyrənir, Zöhrə ətir saçmaq üçün onun nəsimindən dərs alırdı... Bu çəmənlikdə çoxlu heyvan yaşayırdı. Onların padşahı şir idi. Bütün heyvanlar şirə tabe idilər. Çaqqalın abidliyi haqqındakı xəbər gəlib şirə çatdı. Şir onu yanına çağırıb sorğu-sual etməyə, imtahan edib sınaqdan çıxarmağa başladı. Sonra aranı xəlvət edib dedi: - Şahların məsləhət və məşvərətçilərə ehtiyacı olur, etibar edib sənə elə bir iş tapşırmaq istəyirəm ki, o sənin dərəcə və mənəbini artırıb, əyan və əşrəflər zümrəsinə daxil etsin, mənə yaxın adamlardan sayılasan.

Çaqqal cavab verdi: - Şahların iş bacaran, tədbir tökən, layiqli keşikçilər və xidmətçilər seçməyə ixtiyarları vardır. Lakin bununla belə, onlar heç kəsi bu işə zorla məcbur etməməlidirlər, çünki zorla boyuna qoyulan vəzifə layiqincə yerinə yetirilə bilməz; tapşırıqlar lazım olduğu kimi icra edilib, istənilən nəticə alınma bilməz, işlər pozular. Şah sağ olsun, mən dövlət işlərindən qaçıram, bundan əlavə, bu sahədə nə təcrübəm var, nə də məlumatım; siz böyük hökmdarsınız, sizin xidmətinizdə güclü, qüvvətli, bacarıqlı, işbilən, tədbir tökən, vəzifə sevən, dünya malına həris olan heyvanlar çoxdur. Siz bu işi onlardan birinə tapşırırsanız həm işin yerinə yetirilməsi haqqında arxayın olarsınız, həm də onlar sevinib razı qalarlar.

Şir dedi: - Bəhanələrin əhəmiyyəti yoxdur. Hər halda mən səni işsiz buraxıb, vəzifəsiz qoymayacağam.

Çaqqal dedi: - Şah xidməti iki adam üçün yaxşıdır: birincisi, hiyləgər və cəsur adam üçün; belə adam öz

cəsurluğu ilə məqsədə çatıb hiylə ilə canını qoruyar və ya əksinə; ikincisi, nadan və qorxaq adam üçün; belə adam edilən əziyyətlərə, vurulan tənələrə dözər, heç vaxt hörmətli olmaq, şan və şöhrət xəyalına düşməz və beləliklə, başqalarının həsəd və ədavətinə səbəb olmaz. Mənə gəldikdə isə mən deyirəm:

İçirəm and mən o ilahiyyə ki,
Yaradıbdır kəmal, əql və huş.
İki dünya malı mənə yaddır,
Vermərəm hər cütünə bircə quruş.

Bilmək lazımdır ki, ağıllı adamlar ya hər şeydən məhrum olar, ya qibtəyə məruz qalar. Mən bunların heç birindən deyiləm. Nə paxılam ki, xəyanət edəm, nə qarınpayam ki, əziyyət çəkəm... Şaha sadıq olub düz, səmimi, doğru və vicdanlı xidmət etmək istəyən, şahı xəyanət və sui-qəsdlərdən mühafizə edib, onun ətrafını riyakar, hiyləgər, fitnəkar və müzür ünsürlərdən təmizləmək arzusunda olan adamın işi yaxşı getməz, dövranı uzun sürməz. Dostlar həsəd qalxanlarını onun üzərinə qaldırır, düşmənlər bəla oxlarını onun bədəninə yönəldirlər. Dostlar qibtədən, düşmənlər qorxudan. Dostla düşmənin istək və arzuları birləşdikdə, həsədlə ədavət qovuşub fəaliyyətə başladığında belə adamın rahat yaşayıb, asudə dolanacağına ümid bəsləmək olmaz. Onun hörməti, şan və şöhrəti göylərə qalxsa da, tez-gec məhv edilib aradan qaldırılır. Odur ki, deyiblər: "Sən özünə dost axtar, düşmən ocaq başındadır".

Şir dedi: - Mən sənəin tərəfində olduqda yaxın adamlarım sənə bir zərər vurmazlar. Düşmənlərə gəldikdə isə onlardan

qorxmağına dəyməz, çünki mən onların bütün hiylələrini ifşa edib, bir zərbədə düşmənin kökünü kəsər və sənin rahat, farağat yaşamağını təmin edərəm.

Çaqqal dedi: - Bu sözlərdən şahın məqsədi mənim barəmdə etdiyi lütf və mərhəmətin daha çox olduğunu göstərməkdirsə, onda qoy öz insaf və ədaləti xatirinə icazə versin, mən bu səhrada təbiətin əta etdiyi nemətdən yeyib rahat dolanım. Ot, ələf və su ilə kifayətlənib, yer üzündə yaşayan məxluqların həsəd və ədavətindən uzaq olum; atalar deyiblər ki, əmin-amanlıq içərisində keçirilən az ömür, narahatlıq, qorxu və təşviş içərisində keçirilən uzun ömürdən daha yaxşıdır.

Şir dedi: - Nə istədiyin aydın oldu; özünə ürək ver və arxayın ol, sən mütləq mənim yaxın adamlarımdan biri olacaqsan.

Çaqqal dedi: - İndi ki, məsələ belə oldu, onda gərək söz verib and içəsiniz ki, dostlar qəsd etsələr, yalan deyib böhtan atsalar, onların bu iftiralarından qəzəblənməyəcəksiniz, tələsib təcili cəza verməyəcək və mümkün qədər ehtiyatlı tərpənib həqiqətin necə olduğunu aşkara çıxaracaqsınız.

Ürəyin nə istəyir, onu de mənə.

Mən də elə edirəm ki, xoş olsun sənə.

Şah onunla əhd-peyman bağladı, dövlət və xəzinənin açarını ona tapşırdı, məşvərət və məsləhət qapılarını onun üzünə açdı. Ölkəni dolandırmaq, rəiyyəti idarə etmək işlərində onun fikrini soruşdu, beləliklə, çaqqalın nüfuzu get-gedə artmağa başladı. Çaqqalın belə az bir zamanda hörmət qazanıb şöhrətə minməsi şahın yaxın adamlarının xoşuna

gəlmədi. Onlar əlbir olub çaqqalı yıxmaq üçün tədbir tökdülər, çox götür-qoy etdilər, nəhayət, yekdilliklə qərar çıxardılar ki, onlardan biri şahın qəlyanaltısını oğurlayıb çaqqalın evində gizlətsin. Ayırdıqları adam belə də etdi. Səhərisi şir qəlyanaltı etməyə gəldikdə dedilər ki, ət oğurlanıb. Düşmənlər hamısı burda hazır idi, çaqqal isə qaib. Elə ki, aclıqla qəzəbin birləşdiyini, şirin səbir kasasının daşdığını gördülər, işə başlamaq vaxtının çatdığını him-cimlə, qaş-gözlə bir-birinə anlatdılar.

Onlardan biri dedi: - Bəziləri xoşa gələn olmasa da, biz şahın xeyrinə və ziyanına olan bütün hadisələri ona xəbər verməyə borcluyuq. Mən eşitmişəm ki, çaqqal o əti öz evinə aparmışdır. Başqası əlavə etdi: Mən buna inana bilmirəm, ehtiyatlı olmaq lazımdır. Çünki insanları tanımaq çətindir. Üçüncüsü dedi: - Doğrudur, ürəkdən keçənləri, qəlbə gizlədilənləri bilmək olmaz. Əgər ət onun evindən çıxsasa, o zaman onun haqqında deyilən bütün başqa xəyanətlərə də inanmaq lazımdır. Bir başqası dedi: - Öz bilik və mövqeyinə arxalanıb qürrələnmək olmaz, xain kim olursa, heç vaxt canını səlamət qurtara bilməyəcək, öz cinayətini həmişə gizlədə bilməyəcəkdir... O birisi dedi: - Onun hiyləgər və riyakar olduğu mənim gözümdən qaçmamışdı. Mən ilk baxışda onun aqibətinin necə olacağını görmüşdüm və filankəsə demişdim ki, bu abidin işinin sonu rüsvayçılıq olacaq, ondan böyük xətalər, bağışlanmaz günahlar baş verəcək. Bir başqası dedi: - Siz hamınız etibarlı və sınıanmış adamlarsınız, sizin sözlünüze şübhə edib inanmamaq doğru olmaz, lakin ən düzgünü budur ki, şah bir adam göndərüb onun evini yoxlatdırsın; əsl həqiqət onda ortaya çıxar, bütün camaat da kimin haqlı olduğunu bilər. Bir başqası dedi: -

Əgər belə isə, tələsmək lazımdır, çünki çaqqalın casusları hər yeri doldurmuş və bizi hər tərəfdən əhatə etmişlər. Bir başqası dedi: - Bu işi yoxlamağın nə faydası, o xainin günahı da meydana çıxsın, ovsun, gözübağlıcaqlıq edib elə bəhanələr gətirəcək ki, bizim hamımız şahın gözüne şübhəli adamlar kimi görünəcəyik...

Şirin qəzəbli vaxtında o qədər belə şeylərdən danışdılar ki, axırda onun ürəyində çaqqala qarşı şübhə əmələ gəldi. O, çaqqalın çağırılmasını əmr etdi, gəldikdə ətin harada olduğunu soruşdu.

Çaqqal dedi: - Mətbəxə vermişəm ki, şah üçün səhər yeməyi hazırlasınlar.

Aşpazlar da düşmən tərəfdə idilər. Dedilər ki, yalan deyir. Bizim ətdən xəbərimiz yoxdur.

Şah adam göndərdi çaqqalın evini axtarsınlar. Əlbəttə ki, ət çaqqalın evindən çıxdı. Onu götürüb şirin yanına gətirdilər.

Sonra indiyə qədər heç bir söz danışmayan, özünü ədalətli göstərməyə çalışaraq, sübut olmadan işə qarışmayacağını nəzərə çarpdıran və özünü çaqqalın dostu kimi qələmə verən, ona kömək etmək üçün fürsət gözlədiyini söyləyən qoca canavar irəli gəlib dedi: - İndi ki, bu alçağın təqsiri sübut olundu, şah onun cəzalandırılmasını təxirə salmamalıdır. Əks halda, xəbis adamlar murdar iş görməkdən qorxub çəkinməzlər.

Şah əmr etdi, hələlik çaqqalı həbsxanaya salsınlar.

Orada olanlardan biri dedi: - Mən şahın hər şeyi dərk edən kamalına heyran qalmışam, necə olub ki, o, indiyə qədər bu riyakar xainin işini görməmiş, onun xəbis qəlbindən keçənləri duymamışdır.

Başqası dedi: Ən təəccüblüsü budur ki, cinayət aşkar edildikdən sonra cəzalandırmağı təxirə salmışdır.

Şir çaqqala xəbər göndərdi ki, səhvin bağışlanmasını arzu edirsənsə, üzr istə.

Çaqqalın xəbəri olmadan kobud və saxta cavab hazırlayıb şaha çatdırdılar. Şah bunu oxutdurduqda hirs başına vurdu, içdiyi andı unutdu, verdiyi əhdi-peymanı ayaq altına salıb tapdaladı. Düşmənlər çaqqalın öldürülüb, məhv ediləcəyinə arxayın oldular. Bu xəbər şirin anasına çatdı, anası bildi ki, şir tələsmişdir. Öz-özünə dedi: - Tez gedib oğlumu bu xətanın günahından xilas etməliyəm... Əvvəlcə çaqqalı öldürməyə vəkil edilənlərə tapşırırdı ki, tələsməyib işi bir az təxirə salsınlar. Sonra özü oğlunun yanına gəlib dedi: - Çaqqalın günahı nədir? Şir əhvalatı danışdı. Anası dedi: - Oğlum, öldürüb peşman olmaqdan daha, bağışlayıb peşman olmaq yaxşıdır... Şahlar üçün səbr və təkəməndən daha şərəfli heç bir şey yoxdur. Onu da bilməlisən ki, arvadın hörməti ərinə görə, oğlunun izzəti atasına görə, şagirdin biliyi müəlliminə görə, ordunun gücü sərkərdəsinə görə, abidin möminliyi dindarlığına görə, şahların işi ədalətli, xeyirxah və ağıllı olmasına görə müəyyən edilir. Ağıl və təcrübənin ilk şərti isə rəiyyəti yaxşı tanımaq, hərəsinə özünə layiq, öz bacarıq və istedadına müvafiq vəzifə tapşırmaqdan və yaxın adamların bir-birini ittiham etmələrinin düzgünlüyünə nəzarət etməkdən ibarətdir. Əgər birinin haqqı o birisinə verilsə, yaxşıya pis, pisə yaxşı deyilsə, o zaman onlar istədikləri vaxt sədaqətli adamları xəyanətdə töhmətləndirməyi və xain adamlara sədaqət paltarını geydirməyi bacarar, şahın məziyyətlərini xalqın gözüne qəbahət kimi göstərə bilirlər. Şah bir şey yəqin etmədən, şəxsən yoxlayıb, həqiqəti ortaya çıxarmadan

sədaqətli və inanılmış adamları cəzalandırmamalı, helm və elmi ilə hər şeyi əhatə etməyi bacarmalı, fədakar xidmətçilərin keçmişdəki işlərini gözlərinin qarşısında canlandırmalı, səmərəli fəaliyyətlərini xatırlayıb, onların verdiyi bəhrələri unutmamalıdır. İstedadsız adamların hünər sahibləri haqqında dedikləri sözlərə inanmamalı, hər işdə, hər hadisədə ağıl və kamal, düşüncə və müşahidəni ədalətli münsif etməlidir. Çaqqal sənin xidmətində böyük vəzifə və yüksək mövqeyə çatmışdır. İndi gərək sən onun haqqında verdiyin əmri ləğv edib həm onu, həm də özünü düşmənlərin tənəsindən, bu işi təşkil edənlərin istehza və gülüzlərindən mühafizə edəsən, rəqiblərin qələbə çalıb şadlanmasına yol verməyəsən. Sonra özünə layiq alicənablıq və ehtiyatqaqlıqla bu işi təhqiq edib, elə yoxlama aparmalısan ki, axırda öz vicdanın və rəiyyətin qarşısında xəcalət çəkməyəsən. Çünki bu ət parçası elə böyük bir şey deyil ki, çaqqal ondan ötrü öz təmiz adını ləkələsin və ya ona tamah salmaqla öz vicdanı qarşısında üzü qara olsun. Sən bilirsən ki, çaqqal bütün xidməti müddəti ətə dilini də vurmamışdır, ona görə bu iş üstə tələsməyinə dəyməz. Bu məsələ aydınlaşana qədər sən onun cəzalandırılmasını təxirə salmalısan. Çünki göz və qulağın fərz, təxmin və ehtimalı bir çox yanlış hökmlərin verilməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, birisi gecə qaranlığında işıqlı böcək görsə, onun qıgılıcı olduğunu təsəvvür edər, lakin əlinə aldıqda yanıldığını anlar. Bir şeyi qəti bilmədən qərar çıxarmaq doğru sayıla bilməz. Axı nadanın – alimə, bədxahın – xeyirxaha, qorxağın – cəsur və igid adama qibtə etdiyi, həsəd apardığı hamıya məlumdur... Burada ən doğru ehtimal odur ki, çaqqalın evinə bu ətin onun rəqibləri tərəfindən aparıldığı fərz edilsin və düşmənin hiyləsinə inanılıb iş bu

qədər şışirdilməsin. Ürəyi xain adamların nə qədər paxıl olduqlarını hamı bilir. Xüsusilə, böyük bir məqsəd olan yerdə həsədin həddi-hüdudu olmur. Onda göydəki quşlar, dənizdəki balıqlar, səhradakı heyvanlar da bu bədxahların əlindən öz canlarını salamat qurtara bilməzlər. Vəzifə və mövqecə çaqqaldan aşağı olan xidmətçilər ona qibtə edə bilirlər. Bu qibtə öz həddini aşıb həsədə çevrilsə, bu işin onlar tərəfindən edildiyi imkan xaricində deyildir. Sən bu işdə səbirli ol, elə hərəkət et ki, o sənin böyüklüyünə layiq olsun. Həqiqət ortaya çıxarıldıqdan sonra onu öldürmək asandır.

Şir diqqətlə anasının sözünə qulaq asdı, onun dediklərini ağına vurdu, götür-qoy etdi, sonra çaqqalı yanına çağırtdırıb dedi: - Bizim köhnə peymanımıza, yoxlama və təhqiqlərimizə əsasən sənin üzrünü qəbul edib, günahını bağışlamağımız, düşmənlərin sözünə etibar etməyimizdən daha əfzəldir.

Çaqqal dedi: - Padşah tədbir görüb məsələni aydınlaşdırmayınca ürəyim dincəlməz və bu ləkə mənim üzərimdə qalar. Halbuki, mən özümün bəraət qazanacağıma əminəm. Bilirəm ki, iş nə qədər dərinədən yoxlanıb, həqiqət meydana çıxarılsa, o qədər mənim təmiz, sədaqətli və düz olduğum bütün xidmətçilərə, o cümlədən, əyan və əşrəfə aydın olar...

Şir soruşdu: Bəs bunu necə yoxlamaq lazımdır?

Çaqqal dedi: - Bunun üçün bu iftiranı deyənlərin hamısını tutub ayrı-ayrılıqda danışdırmaq lazımdır. Soruşmaq gərəkdir ki, nə üçün bütün ət yeyənləri, ət üstündə bir-birilə didişib-boğuşanları bir tərəfə buraxıb, bu günahı mənim üstümə yıxırlar. Bu məsələni başqa cür aydınlaşdırmaq mümkün olmayacaqdır. Şah belə sual verdikdən sonra onlar cavabdan boyun qaçırıb hay-küy salsalar və məsələni ört-basdır etmək istəsələr, şah nəərə çəkib təkidlə deməlidir ki, kim həqiqətin

necə olduğunu söyləsə, onun günahı bağışlanacaqdır. Bu zaman mütləq həqiqətin üzündəki şübhə pərdəsi qaldırılar, mənim pak və təmiz olduğum aşkara çıxar.

Şir dedi: - Mənim ölkəmin vətəndaşına böhtan atıb, onu məhv etmək istəyənləri necə əfv edib bağışlamaq olar?

Çaqqal dedi: - Şah sağ olsun, hörmət qazandıran, şöhrət artıran, qüdrət bildirən, zəfər gətirən əfv böyük bir ustalıqdır və o, elə sizin buyurduğunuz cəzaya bərabərdir. Günahkar tövbə edib, sədaqətlə xidmət edəcəyinə and içdikdən sonra ondan intiqam almağı tələb etmək insafsızlıq olar. Alimlər deyiblər ki, pis işin qarşısını alıb günahı bağışlamaq, yaxşı iş görüb savab eləməyə bərabərdir.

Şir bu sözləri eşitdikdə çaqqalın ürəyinin təmizliyinə, xeyirxah və alicənablığına heyran qaldı. Böhtan atıb iftira deyənləri bir-birindən ayıraraq təkbətək soruşmağa başladı, yalan desələr, vətəndən sürgün edilib qovulacaqlarını bildirdi, boyunlarına alsalar, əfv edilib bağışlanacaqlarına and içdi.

Sonra onlardan bəziləri günahlarını etiraf edib məsələnin necə olduğunu deməyə məcbur oldular, başqaları isə onların söylədiklərini təsdiq etdilər, çaqqalın təqsirsiz olduğu tamamilə aşkara çıxdı.

Şirin anası çaqqalın təmizə çıxdığını, onun haqqında şəkk-şübhələrin zail olduğunu eşitdikdə şirin yanına gəlib dedi: - Şah bu böhtançılar tayfasını nahaq yerə bağışlayıbdır. Lakin iş-işdən keçib, indi sözü geri götürmək olmaz, ancaq sən bu hadisədən özün üçün ibrət dərsi almalı, yaxın adamların haqqında deyilən sözlərə qulaq asıb şübhəyə düşməməli, hər xainin böhtanına uyub şayiələrə inanmamalı, bədxah xidmətçilərin ən kiçik və cüzi fitnələrinə etibar edib yoldan

azmamalısan. Çünki bunlar axırda böyüyüb elə bir dərəcəyə çata bilər ki, artıq onun qarşısını almaq mümkün olmaz.

Fərat, Nil, Dəclədən ayrılan qollar,
Bir yerə toplaşıb fili batırar.

Az və çox, kiçik və böyük, hər nə desələr, hamısının səbəbini axtarıb tapmalı, onun yalan və doğru olmasını sübut edən bütün dəlilləri gözdən keçirməlisən... Onu da bilməlisən ki, səkkiz adamla dostluq etməkdən çəkinmək lazımdır: birincisi - nankor və haqq itirənlərlə; ikincisi – yersiz özündən çıxıb hirslənənlərlə; üçüncüsü – ömrünün uzunluğu, yaşının çoxluğu ilə qürrələnib qayda-qanunlara tabe olmayanlarla; dördüncüsü – asanlıqla riya və xəyanət yoluna düşə bilənlərlə; beşincisi – işlərini doğruluq və düzgünlük əsasında deyil, yalan və əyrilik əsasında quranlarla; altıncısı – həris, düşkün və şəhvətpərəstlərlə; yeddincisi – səbəbsiz olaraq xalqdan şübhələnib, əsassız olaraq əhalini müttəhim edənlərlə; səkkizinci – həyasızlıqda ad qazanıb, şit zarafat etməkdə şöhrət tapmışlarla. Səkkiz adamla dostluq etmək isə məsləhətdir: birincisi – qənaət və səxavətə adət edənlərlə, ikincisi – hadisələrin gedişinə uymayan, öz sözündən dönməyənlərlə; üçüncüsü – alim və hünər sahiblərinə qiymət verənlərlə; dördüncüsü – xəyanətə və namərdliyə nifrət edənlərlə; beşincisi – nalayiq hərəkətlərdən çəkinib, xoşagələn işlərə meyil göstərənlərlə; altıncısı – qəzəbli vaxtlarda özünü ələ ala bilənlərlə; yeddincisi – hərislik edib tamaha düşmək lazım gələn vaxt özünü saxlayıb səxavət göstərə bilənlərlə; səkkizinci - əyyaş və düşkünlər məclisinə nifrət edənlərlə.

Şir çaqqalın işinin belə qurtarmasından anasının razı qaldığını gördükdə çox sevindi və dedi: - Bu sənin səyin və xeyirxahlığın nəticəsində olmuşdur. Sənin məsləhətinlə:

Qaranlıq yol işıqlandı,
Asan oldu çətin işlər.

Etibarlı bir xidmətçi, iş bilən, tədbir tökən bir məsləhətçi bəraət qazandı; sədaqətli, günahsız bir məxluq ləkə və təhqirdən azad edildi.

Sonra şirin rıqqəti cuşa gəldi, çaqqala olan inam və hüsn-rəğbəti bir az da artdı, onu yanına çağırırdır dedi: - Sənə verilən bu yersiz ittiham sənin hörmətini bir az da artırır, etimadını möhkəmləndirdi. Sənə tapşırılmış işləri idarə etməyə başla.

Çaqqal dedi: - Bu düz olmaz, çünki şah əvvəlki əhdinə vəfa etməyib, düşmənlərin uydurmalarına inandı. Kim deyə bilər ki, bundan sonra da belə bir hadisə baş verməyəcəkdir.

Sən osan ki, əhdi bir yana atdın,
Düşmənlərlə birgə cəbhə yaratdın.
Əhdi neçin yalan, böhtana satdın?
Yəqin məni hələ tanımamışısan!

Şir dedi: - İndi bu barədə düşünməyin mənası yoxdur, çünki nə sənin hörmətin azalıb, vəzifən kiçilmişdir, nə də mənim sənə olan etibarım zəifləyib, qüvvədən düşmüşdür... Özünü ələ alıb ürəklə işə başla.

Çaqqal cavab verdi: - Bu səfər canım qurtardı. Lakin dünyanı paxıl, rəzil və ağzıgöyçək adamlardan təmizləmək o

qədər də asan deyildir. Şahın mərhəməti mənim üzərimdə olduqca rəqiblərin də həsəd və ədavəti əskilməyəcəkdir. Şahın onların sözüne qulaq asıb inandıqlarını bir dəfə gördükləri üçün onu tez inanan və sadələvh hesab edərək, hər gün yeni şeyiələr yayıb, yeni uydurmalar icad etməkdən çəkinməyəcəklər. Fitnə-fəsad tördənlərin böhtan və iftiralarına qulaq asan, xalqın fəlakətini istəyənlərin hoqqabazlıqlarına tamaşa edən bir şah xidmət etmək – özünü ölüm girdabına atmaq, xidmətdən boyun qaçırmaq isə yenidən həyat tapmaq kimi şeydir. Elə adama xidmət etmək lazımdır ki, onun qəlbi dərya qədər geniş, iradəsi dağ qədər möhkəm olsun. Nə xəyanət küləkləri onu dalğalandıra bilsin, nə qəzəb zərbələri onu yerindən oynada bilsin.

Şir dedi: - Sənin sözlərin doğru və ibrətlidir, lakin çox sərt danışırısan.

Çaqqal dedi: - Şah doğru olmayan sözlərə inanarkən daha sərt hərəkət etmişdi. O, iftira və böhtanlara belə asanlıqla qulaq asdığı halda, doğru və səmimi sözlərdən hiddətlənib acıqlanmamalıdır.

Şir dedi: - Bu doğrudur, lakin işini diqqətlə yoxlayıb səni bu ölüm girdabından qurtaran mən olmuşam.

Çaqqal dedi: - Əgər məni xilas edən şah olmuşsa, unutmamalıdır ki, tələsib edam əmrini verən də o olmuşdu.

Şah dedi: - Bilirsənmi ki, səhvən ölümə məhkum edilmişə yenidən həyat vermək ən böyük yaxşılıq və ən böyük savab sayılır?

Çaqqal dedi: - Nə qədər uzunömürlü olsam da, yenə şahın mənə əta etdiyi lütf və mərhəmətin əvəzini çıxma bilməyəcəm. Xüsusilə, edam elan olunduqdan sonra əfv edilib bəraət qazanmağım, indiyə qədər edilmiş yaxşılıqların, verilmiş

ənam və xələtlərin hamısından qiymətlidir. Şah da bilir ki, mən həmişə onun müti qulu olub, sədaqətlə xidmət etmiş və canımı belə, onun yolunda əsirgəməmişəm.

Sən nə deyibsən – et, onu etmişəm, hara deyibsən – get, ora getmişəm.

Bu sözləri deməkdən məqsədim şahın mənim işimdə xəyata yol verdiyini sübut etmək deyildir. Lakin mən bilirəm ki, nadan və cahil adamların hünər sahiblərini görməyə gözü yoxdur. Bu, artıq adət və ənənə şəklinə keçərək onların qanına işləmişdir. İndi onu aradan qaldırmaq mümkün olmadığı kimi, haqqında danışmağın da faydası yoxdur. Bir şey var ki, o da həqiqətin gec-tez aşkara çıxmasıdır. Həmişə haqq qalib, nahaq məğlub olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq qorxuram, dilim-ağzım qurusun, düşmənlər mənə şahın arasına girmək üçün bir yer tapıb, yeni bir oyun çıxarsınlar. Yoxsa, mən həmişə şahın qulluğunda hazırım.

Şir dedi: - O yer haradır ki, düşmənlər ora girə bilsinlər.

Çaqqal dedi: - O yer sizin ürəyinizdədir. Mən qorxuram, sizə deyələr ki, ona verdiyiniz əziyyət və işgəncəyə görə sizə kin bəsləyir. Həqiqətdə belə bir şey olmasa da, bu söz bədgümanlıq əmələ gətirə bilər. Xüsusilə, bəndəsini incitmiş, onun vəzifəsini azaltmış və ya düşməni daha böyük xidmətə təyin etmiş şahlarda bu daha tez şübhə oyada bilər.

Əlbəttə, ağıllı adamlar bilirlər ki, xidmətçilərindən və rəiyyətinədən nöqsan və səhlənkarlıq görəndə şah, qəzəbinin qarşısını alıb, xəbərçilərin, ara qarışdıranların, böhtan və iftira quraşdıranların sözlərinə uymayaraq, hər adama özünə layiq balaca bir qulaqburması versə, işlər sahmana düşər, ürəklərdə kin və küdurət qalmaz, hər iki tərəf arasında etibar və inam möhkəmlənər. Hər xidmətçinin öz yeri, öz mövqeyi olar.

Kimin nəyə qabil olub, nəyə yaramadığı meydana çıxar. Çünki elə bir təmiz, sadıq və istedadlı xidmətçi tapmaq olmaz ki, o, heç bir səhv buraxmasın, ona həsəd və qibtə edən dostları onun başına bir kələk açmasınlar. Düz deyiblər ki, adam durduğu yerdə xətaya düşür.

Şah belə bir hərəkət edərsə, rəiyyət də rahat yaşayar. Onun qəlbində qorxu və təşviş var idisə, cəza aldığı üçün arxayınlaşıb qorxudan çıxar; intizar içərisində iztirab və həyəcan keçirməkdən canı qurtarar. Rəiyyətin itirəcəyi üç şey ola bilər; ağası onun vəzifəsini əlindən ala bilər; düşmənlər ona üstün gələ bilər; yığıdığı mal və dövlət əlindən çıxar bilər. Ağasının könlünü alıb, şahın etimadını yenidən qazana bilsə, vəzifə alar, düşmənlərə qələbə çalar, mal və dövlət toplayar. Çünki ölümdən başqa hər şeyə çarə vardır. Xüsusilə, şah qulluğunda, əyan və əşrəflər xidmətində olanlar üçün. Bütün bunlara baxmayaraq, ümidvaram ki, şah mənim xahişimi qəbul edib, bir daha məni bu fəlakət yoluna dəvət etməyəcək, mənim bu səhrədə rahat və fərağat dolanacağıma imkan yaradacaqdır.

Şir dedi: - Dediklərin doğrudan da çox gözəl, ağıllı və hikmətli idi. Nə istədiyini tamamilə aydın oldu. İndi get işinə başla və heç bir şeydən qorxma, sən o xidmətçilərdən deyilsən ki, bir daha şübhələnib bədgüman olalar. Əgər belə etmək istəyənlər tapılsa, arxayın ol, heç kəs ona inanıb etibar etməyəcəkdir. Biz səni çox yaxşı tanımışıq. Bundan sonra sənənin haqqında sədaqət və səmimiyyətdən, insaf və mürvüvətdən, yaxşı və müsbətdən başqa hər nə desələr, hamısı yalan, başdan-ayağa iftira və böhtan hesab ediləcəkdir. Nahaq yerə fikirləşib özünü üzmə. Bizim etimad və etiqadımıza qətiyyənlə şübhənlənməsin. Bu gün sənənin nə qədər

gözütöx və əlidüz olduğun sübut edildi. Bundan sonra düşmənin sözünə kim qulaq asar? Sənin haqqında nə qədər yalan deyib, iftira söyləsələr, o qədər sənin doğru olub, düzgün işlədiyən nəzərə alınacaqdır.

O qədər belə şeylər dedi ki, axırda çaqqalın ürəyini ələ alıb onu işə göndərdi. Sonra hər gün ona daha çox hörmət edib vəzifəsini artırdı və beləliklə, çaqqal ömrünün sonuna qədər bolluq və naz-nemət içərisində yaşadı.

Nəticə: Şah iş tapşırıb xidmət bölərkən elə adamlar ayırmalıdır ki, onlar bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilsinlər. Sədaqət göstərənlərə münasib mükafat, xəyanət edənlərə müvafiq cəza verməlidir.

“Kılıçtan doğruluk sayesinde emniyyette kalabilirsin. Zahit çakalın o aslanın hışmından emniyyette kaldığı gibi...”

رفتن شیر به شکار و شکار شدن بچه های او
به خونخواری مکن چنگال را تیز
کز این بی بچه گشت آن شیر خونریز

Şirin ova getməsi və balalarının ovlanması

Çaynağını qan tökmə üçün itilmə,

O qanıçən şir belə etməklə övladsız qaldı. (T.B.)

Belə rəvayət edirlər ki, bir ana şir iki balası ilə meşədə yaşayırdı... Ana şir bir gün ov ardınca gedərək meşədən çıxmalı oldu. Bir ovçu onun hər iki balasını öldürüb dərilərini soydu. Qayıdıb öz balalarını o kökdə yerə sərilməmiş görəndə ana şirin naləsi asimana qalxdı. Ana şirin qonşuluğunda bir çaqqal

yaşayırdı. Onun bu fəryadını eşidib yanına gəldi və soruşdu: - Nə olubdur? Ana şir əhvalatı danışdı. Çaqqal dedi: - Hər başlanğıcın bir sonu, hər ibtidanın bir intəhası vardır. Ömür ki, sona çatdı, əcəl gəldi, onun qarşısını almaq olmaz. Dünyanın işi belədir: hər kədərin ardınca bir sevinc, hər əyləncənin dalınca bir işgəncə gəlir. Atalar deyiblər ki, qəzanın işinə dözməkdən başqa çarə yoxdur.

Əzəldən bu cürə qurulmuş aləm:
Qəmdən sonra kefdir, kefdən sonra qəm.

Özünü öldürüb ah-fəğan qoparma, sakit ol və öz elədiklərini gözlərinin qabağına gətir... Sən başqalarına daha ağır zülmələr edibsən. Onlar da ağlayıb başlarına döymüş, lakin sonra çarəsiz qalaraq susmağa məcbur olmuşlar. Eşitməmişən ki, deyiblər: "Döymə qarımı, döyərlər qarını". Kim nə edibsə, o da qabağına çıxacaqdır. Atalar havayı deməyiblər ki: "Nə əkərsən, onu biçərsən". Əgər sən bu yırtıcılıq xasiyyətini buraxmasan, hələ çox belə müsibətlər görəcəksən. Sən əxlaqını dəyişdirib, başqalarını incitməkdən əl çəkməli, rahat yaşamaq istəyirsənsə, özündən zəiflərə əziyyət verməməlisən.

Ana şir dedi: - Qorxma, sözlərini açıq de, fikirlərini sübut etmək üçün dəlil göstər.

Çaqqal soruşdu: - Sənin neçə yaşın var?

Şir cavab verdi: - Yüz.

Çaqqal soruşdu: - Sən bu yüz ildə nə ilə dolanıbsan?

Şir cavab verdi: - Heyvanların və insanların əti ilə.

Çaqqal dedi: - Yaxşı, illərlə ətini yeyib dolandığın bu heyvan və insanların ata-anaları yox idi? Ayrılıq və hicran

dərdi onların əziz dostlarının qəlbinə od vurub, ürəklərinə dağ çəkmirdi? Əgər işin aqibətini fikirləşib qan tökməkdən əl çəksə idin, belə bir müsibət sənə üz verməzdi.

Şir bu sözləri eşitdikdə onların doğru olduğunu anladı. Üz vermiş bədbəxtliyin səbəbini dərk etdi, öz nalayiq hərəkətlərindən əl çəkdi, ət yeməyi tərk edib meyvələrlə dolanmağa başladı.

Çaqqal özünün ruzisi olan meyvələrin birdən xeyli azaldığını gördükdə bərk narahat oldu. Elə ki, onları yeyənin şir olduğunu bildi, dedi: - Yaxşı asan dolanmaq yolu tapdın, sənə gücü çatmayan heyvanların ruzisini əlindən almağa başladın. Ağac özü sənə iştahana davam gətirməz, handa qalmış onun meyvələri ola. Vay ağacın, meyvələrin və onlarla dolananların halına! Bir az keçməz ki, hamısı məhv olar. Çünki zülmün canları təşvişə saldığı kimi, indi də ədalətin bədənləri titrədir. Hər iki halda xalq sənə sitəmindən xilas ola bilmir. İstəyirsən qan tökübsən ət ye, istəyirsən su içib ot...

Şir bu sözləri eşitdikdə meyvə yeməkdən də əl çəkib, ibadət və pəhrizkarlığa başladı və öz-özünə dedi:

Nəyə lazım aylar, illər, qış, bahar.

Nəyə lazım abü atəş, xakü bad.

Tərk elə bu aldadıcı aləmi,

O, gah evi bərbad edir, gah abad.

Müvəqqəti bu cahanda nə fərqi

Yaşadın sən min il, ya da bir saat.

Nəticə: Hər pisliyin öz cəzası var. Pislik edən mütləq cəzasını çəkməlidir. Cəzanın təxirə düşməsindən qürrələnib arxayınlaşmaq olmaz: çünki zaman çox

keçdikcə cəza vaxtı da o qədər çox yaxınlaşmış olar. Öz pis əməllərinin üstünü ört-basdır edib, hiylə işlədərək yaxşılıq paltarına geyindirə bilən, zahirdə özünü xalqa xeyirxah kimi tanıdıb təriflər qazanan adam əvvəl-axır əməllərinin mükafatını görəcəkdir, nəhayət, batininin xəbisliyi tam şəkildə meydana çıxacaqdır. Belə adam yalnız cəzasını çəkdikdən sonra ibrət dərsi alıb, xeyirli işlərə meyil edə bilər.

“Kan dökmək için diş bileme; zira o kan dökücü aslanın yavruarı bu yüzden telef oldu”

سیاح و زرگر و مار
تو نیکی کن مترس از خصم خونخوار
به نیکی برد جان سیاح از آن مار

Səyyah, zərgər və ilan

Sən yaxşılıq et, qaniçən düşməndən qorxma (necə ki)

Səyyah o ilandan yaxşılıq etməklə canını qurtardı.

Belə nəql edirlər ki, ovçular heyvan tutmaq üçün çöldə bir quyu qazıb, üstünü basdırmışdılar. Bir gün bir bəbir, bir meymun, bir ilan və onların ardınca bir zərgər həmin quyuya düşdü. Heyvanlar öz haylarına qaldıqlarından zərgərə əziyyət vermədilər.

Bu hadisə baş verdikdən bir neçə gün sonra oradan bir səyyah keçirdi. Zərgərin vəziyyətini görüb öz-özünə dedi: “Bundan da savab iş olmaz ki, bu kişini bu vəziyyətdən qurtaram”. İp gətirib quyuya salladı, birinci meymun yuxarı qalxdı, ikinci dəfə ilan qabağa düşdü, üçüncü dəfə bəbir; hər

üçü çölə çıxdıqda ona dedilər: - Hər birimizin boynunda sənin minnətin var, bizə böyük yaxşılıq edibsən, lakin çox təəssüf ki, indi bunların əvəzini vermək mümkün deyildir. Meymun dedi: - Mənim vətənim şəhərə bitişik dağdadır. Bəbir dedi: - Mən yaxınlıqdakı meşədə yaşayıram. İlan dedi: - Mənim də yuvam həmin şəhərin divarı dibindədir. Yolunuz oralardan düşsə, köməyə ehtiyacınız olsa, bizə xəbər edin, bəlkə xəcalətinizdən çıxsa bilək. İndi isə sənə bir məsləhətimiz var: - O kişini buradan xilas etmə, yalançı, yaxşılığa pislik edən, vəfasız və naxələf adamdır. Zəhiri gözəlliyinə aldanma, batini çirkindir.

Üzü gözəl, qəlbində qəbahət var,
Gülə-gülə başqasını ağladar.

Onun xasiyyətinə, xüsusilə, bizimlə bir yerdə qaldığı bu bir neçə gündə bələd olmuşuq. Hər halda qədirdilən deyil, elə etmə ki, axırda peşman olasan...

Səyyah onların sözünə baxmayıb ipi yenə quyuya salladı, zərgər ondan yapışıb yuxarı qalxdı. Səyyaha təşəkkür edib minnətdarlığını bildirdi və dedi ki, əgər yolu filan yerdən düşsə, həmişə onun qulluğunda hazırdır. Sonra vidalaşib hərəsi bir tərəfə getdi.

Bir müddət sonra səyyahın yolu həmin şəhərə düşdü. Meymun onu uzaqdan görcək sevincindən atılıb düşdü. Hayküy qoparıb quyruğunu yerə döydü və dedi: - Meymunlarda elə bir şey yoxdur ki, sənin xəcalətindən çıxsa biləm, ancaq bir balaca gözlə, sənə meyvə gətirim. Bir az keçməmişdi ki, meymun meyvə gətirdi. Səyyah istədiyi qədər ondan yeyib

yola düzəldi. Uzaqdan bəbir ona nəzər saldı, səyyah qorxdı, istədi qaçsın.

Bəbir dedi: - Qorxma, biz hələ sənin yaxşılığını unutmamışıq. İrəli gəlib salamladı. Əliboş olduğu üçün üzr istədi və sonra dedi: - Bir az gözlə, bu saat qayıdaram. Bəbir bir bağa girib, oranın əmirinin qızını öldürdü, boyunbağısını gətirib səyyaha verdi. Səyyah onu götürüb bəbirə təşəkkür etdi və şəhərə tərəf yollandı. Birdən zərgər yadına düşdü, öz-özünə dedi: "Əgər heyvanlar əhdlərinə vəfa edib məni belə hörmətlə qarşıladılarsa, gör zərgər xəbər tutsa, nələr edər. Nə qədər mehribançılıq, səmimiyyət, lütf, mərhəmət göstərər; töhfə verib hədiyyələr bağışlar, sovqatlarla yola salar, çünki o zərgərdir. Yəqin ki, belə işlərdə məharəti var".

Xülasə, şəhərə çatcaq onu axtarmağa başladı. Görüşdükdə zərgər səyyahı böyük şadlıqla qarşıladı, mehribanlıq göstərüb xoşgəldin dedi. Bir saata qədər bir-birilə o yan-bu yandan danışdılar, keçmişləri xatırlayıb dərdləşdilər. Bu zaman səyyah boyunbağıdan söhbət saldı, satmaq üçün zərgərin köməyinə ehtiyacı olduğunu deməyi də unutmadı. Çıxarıb boyunbağını zərgərə göstərdi, zərgər onu arxayın edib dedi: - Heç narahat olma, bunu satmaq mənim üçün su içmək kimi bir şeydir, bir balaca gözlə, bu saat qayıdaram. Zərgər boyunbağını görcək dərhal tanımışdı, çünki bunu əmirin qızı üçün özü almışdı. Sonra ürəyində dedi: "Əlimə yaman girəvə düşüb, əgər fürsəti fövtə versəm, mənə ağılsız və axmaq deyərlər, böyük bir dövlət, xələt və ənəm itirmiş olaram".

Xəyanət etmək qərarına gəlib saraya getdi və əmirə xəbər verdi ki, qızı öldürüb gərdənbəndi oğurlayanı tutmuşam. Bir adam göndərüb səyyahı saraya gətirdilər. Yazıq səyyah işin nə yerdə olduğunu başa düşdükdə üzünü zərgərə çevirib dedi:

Dostluqla öldürdün, namərd, məni sən,
Heç belə etməzdi düşməyə düşmən.

Şah əmr etdi, səyyahı şəhərdə dolandırıb sonra həbs etsinlər, sabahısı gün isə dara çəksinlər. Hasarın yanından keçərkən ilan onu görüb tanıdı, sürünüb yanına getdi və dedi:
- Sənə demədim, vəfasız adama yaxşılıq etsən, mükafatın pislilik olar, xeyir versən, şər görərsən...

Əqrəbə bal verib, yedirtsən şəkər,
Məhsulu yenə də zəhərdir, zəhər.

Kim rəzil, alçaq və nankor adamdan mərdlik umsa, onun nəsibi bu olar. Mən səni bu vəziyyətdən qurtarmaq üçün bir tədbir görmüşəm, gedib əmirin oğlunu çalmışam, indi bütün şəhər onu müalicə edə bilmir. Al bu otu saxla, əgər səni məsləhətə çağırıbsalar, əvvəlcə öz başına gələn əhvalatı danış, sonra bu otu ver yesin. O saat şəfa tapacaqdır. Bəlkə sən bu yol ilə canını ölümdən xilas edəsən.

Səyyah təşəkkür edib dedi: - Mən öz sirrimi o nəmərdə deməkdə böyük xəta etmişəm...

İlan dedi: - İndi peşmançılığın vaxtı deyil, keçənə güzəşt deyərlər.

Sonra, əmirin sarayında eşidilə biləcək bir səslə bərkdən qışqırıb dedi: “İlan vurmuş şahzadənin dərmanı həbs edilmiş səyyahdadır”. Özü yenə gedib yuvasına girdi, heç kəs onu görmədi.

Səyyahı zindandan çıxarıb əmirin yanına apardılar. Əvvəlcə başına gələn əhvalatı danışdı sonra oğlanı müalicə etdi. Şahzadə sağaldı. Onun düz və günahsız olduğu əmirə

əyan oldu. Səyyaha böyük xələt və ənam verib onun əvəzinə zərgəri dara çəkdi. Xainin axır qisməti dar ağacıdır. Doğru deyiblər ki, başqasına quyu qazan özü düşər, yaxşılıq heç vaxt itməz, pisliyin cəzası yerdə qalmaz.

Ağıllı adamlar zülm edib əziyyət verməkdən qaçıb, yaxşılıq və xeyirxahlıq göstərməklə həm bu dünyanın, həm də o dünyanın nemətlərini əldə etmiş olarlar.

Yaxşılıq elə, yaxşılıq batmaz,
Yaxşılığa həmişə əl çatmaz.
Pislik isə görünməz kölgə kimi
İzlər insanı o xəbis, yatmaz...

Nəticə: padşahlar xidmətçilərin kim olduqlarını və nəyə yaradıqlarını mütləq bilməlidir ki, təsadüfi olaraq iş tapşırıb, nəticədə peşman olmasınlar.

“Sen iyilik yap ve zalim düşməndən korkma! Seyyah, canını o yilandan, yaptığı iyilik sayesinde kurtardı”

چهار بچه بازرگان و برزگر و شاهزاده و توانگر
به قدر مرد شد روزی نهاده
ز بازرگان بچه تا شاهزاده

Tacir, kəndli, şahzadə və zadəganın dörd övladı
Hər kəsin ruzisi özünə görə təyin olunmuşdur,
Tacir balasından şahzadəyədək.

Belə nəql edirlər ki, bir gün dörd nəfər yolda bir-birinə rast gəlib dostlaşdılar. Bunlardan biri hərəkətlərindən

böyüklük yağan, rəftarından, durub-oturuşundan hökmdarlıq əlaməti görünən şahzadə., ikincisi – gözəl və ağıllı, kamallı zadəgan oğlu., üçüncüsü – ayıq, huşyar, təcrübəli, bacarıqlı, iş bilən, düz düşünən, uzaqgörən bir tacir oğlu., dördüncüsü – güclü, əkin-biçin işlərindən başı çıxan, kənd təsərrüfatında xüsusi məharəti olan bir kəndçi oğlu idi. Dördü də qürbət vilayətdə çətin vəziyyətə düşmüş, aclıq, yoxsulluq onları əldən salmışdı. Bir gün şahzadə dedi: - Bu dünyanın bütün işləri qəzanın əlindədir. Çalışmaq, özünü oda-suya vurmaqdan bir şey çıxmır. Yaxşısı budur ki, insan bu vəfasız dünyanın nemətlərini ələ gətirmək üçün öz əziz ömrünü hədəərə sərf edib, öz qiymətli həyatını puç etməsin...

Qəddar dünya murdar bir leş kimidir,
Üzərinə min-min quzğun yol salar.
Biri caynaq vurub didər o birin,
Dimdikləyib o biri də can alar.
Didişərək məhv olarlar, nəhayət,
Aralıqda yenə murdar leş qalar.

Bir gün ərzində bəşəriyyətin heç bir şeyi artıb əksilmir. Çəkilən zəhmət puç olub hədər gedir.

Zadəgan oğlu dedi: - Bütün xoşbəxtliyin səbəbi gözəllikdə və əsil-nəsəbdədir. Bunlarsız nə səadət olar, nə əmin-amanlıq, nə izzü-nemət olar, nə mehribanlıq. Tacirin oğlu dedi: - Düzgün fikirləşib, doğru tədbir tökmək hər şeydən üstündür. Büdrəyib yıxılıanda, bədbəxtlik üz verəndə ağıldan başqa heç nə insana kömək edə bilməz. Kəndli oğlu dedi: - Bütün işlər yalnız çalışmaq və səy göstərməklə yerinə yetirilə bilər. Zəhmət çəkib, əmək sərf etmək insanları arzularına çatdırıb,

onlara sevinc və şadlıq libası geyindirər, qətiyyətlə işə girişib ciddiyyətlə fəaliyyət göstərənlər gec-tez öz məqsədlərinə çatarlar; müvəffəqiyyətsizliyə uğrayıb məğlub olduqda isə heç kim onları məzəmmət etməz...

Hər işdən ürəklə yapış, qorxma sən,
O iş baş tutmasa, sən üzülürsən.
Məqsədə çatmaqçün vahimə boşdur,
Ölsən, bu ölümün özü də xoşdur.

Onlar Matron şəhərinə çatdıqda özlərini bir tərəfə verib dincəlmək üçün yer seçdilər. Sonra kəndli oğluna dedilər: - Biz hamımız bərk yorulmuşuq, bütün ümidimiz sənin səy və cəhdinə, əmək və zəhmətinədir. Bu günlük yemək üçün bir şey tap, biz də sabah dincimizi aldıqdan sonra hərəmiş öz növbəmizdə bir kəsb dalınca gedib əvəzini çıxarıq.

Kəndli oğlu şəhərə yollanıb, burada hansı işin daha xeyirli olduğunu soruşdu. Dedilər: Odun yaxşı pula gedir. O saat dağa dırmaşdı şələ bağladı, şəhərə dönüb satdı, onun puluna yemək alıb geri qayıtdı. Şəhərin darvazasına çatdıqda ora yazdı: "Bir günlük əmək dörd adamın yeməyinə bərabərdir".

Sabahısı gün zadəgan oğluna dedilər: - Bu gün sən get öz gözəlliyin ilə bir şey qazan gətir, biz isə bir az da dincələk. Zadəgan oğlu öz-özünə fikirləşdi ki, mən heç bir iş bacarmıram, yoldaşlarımla yana əliboş qayıtsam, biabır olaram. Gəlib şəhərə çatdı, qəmli halda bir ağaca dayanaraq nə edəcəyini fikirləşməyə başladı. Bu zaman oradan dövlətli bir qadın keçirdi. Onu görcək aşiq oldu və dedi: "İlahi, belə də gözəl bəşər olarmı?"

Elə ki, göz önündə məhəbbət şamı yandı,
Sinədə eşq atəşi od tutub alovlandı.
Yerində dona qaldı, getdi dərin xəyalə,
Heyran oldu o hüsnə, o qəddə, o cəmalə...

Sonra yanındakı kənizi çağırıb tədbir tökməsini tapşırırdı. Kəniz zadəgan oğlunun yanına gəlib dedi: - Xanım buyurur, əgər o cavan oğlan zəhmət çəkib gözəl camalilə bir saatlığa bizim məclisimizin qonağı olsa, xanıma əbədi həyat bəxş edər, özü isə zərər çəkməz.

Zadəgan oğlu cavab verib dedi: - Mən xanımın əmrinə hazırəm.

Gedərəm mən sizə, ey dilbəri-Rey,
Tökərəm badəyə gülün bir mey.
Alaram ətrini gül çöhrəndən,
Silərəm tərlərini peydər-pey.

Xülasə, onun evinə getdi və ürəyində belə dedi:

Girib ağışuma o, bircə gecə olsa da ram,
Yeni bir Xizrə dönüb mən əbədiyyət taparam.

Bütün günü naz-nemət içərisində keçirdi. Öz vəzifəsini lazım olduğu kimi yerinə yetirdi. Axşam üstü qadın ona beş yüz dirhəm mükafat verib yola saldı. O, bu pula yemək şeyləri alıb yoldaşlarının yanına gəldi, şəhərin darvazasına çatdıqda yazdı: "Gözəlliyn bir günlük qiyməti beş yüz dirhəmdir".

Səhərisi gün tacir oğluna dedilər ki, bu gün sənin ağıl və bacarığının qonağı olacağıq. Tacir oğlu şəhərə hazırlaşırırdı ki, müxtəlif mallarla dolu bir gəminin körpüdə dayandığını gördü. Ora getdi. Qiyməti ucuzlaşdırmaq məqsədilə şəhərin camaatı hələ heç nə almır və çənə vururdu. Tacir oğlu o saat danışaraq, gəmidəki malların hamısını aldı və oradaca nəqd pula satdı. Yüz

min dirhəm qazanc götürdü. Yoldaşlarının arzularını yerinə yetirib geri qayıdarkən şəhərin darvazasına yazdı: "Ağlın bir günlük gəliri yüz min dirhəmdir".

O biri gün şahzadəyə dedilər: "Əgər bəxtin gətirib, taleyin yar olsa, bu gün bizim xərcimizi sən çəkməlisən". Şahzadə təvəkkülə bel bağlayıb şəhərə yollandı. Qəzadan o gün şəhərin əmiri ölmüşdü, camaat matəm içində idi. Şahzadə ətrafa baxa-baxa gəlib əmirin sarayının qarşısında bir küncdə oturdu. Təziyədə iştirak etmədiyi üçün qapıçı onu danlayıb məzəmmət etdi, ondan şübhələnməyə başladı. Əmirin cənazəsi aparıldıqdan sonra saray boşaldı, lakin şahzadə oturduğu yerdən tərpənmədi. Qapıçı onun hələ də orada oturduğunu gördükdə casus olduğunu güman edib həbsxanaya apardı.

Sabahısı gün əyan və əşrəf toplaşib ölkənin müqəddəratını kimə tapşırmaq məsələsini müzakirəyə başladılar. Əmirin varisi yox idi. Bu barədə qızgın mübahisə meydana çıxdı, səslər ucalmağa başladı.

Bu zaman qapıçı dedi: - Səsinizi ucaltmayın, casus tutmuşam, yaxşı olmaz ki, o, sizin aranızda olan ixtilafdan xəbər tutsun. Sonra əhvalatı onlara danışdı. Hamısı yekdilliklə bu qərara gəldilər ki, onun kim olduğunu aydınlaşdırsınlar. Şahzadəni həbsxanadan çıxarıb gətirdilər. Onun kim olduğunu, haradan gəlib haraya getdiyini soruşdular. Şahzadə ağıllı cavablar verdi. Onun ayıq, huşyar, cəsarətli və şücaətli olduğunu görənlər əyanlar şahzadənin anadan olduğu yer, əsil-nəsəbi ilə maraqlandılar.

Şahzadə dedi: - Elə ki, atam bu fani dünyadan əbədiyyət aləminə köçdü, qardaşım səltənəti zəbt etdi. Mən həyatımı qurmaq üçün vətəni buraxıb sizin ölkənizə gəldim, yersiz dava etməyi lazım bilmədim...

Orada olan tacirlər şahzadəni tanıdılar, onun əcdadının, atababalarının mal-dövlətindən, şan və şövkətindən söhbət açdılar. Əyan və əşrəf şahzadənin gəlib bura çıxmasından çox sevindilər

və dedilər: - O, bu şəhərin əmiri olmağa layıqdır. Vücudunda şah qanı var. Yəqin ölkə dolandırmaqda, ədalət və mərhəmətdə öz sələflərinə oxşar, onların yaxşı və xeyirxah adətlərini burada da rəsmiyyətə salıb, ənənə şəklinə keçirər...

O saat beyət edib onu özlərinə şah seçdilər. Məmləkət çox asanlıqla onun əlinə keçdi. Təvəkkül və qəza öz işini gördü.

O şəhərdə belə bir qayda var idi: kim şah seçilsə idi, birinci gün onu ağ filə mindirib bütün şəhəri gəzdirərdilər. Şahzadəni də filə mindirib şəhəri gəzdirməyə başladılar. Şahzadə darvazaya çatdıqda dostlarının yazılarını görüb əmr etdi, bu sözləri də ora əlavə etsinlər: “Əmək, gözəllik, ağıl yalnız o zaman səmərə verə bilər ki, adamın bəxti ayaq üstə olsun. Çünki əsl səadət taleyə bağlıdır. Yerdə qalan nə varsa, hamısı heçdir. Mənim bir günlük taleyim bunun üçün hamıya misal ola bilər”.

Sonra şah sarayına qayıdıb yenə taxtda oturdu. Dostlarını çağırırdı, ağıl sahibini ölkənin vəziri etdi, məmləkətin bütün təsərrüfat və sənət işlərini əməyi sevib zəhməti tərifləyənlərə tapşırırdı, gözələ isə çoxlu dövlət verib, bu şəhərdən çıxıb getməsinə məsləhət gördü və dedi: - Bu ona görə lazımdır ki, qadınlar sənə məftun olmasınlar, ondan şər və fəsad törəməsin.

Sonra şəhərin alim və böyüklərini yığıb dedi: - Sizin içərinizdə bir çoxlarınızın məndən ağıllı, şücaətli, istedadlı və bacarıqlı olduğunu bilirəm. Lakin qəzanın razılığı və ruzigarın meyli olmadan şahlığa çatmaq mümkün deyildir. Mənim dostlarımdan hərəsinin bir üstünlüyü var idi. Onlar da bir şey ələ gətirmək ümidində idilər. Mən nə öz biliyimin gücünə inanırdım, nə də başqasının köməyinə bel bağlayırdım. Qardaşım məni atamın mülkündən qovandan sonra, mənim bu dərəcəyə çatacağım ağılıma belə gəlmirdi. Görünür doğru deyiblər:

Hər şey həddi ötəndə öz əksinə yönələr,
Qəm də həddi aşanda ürəyə şadlıq gələr...

Onların arasında çox səfər etmiş bir səyyah durub dedi: - Şahın buyurduqları ağıllı, təcrübəli, zəkali, ədalətli hökmdarlara layiq olan sözlərdir. Ölkə dolandırmaq üçün elm və helmin vəhdətindən daha gözəl heç bir şey ola bilməz. Şahın bu sözlərlə nə demək istədiyi günəş kimi bizə aydındır... Allah da bilir ki, sənin bura gəlməyin bizim şəhərin əhalisinin xoşbəxtliyindəndir. Səni bizə tale özü göndərmişdir.

Nəticə: Ağıl bütün xoşbəxtliklərin əsası, bütün səadət qapılarının açarıdır. Bu nemət kimə qismət olsa, elm və helm onunla birləşsə, o adam şan-şövkətə, hörmət-izzətə layiqdir. Lakin onun bu mövqeyə çatıb-çatmaması qəzanin əlindədir.

"Herkesin rızkı, küpünə görə konulmuşdur: tacirin çocuğundan şəhzadenin çocuğuna kadar"

چو بر گفت این سخن پیر سخن سنج
دل خسرو حصارى شد بر این گنج
پشیمان شد ز بدعتهای بیداد
سرای عدل را نو کرد بنیاد

Söz tanıyan qoca bu sözü deyəndən sonra,
O xəzinədən Xosrovun ürəyinə bir hasar çəkildi.
Etdiyi zülmərdən peşiman oldu,
Ədalət binasının bünövrəsini təzələdi.

S O N

**NİZAMİ GƏNCƏVİ
VƏ
“KƏLİLƏ VƏ DİMNƏ”
MOTİVLƏRİ**

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayn: *Kamran İbrahimov*
Texniki redaktor: *Rövşanə Nizamiqızı*

Çapa imzalanmış **28.09.2019**
Şerti çap vərəqi **12,5**. Sifariş № **186**
Kağız formatı **60x84 1/16**. Tiraj **300**

*Kitab «Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.*

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.